

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ:
ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ,
СОЦІОЛОГІЯ**

***ЗБІРНИК
№ 1 (4) 2014***

Чернігів 2014

УДК 364-78:1:316
ББК 65.272:60.5:87
П78

Друкується за рішенням вченої ради Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 6 від 30 червня 2014 р.).

Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія : збірник / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2014. – № 1 (4). – 191 с.

У цьому збірнику висвітлюються актуальні питання та нагальні проблеми соціальної роботи. Розглядаються традиційні та різноманітні інноваційні технології та методи у таких галузях наук, як філософія, психологія, соціологія та педагогіка, а також питання сталого розвитку суспільства.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто опікується теоретичними та практичними проблемами соціальної роботи.

УДК 364-78:1:316
ББК 65.272:60.5:87

Головний редактор:

Кривоконь Н.І., доктор психологічних наук, доцент.

Заступник головного редактора:

Сила Т.І., кандидат психологічних наук, доцент.

Члени редакційної колегії:

Герасимова Е.М., доктор філософських наук, професор;

Говорун Т.В., доктор психологічних наук, професор;

Зайченко І.В., доктор педагогічних наук, професор;

Катаєв С.Л., доктор соціологічних наук, професор;

Личкова В.А., доктор філософських наук, професор;

Максимова Н.Ю., доктор психологічних наук, професор;

Москаленко В.В., доктор філософських наук, професор;

Пірен М.І., доктор соціологічних наук, професор;

Скребець В.О., доктор психологічних наук, професор;

Шмаргун В.М., доктор психологічних наук, професор;

Шульга М.О., доктор соціологічних наук, професор;

Андрійчук Т.В., кандидат філософських наук, доцент;

Дем'яненко Ю.О., кандидат психологічних наук;

Ємець Н.А., кандидат філософських наук, доцент;

Мазур Т.В., кандидат психологічних наук, доцент;

Федоренко В.М., кандидат соціологічних наук, доцент.

Заснований у 2012 році. Свідоцтво
про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
серія КВ № 18934-7724Р від 23.05.2012 р.

© Чернігівський національний
технологічний університет, 2014

ЗМІСТ

Розділ I. ФІЛОСОФІЯ

<i>Ємець Н.А.</i> Світоглядно-онтологічні підходи до різноманітності людського буття в українській філософії XVII–XVIII ст.....	4
<i>Євдокименко Р.І.</i> Ментальність у структурі цінностей соціально-економічного знання: філософський аспект.....	12
<i>Krygier B.</i> Creating new cognitive map of the world	17

Розділ II. ПСИХОЛОГІЯ

<i>Карагодіна О.Г., Байдарова О.О.</i> Запровадження супервізії у соціальній роботі: бар'єри та ресурси.....	29
<i>Кривоконь Н.І.</i> Актуальні завдання соціальних працівників: реагування на виклики українських реалій.....	36
<i>Мазур Т.В.</i> Взаємозумовленість феноменів еґо-ідентичності та особистісної зрілості.....	41
<i>Федоренко В.М., Мазур Т.В.</i> Соціально-психологічні передумови стійкості особистості до вербального впливу.....	48
<i>Миронюк Є.В.</i> Розвиток соціального інтелекту як складова у системі професії типу «людина-людина» (на прикладі соціальних працівників).....	51
<i>Дем'яненко Ю.О.</i> Автобіографія як метод збору нарративного матеріалу	57
<i>Мульована Л.І.</i> Психологічний дебрифінг як метод групової психологічної корекції посттравматичних стресових розладів в учасників бойових дій	64
<i>Наумова Ю.В.</i> Ставлення до грошей як чинник мотивації до успіху у студентів-психологів	69

Розділ III. СОЦІОЛОГІЯ

<i>Федоренко В.М.</i> Глобалізований світ вчора, сьогодні, завтра: дійсність і сподівання	75
<i>Літошенко Ю.В.</i> Двовекторність України як умова соборності українського народу	87
<i>Орешета Ю.В.</i> Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології: їх сутність та коротка характеристика	94

Розділ IV. ЕСТЕТО- ТА АРТ-ТЕРАПІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

<i>Личковах В.А.</i> Естетотерапія художника Івана Пенського в Чернігівській обласній дитячій лікарні	101
<i>Булко К. Г.</i> Роль та значення бібліотерапії в соціальній роботі	108
<i>Драгунова С.М.</i> Використання драмотерапії в соціальній роботі	112
<i>Количева О.Ю.</i> Квілінг як новий напрям арт-терапії в соціальній роботі	117

Розділ V. ПЕДАГОГІКА

<i>Карпова І.Г.</i> До питання про роль релігійних інститутів у соціалізації молодого покоління.....	123
<i>Коленіченко Т.І., Количева О.Ю.</i> Формування батьківських навичок як один із аспектів підготовки молоді до сімейного життя	128
<i>Скорик Т.В., Вербицька А.В.</i> Соціальна анімація як інноваційна технологія організації дозвілля студентської молоді	134
<i>Бабакова В.М.</i> Профорієнтація як один із напрямів на шляху професіоналізації особистості.....	142
<i>Борисенко М.І.</i> Нові професії – нові можливості	149
<i>Лещенко М.Є.</i> Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема	154
<i>Лєскова Л.Ф.</i> До питання становлення та розвитку організації у системі менеджменту соціальної роботи	159
<i>Мекишун А.Д.</i> Характеристика основних підходів до розуміння сутності поняття «соціальний працівник» у процесі професійної підготовки фахівців цієї сфери (зарубіжний та вітчизняний досвід)	165
<i>Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю.</i> Документаційне забезпечення діяльності установ соціокультурної сфери.....	173
<i>Сіліч Л.В.</i> Профілактика ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі	179

Рубрика “Книжкова полиця”	185
---------------------------------	-----

Вимоги до оформлення та подачі рукописів статей до збірника “Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія”	187
---	-----

Розділ І. ФІЛОСОФІЯ

УДК 101

Н.А. Ємець, канд. філос. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СВІТОГЛЯДНО-ОНТОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РІЗНОВИЯВІВ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XVII–XVIII СТ.

Проаналізовано основні параметри людського буття релігійно-філософських вчень XVII–XVIII ст., представлені творчістю професорів Києво-Могилянської академії. Розглянуто критерії формування поняття «внутрішня людина» у вітчизняній філософській спадщині цього періоду, в якому категорії «віра», «воля», «свобода», «щастя» визначають онтологічний статус людини.

Ключові слова: барокова схоластика, внутрішня людина, проблема людського буття, самосвідомість, духовний розум, філософія серця, воля, віра, розумна воля, свобода волі, активний та пасивний інтелект, зміст і сенс щастя.

Проанализировано основные параметры человеческого бытия религиозно-философских учений XVII–XVIII вв., представленные творчеством профессоров Киево-Могилянской академии. Рассмотрены критерии формирования понятия «внутренний человек» в отечественном философском наследии этого периода, в котором категории «вера», «воля», «свобода», «счастье» определяют онтологический статус человека.

Ключевые слова: барокковая схоластика, внутренний человек, проблема человеческого бытия, самосознание, духовный разум, философия сердца, воля, вера, разумная воля, свобода воли, активный и пассивный интеллект, содержание и смысл счастья.

The main parametres of human being of religious philosophical teachings of XVII – XVIII century represented by the art of the professors of Kyiv – Mohyla Academy are analyzed. The criteria of forming the notion “interior person” in the native philosophical heritage of this period where the categories “belief”, “will”, “freedom”, “happines” define the onthological status of a person are presented.

Key words: baroque scholasticism, interior person, the problem of human being, self consciousness, spiritual mind, philosophy of heart, will, belief, clever will, freedom of will, active and passive intellect, content and sense of happiness.

Удосконалення людської діяльності не лише наповнює сенсом поняття “світ”, а й сприяє його подальшому поглибленню та змістовному розширенню. У цьому світі людина самовизначається як суб’єкт діяльності, який конструює власний світ – світ людського буття. Особливості буття людини значною мірою зумовлюються тим, що завдяки своїй тілесно-духовній організації людина є особистістю, здатною до цілеспрямованої діяльності, творчості, до самосвідомості й самоформування. В українській філософії тема буття є однією з найфундаментальніших проблем. Досліджуючи філософську спадщину XVII–XVIII ст., яка презентується творчістю професорів Києво-Могилянської академії, а саме її антропологічний аспект, необхідно визначити основні критерії онтологічного статусу людини. Об’єктом нашого дослідження є філософська спадщина професорів Києво-Могилянської академії, предметом – онтологічні засади людського “Я” в їх творчому доробку.

Дослідники української філософії відзначають, що наприкінці XVI ст. під дією внутрішньої логіки розвитку самої української культури та під потужним тиском зовнішніх обставин соціально-політичного та релігійного життя сформувалась оригінальна синтетична українська культура, яка являла собою єднання двох підходів: традиційного, генетично пов’язаного з духовною спадщиною княжої доби, та нового, що з’явився у

XV ст., орієнтувався на ідейні здобутки європейського Заходу і був представлений творчістю раннях українських гуманістів. Д. Чижевський зазначає, що формуванню такої культури сприяла атмосфера епохи бароко з характерним для неї поєднанням релігійних та світських компонентів у культурі, середньовічного теологізму з ренесансним індивідуалізмом [8]. Репрезентувала таку культуру в Україні філософія Києво-Могилянської академії. В. Горський та Я. Стратій визначають сутність філософії Києво-Могилянської доби, як “барокову схоластику” [2]. Відповідно до цього розглядаються й основні гранично широкі поняття, які характеризують онтологічний статус людини. Я. Стратій та І. Бичко підкреслюють онтологічну значущість “внутрішньої людини”, яка знаходить своє вираження в опорі на самосвідомість [7].

Філософія Києво-Могилянської академії являла собою синтез спадщини домогилянської доби з надбанням західної філософії. Такий синтез забезпечував неперервність традиції, тяглість філософської думки під час переходу від Середньовіччя до Нового часу, блискуче вкладався в менталітет бароко з характерною для нього посиленою увагою до теології і водночас до натурфілософської проблематики. Я. Стратій зазначає, що в межах схоластики епохи бароко спостерігається тяжіння до тих мислителів, які у своїх ученнях поряд з натурфілософськими питаннями чільне місце відводили і з’ясуванню проблем метафізики, проблем загальних основ буття, схилилися більшою мірою до концептуалізму, тобто до духовного досвіду українських інтелектуалів поміркованого варіанта середньовічної західної реалістичної традиції, згідно з якою передбачалося існування в речах аналогів понять людського розуму, обґрунтовувалась розділеність вищої сутності – Бога – на роди й види, участь надсвітowego первня у вигляді індивідуальних форм у формуванні одиничного та особистого буття, ствердження пріоритету активності божественного розуму над людським [3].

Але онтологічний аспект людського існування в українській філософії XVII–XVIII ст. у сучасних наукових дослідженнях висвітлений недостатньо. Тому метою статті є аналіз основних параметрів людського буття релігійно-філософських учень Києво-Могилянської академії. Відповідно до мети сформульовано завдання: розглянути основні критерії формування поняття “внутрішня людина” у філософській спадщині професорів академії, в якій категорії “віра”, “воля”, “свобода”, “щастя” визначають онтологічний статус людини.

Проблема людського буття постає в дослідницькому плані як досить структурована й багаторівнева. А її суть парадоксальна, смисл її у тому, що людина є принциповою новою у природі, її химерою. Тому буття для людини (у всіх його вимірах – як зовнішніх, так і внутрішніх) може бути даним не лише через аналіз того чи іншого суцього як просто предметності, а також (і, мабуть, передусім) через осягнення неутаємненого, розкриття істинно людського буття як у його засадничих витоках, так і у його реалізації.

У творах І. Гізеля, Г. Кониського, Й. Кроковського, С. Яворського, Т. Прокоповича ми спостерігаємо зачатки утвердження переваги умоосязного світу над чуттєвим, інтелектуального пізнання над дискурсивним, таким чином підкреслюючи онтологічну значущість “внутрішньої людини”, що знаходить своє вираження в опорі на самосвідомість. Остання виявляється як у спрямуванні пошуків пізнання істини, так і в концепціях, що обґрунтовують шляхи здобуття індивідуального людського самовдосконалення та щастя.

В українській філософській традиції у людській природі виділялась “внутрішня” та “зовнішня”, або духовна та тілесна, людина. Зазначимо, що під духовною, або “внутрішньою”, людиною розуміється не містичне, ніяк не визначене ірраціональне начало, а частка буття однієї зі стихій, яка входить або не входить до складу інших складових світобуття. Наприклад, І. Гізель має на увазі повітря, що з погляду, хоч і “безвидне, проте розноситься кров’ю по всьому тілу”, надаючи йому постійну тілесну форму [9, с. 481].

Роздвоєність людини на “тілесну” і “духовну” зумовлює те, що вона має подвійне джерело активності й життя. З одного боку, людина має духовне серце, духовні очі, ум та розум, а з іншого боку – це “плоть”, що складається з тих елементів, які розпадаються у разі смерті і примикають до стихій. Тому тіло має “помираюче серце”, а “ціла людина” має серце, як центр об’єднання духовного і тілесного, який керує всією людською поведінкою. Функції “внутрішньої” та “зовнішньої” людини в Бутті “цілої” людини також різні. “Внутрішня” людина – це та сама душа, яка утворюється з духу, тобто з повітря, що розноситься по тілу “водою кров’ю”, надаючи тілу внутрішній зв’язок, або “плотність” [6].

“Внутрішня”, або духовна людина, таким чином подібна до згущеного повітря, що є однією зі світових стихій. На думку професорів Академії, ці стихії не лише активні, а й взаємодіють одна з одною. Це проявляється і в природі, і в людині. Так, вогонь, який є в людині, забезпечує їй нормальну життєдіяльність і оберігає від смерті [9, с. 504]. Але визначальним у існуванні “внутрішньої” людини є саме повітря, тому що людська душа складається з повітря (духу), після смерті вона здатна покидати тіло і поєднуватись через повітря із Всесвітом, або Святим духом. Цим забезпечується безсмертя “внутрішньої” людини, як людини духовної, що виражає і зберігає її “самість”.

Кожна людина містить у собі “внутрішню людину”, але не кожна знає про це. Річ у тім, що абсолютна більшість людей дивиться на світ виключно плотськими очима і сприймає світ тільки на рівні пристрастей (емоцій), почуттів та простої плотословесності. Спонукою дій у такому разі виступають різноманітні тілесні пристрасті, тобто тілесні потреби людей. Цим люди абсолютно не відрізняються від тварин і діють так само, як вони. Істинне ж розуміння людини досягається тільки при переході від плотських очей до духовних очей, від чуттєво-емоційного споглядання – до розумності. Саме розум робить людину богоподібною, саме завдяки йому вона стає володарем природи: “Вже створено людину за своїм образом і подобою, а, саме, щоб мала розум, який є найбільшим, найкращим і найправдивішим зображенням нашої природи, щоб володіла вільним судженням, яке такий природі належить, і буде подібною вона певним чином до нашої величності...” [4, с. 407].

Як вже зазначалося, у межах киево-руської культури склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування. Якщо у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується “платонівсько-аристотелівська” лінія філософії, яка відповідно до канонів наукового мислення прагне до істини, незалежної від людини і людства, то в нашій культурі переважає “александрійсько-біблійна”, яка зорієнтовується не так на пошук безсторонньої істини, як правди, що є сутністю драми людського життя. Філософом вважається той, хто, спираючись на книжні знання, не лише здобув істину про сенс людського існування, а разом з цим перетворив одержану істину на керівництво у влас-

ному житті. У зв'язку з розглядом проблеми раціонального знання варто звернути увагу й на те, як розумілася істина у філософських курсах Києво-Могилянської академії. Вона розглядається у кількох вимірах, передусім у божественному, трансцендентальному та людському або екзистенційному. “Значення істинного узгоджується з Богом, який не має жодного реального відношення до інтелекту [тобто людини], бо він не підпорядковується тим, що існують, ані за визначенням, ані за терміном. Але для доведення істинного не потрібно ні існування сутнього, ні його актуального пізнання” [9, с. 453].

Зазначимо, що за спостереженнями С.Б. Кримського, українські мислителі XVI–XVII і попередніх сторіч, говорячи про розум, переважно мали на увазі саме духовний розум, який, згідно з їхніми тлумаченнями, був органічно поєднаний із серцем [5]. Ця традиція розглядала серце як осереддя всього психічного життя, яке є мірилом духовності людини, тільки той, хто має “чисте серце”, може узріти Бога. Ця традиція бере свій початок від Біблії і посилюється в Україні зі сприйняттям філософських ідей східної патристики. В українській філософській традиції не заперечується й значення чуттів і волі в пізнавальній діяльності людини, спрямованої на спілкування з божественною істиною. У зв'язку з цим особлива увага приділяється органіві, завдяки якому стає можливим залучення людини до Божої істини. Таким органом вважалось серце. Якщо місце людини у світі розумілось як своєрідна точка перетину між світлом благодаті й безоднею темряви, то в самій людині центром зіткнення і взаємодії протидіючих сил вважається серце. Йому відводиться роль ланки, що зводить воедино розум, чуття й волю людини. На цій основі єдності ума і серця, на думку Ф. Прокоповича, раціональне та ірраціональне не лише не суперечать, а й взаємно доповнюють одне одного. “Об’єктом потягу є саме серце. Адже серце перебуває під дивовижним впливом афектів одного й другого, бо внаслідок гніву відбувається кипіння крові поблизу серця – з причини радості воно розширюється, а нагоди суму – стискається. Ми відчуваємо також співчуття у любові, а в інших такого роду афектах якесь внутрішнє хвилювання, яке, здається, виникає з причини їх суголосності з серцем” [6, с. 361]. Акцентація ролі серця істотна з огляду на подальшу традицію розвитку української філософської думки, однією з власних рис якої було зосередження уваги на розробленні філософії серця (Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.). Відповідно до цього розуміння зближувалися й такі поняття, як істина, правда, справедливість.

Для української філософської думки органічною є ідея переваги умоосяжного світу над чуттєвим і усвідомлення онтологічної значущості “внутрішньої людини”, що дістала свій вираз у самосвідомості. Людина вже не дивиться на себе лише як на частину природного космосу. Вона усвідомлює себе господарем природи, що не тільки завершує деякі природні витвори, а стоїть над природним космосом, який створено згідно з божественним задумом на послугу людині. Такий специфічний антропоцентризм зумовлює переважання у системі філософських поглядів діячів Київської Русі кола проблем, що пов'язані з усвідомленням сутності людини, сенсу її буття. Людині відводиться роль центральної ланки, що забезпечує комунікацію між Богом та створеним ним Світом. Спробу обґрунтувати шляхи здобуття індивідуального людського самовдосконалення та щастя знаходимо і у творах професорів Києво-Могилянської академії.

І. Гізель у “Мирі з Богом чоловіку” розглядає інший аспект онтологічного усвідомлення людського “Я”. Не заперечуючи того, що тіло може впливати на душу та її діяль-

ність, Гізель саме душу вважав носієм особистості, оскільки й Бог є персоною як дух, а людина стає нею через прилучення до Бога та його духовної природи. У цьому мислитель йшов за усталеною в українській культурі традицією, згідно з якою душа й “внутрішня людина”, її “Я” – поняття співвимірні. Завдання людини полягає в тому, щоб якомога більше наблизитися до Бога, уподібнитися йому, а для цього вона повинна стати “духовною людиною”, в якій й тіло стає також духовним, відмінною від “плотської людини”, дух якої підпадає гріховно-руйнівному володарюванню плоті. При цьому поняття тіла й плоті не збігаються, бо плоть є носієм гріховно-своєвольного первня. Тому для того, щоб стати духовною людиною і здолати плоть, необхідне не вивільнення духу від тіла, бо за життя людини цього досягти неможливо, а одухотворення самого тіла.

“Внутренняя сущность человека” за Гізелем безпосередньо впливає на свідомість людини, а та, в свою чергу, забезпечує досягнення “благодаті Божої”. Вона являє собою “даръ вышій, естественный, ту не от Бога воли человеческой данный, помогающъ к сему, дабы человекъ оправданія своего и спасенія достигаль” [1, с. 3]. Тільки через віру людина може досягти спасіння. Зазначимо, що в онтологічних розмислах людського буття поняття віри посідає чільне місце як в українській філософії, так і у філософських ученнях Києво-Могилянської академії.

Але мова тут йде про віру людську, а не божу. Оскільки об’єкт віри темний і неочевидний, то віра може бути поєднана з почуттям страху, підозри, недовір’я і сумніву, які набувають особливої сили тоді, коли протилежні мотиви ніби розривають людину на двох, спонукаючи її приєднуватись або до одного, або до іншого твердження, поки, на рещті, вона не приєднається до твердження, яке найбільше відповідає її волі. Професори академії визначали її як “прагнення розумне”, що властиве тільки людині. Наприклад, Ф. Прокопович називає таке прагнення – “розумна воля”. Але воля нібито щось вище від розуму, бо розум обслуговує її потреби; з другого боку, розум нібито вищий від волі, бо воля сліпа, а розум “освічений” і веде за собою волю, як поводити сліпого. Разом з тим воля нібито вища за розум, бо вона фактично діє, а розум – це тільки її радник [6, с. 358].

Характерною властивістю філософських курсів багатьох київських професорів є їх спрямованість проти моральної доктрини томізму. Проголошуючи примат розуму над волею, тобто виходячи з концепції етичного інтелектуалізму, ця доктрина не заперечувала й того, що воля може спонукати розум до пізнання. Щоб вчиняти морально, людина повинна мати істинне знання про добро і зло. Це знання дає волі інтелект, який, спрямовуючи її до вибору, дозволяє людині діяти відповідно до моральних чеснот – справедливості, мужності, поміркованості. Проголошуючи свободу волі людини, а, отже, і її відповідальність за свої вчинки, томісти водночас підкреслювали, що Бог приводить до руху не лише природні причини, але й причини доброї волі, при цьому він нібито не знищує добровільності вчинків, що здійснюються, тому що в кожній речі діє відповідно до її особливостей. Таким чином, свобода волі, що видається томізмом як постулат, виявляється ілюзорною, – без дій підтримки Бога вона не має місця.

На відміну від західних мислителів українські філософи у свідомості розрізняють розум (інтелект) та волю. У Г. Кониського читаємо: “Інтелект – це духовна пізнавальна потенція..., визначається як властивість раціональної душі” [4, с. 424]. Професори критикують суперечність томістської моральної доктрини, хоча й не долають її. Їх речення

в основному спрямоване проти концепції етичного інтелектуалізму. Зокрема, Гізель виходить не з примату розуму над волею, а з їх взаємодії: "...Воля спонукає інтелект до мислення не способом прямої дії, а через певне взаємне тяжіння" [9, с. 548].

У філософських курсах домінує думка про те, що людина від природи більше схильна до добра, однак доброта та злість не є природними, вродженими якостями людини, бо в протилежному випадку вона б не мала ніякої відповідальності, в тому числі й моральної, за свої вчинки. Цікаві з цього приводу роздуми І. Гізеля щодо співвідношення добра і зла. Він зазначає, що "нічого не буває такою мірою злом, щоб не мало чогось властивого для добра". Для того, аби пізнати межу добра та зла необхідне існування й одного, й другого: "...Буває, що те, яке вважається найгіршим, завжди відкрите для якогось розуміння доброго" [9, с. 502-503].

У зв'язку з цим у філософських курсах зачіпається питання свободи волі. Проблема свободи волі є однією з найскладніших в історії філософії. Вітчизняні мислителі XVII ст., так само як і попередники, ще не могли уникнути суперечностей під час розгляду співвідношення свободної волі людини і Божого промислу, приречення, благодаті. Вони намагались зняти альтернативність цього співвідношення. Хоча подібні спроби здійснювались протягом усього існування філософії у межах теології, кожна філософська школа здійснювала це по-своєму; в кінцевому рахунку свобода волі людини ставала все менш залежною від божественної благодаті.

Свобода розглядалася професорами Академії як корінний атрибут людини поряд з мисленням, розумом. Питання про свободу волі вирішується ними двопланово: стосовно ставлення людини до Бога і до природи. Стосовно свободи волі професори підтримують погляд католиків-томістів, – Бог, створивши людину, дав їй свободу волі. Мотивується це тим, що людина не була б вільною, якби не могла протистояти Богові. Але ж часто люди творять справи, переслідуючи певну мету, яка противна Богові. Саме у ставленні до Бога стверджується наявність у людини свободної волі: "Ця власна свобода є не що інше, як само вільне судження волі чи можливість вибирати з того, що відноситься до мети" [4, с. 424].

У творах професорів Академії наявна думка про те, що свобода волі реалізується через віру людини. Вірити може тільки людина, оскільки лише вона наділена інтелектом. Професори розрізняли активний та пасивний інтелект. Саме активний інтелект має за своє призначення творення або діяльність і виявляє він себе у душі, а конкретніше, у розумній душі, яка є продуктом творення Бога. Отже, віра дана людині від Бога, але "вірять тільки той, хто хоче вірити" [9, с. 259]. Іншими словами, якщо людина вірить якомусь твердженню, то вона вірить тому, що це якоюсь мірою відповідає її інтересам та прагненням. Тільки через Бога людина може досягнути повноти віри. Істинна віра ґрунтується на одкровенні – на безпосередньому самовиявленні Бога, – його власному видінні нашої душі, його власному голосі, що віщує людині. Раптом відкриваються заплющені очі душі, і вона починає відчувати за межами земного світу проблеми небесного саява, її переповнюють блаженство і мир, що перевищують будь-яке людське розуміння. Така душа, якщо несвідомо, так підсвідомо, відчуває, що її досяг голос Божий. Така віра скоріше являє собою деякий внутрішній стан духу, живу повноту серця.

На думку професорів, людина, яка живе у світі, внаслідок первородного гріха, втратила первісну гармонію і стала внутрішньосуперечливою. Її тіло віддається чуттєвим

пристрастям і надмірностям, душа розривається від протилежних бажань і нахилів, розум схильний до збочень і блукання. Людині треба вийти з цієї внутрішньої розірваності, зібрати себе з розсіяння, звести, зосередити всі свої сили, інтереси й потяги в одній точці. Символом цієї точки є серце людини. Воно, як уже зазначалося, є охоронцем і носієм тілесних сил людини, зосередженням душевних відчуттів, фантазій, пристрастей, осередком її морального життя, джерелом доброго і злого в ній, воно тісно пов'язане з волінням, думанням, вчинками. Серце – не частина людини, а центр її тілесності, душевності й духовності. Саме воно визначає індивідуальність людини, її Я, її єство. Спочатку серце збирає людину в єдине ціле, воно є засадовим стосовно її здатності бути цілісністю. А далі воля і розум спрямовують цю цілісність до Бога й єднання з ним. Лише людина здатна свідомо, за власним бажанням збирати себе з розсіяння й за допомогою божої благодаті надавати своєму поступові певного спрямування [6, с. 374]. Збирання себе й спрямування до добра та істини є водночас і процесом творення людиною самої себе, своєї індивідуальності й разом з тим переображенням згідно з визначеними для себе моральними й духовними пріоритетами.

Слід зазначити, що православ'я, на відміну від католицизму, а ще більше – протестантизму, не робило вчення про гріх засадовим стосовно розуміння єства людини, а розглядало його скоріше як ідею, що пояснювала зміни в цьому єстві після первісного гріхопадіння прабатьків. Цей погляд на людину був світлішим, радіснішим, бадьорішим. Але він не заперечував того, що саме через гріх смерть ввійшла у світ і в життя кожної окремої людини, що джерело гріха полягає в її духовній сфері, оскільки вона обдарована свободою волі, й аж ніяк не зводиться до впливів тіла, суспільних умов та інших подібних чинників. І хоча долання гріха потребує особистих зусиль кожної людини, воно є справою не суто індивідуальною, а цілого людства й усієї світобудови загалом.

Гордість, здирництво, безчестя, ненажерливість, заздрість, гнів та лінощі визначені смертними гріхами. Наприклад, на думку Гізеля, ці гріхи є не тільки “начальнейшими”, але й “просте головними” [1, с. 206], оскільки вони знищують сутність людини, роз'їдають її “внутрішнє” єство, таким чином закриваючи їй шлях досягнення благодаті Божої.

У творах професорів простежуємо бажання захистити індивідуальний духовний світ людини. Кожна людина, нехай навіть інтуїтивно, хоче бути щасливою, намагається визначити для себе зміст і сенс щастя. Для професорів академії авторитетним залишається положення Арістотеля, згідно з яким етика як наука має шукати і навчати, в чому полягає найвище добро, або блаженство і щастя. Г. Кониський цитує послання апостола Павла до корінфян, де стверджується, що найвище щастя буде на тому світі. Але мислитель переконаний, що віра в найвище щастя в потойбічному не означає, що людина повинна бути пасивною у цьому житті. Він засуджує вчення стоїків, які, вбачаючи досягнення блага у стані апатії, самі не досягли відсутності пристрастей, бо у принципі це неможливо, але їх заклики про абсолютний спокій душі є шкідливими, адже вбивають у людині її найкращі пориви, гуманні почуття: “Ця догма заперечує любов до дітей, відданість батьківщині й співчуття до знедолених і нещасних і під прикриттям стійкості вчить грубості й жорстокості” [4, с. 419].

Людина все життя шукає блаженства так, нібито завжди сліпа. Причина цього, на думку І. Гізеля, криється в одвічній активності світового зла і в ототожненні краси та

сили. Життя засноване на принципі: “Хто сильніший, той і кращий” [1, с. 427]. Внаслідок того, що зло і насильство викликають світові страждання, все суще, а людина передусім прагне блаженства, насолоди життям, а отже, добра та щастя. Людина намагається знайти справжнє життя і прагнути того справжнього світу, який би приніс їй повне і дійсне задоволення, тобто щастя. Щастя – це стан задоволення людини, а передусім, причетність до такого світобуття, частиною якого відчуває себе людина і в якому вона розкриває свій творчий потенціал.

Першою головною умовою щасливого життя, як це виходить з аналізу творів професорів академії, має бути прагнення добра та усвідомлення вічності як міри, з якою слід співвідносити прагнення. Момент незабгненності переслідує людей і через нерозуміння відносності раціональних норм, і через принципову обмеженість тієї чуттєваної зовнішності, яка задовольняє похоті, воління тіла. Другою суттєвою умовою людського щастя є, на думку професорів, довіра людини до чужого і власного розуму, вміння під чуттєвою “сліпотою” досягнути неприступну чуттям істину. Тобто другою запорукою дороги людини до щастя має бути своєрідний “раціональний сумнів”, що оберігає людину від догматизму і спрощень у розумінні дійсності, застерігає від поквалітивних висновків і рішень, що занурюють розум у морок [1, с. 395].

Проблема щастя, зрештою, вирішується мислителями, на нашу думку, в такому екзистенційному плані, який єднається з раціональними основами світської етики. Суть рішення проблеми взагалі полягає в тому, щоб зняти пов’язки з очей щастя, обґрунтовуючи і проповідуючи віру у правильну науку. Спираючись, так би мовити, на “правильну теорію” – теорію щастя, яка має властивості універсальної істини, люди повинні звільнити свої “зовнішні” і “внутрішні” очі, чуття і розум від хибних уявлень, понять, висновків і рішень. Саме це й приведе їх до щастя, добра і справедливості. А це можливо тоді, коли люди, оцінюючи власні вчинки, усвідомлюють свою відповідальність перед іншими людьми і народом, зважаючи на рівність земної участі кожного в лоні вічності і перед її смертним вироком. Тому джерела щастя, як це впливає зі змісту творів, філософи вбачали у житті, сповненому людяності, добродійності, чеснот і раціональної віри у красу “потенційного” буття.

Сенс існування людини пов’язаний з гармонічним поєднанням таких феноменів, як “істина”, “віра”, “воля”, “свобода”, “щастя”, які у філософії Києво-Могилянської академії наповнюються оригінальним змістом.

Таким чином, українська філософська думка зосереджує свою увагу на людині і має переважно антропологічний зміст. Її загальна структура має такий вигляд: змістом життя людини є боротьба добра і зла, тобто мораль; моральна сутність людини розгортається в історії, сенс якої у вдосконаленні людини і людства в цілому; а історія охоплена і просякнута релігією як світоглядною формою духовності. Включення до загальноєвропейського культурного контексту не привело до втрати самобутності української культури. Ідеї цінності людини, прагнення до піднесення її самосвідомості та утвердження гідності особи були співзвучними ідеології раннього Просвітництва, що ширилась того часу в країнах Західної Європи. Ідеї гуманізму, Реформації та раннього Просвітництва наявні у філософських системах професорів Києво-Могилянської академії. Такий синтез надає своєрідне стилістичне забарвлення філософській культурі цієї епохи, що дає змогу розглядати її як добу українського бароко. Основні принципи парадигми “Бог-

світ-людина”, що лежать в основі розуміння онтологічного статусу людини, досліджені професорами Києво-Могилянської академії, зазнали певних деформацій та смислових зрушень, що було пов’язано з розвитком гуманістичних та барокових концепцій. Тому відбулася певна переорієнтація пізнання, яке ще було теологічно зорієнтоване, але все більшу увагу акцентувало на земній природі, людині та її самоцінності.

Список використаних джерел

1. Гизель И. Мир с Богом человеку / И. Гизель. – К., 1669.
2. Горський В. Філософія в українській культурі: методологія та історія. Філософські нариси / В. Горський. – К., 2001. – 236 с.
3. Історія філософії України : підручник / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, І. В. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.
4. Кониський Г. Загальна філософія / Г. Кониський // Філософські твори : у 2 т. Т. 1. – К., 1990. – 575 с.
5. Крымский С. Б. Культурные архетипы, или “знание до познания” / С. Б. Крымский // Природа. – 1991. – № 11. – С. 70–75.
6. Прокопович Ф. Філософські твори / Ф. Прокопович. – К., 1979. – Т. 1. – 512 с.
7. Стратій Я. Розвиток філософської та політико-правової думки в Києво-Могилянській академії / Я. Стратій // Київські обрії : історико-філософські нариси. – К. : Стило, 1997. – С. 61–75.
8. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Прага, 1942. – Кн. 2. – 144 с.
9. Gieselii I. Opus totius philosophiae 1645–1647. Ін-т рукопису ЦНБ НАА Укр. – Мел.М.П./128.

УДК 101

Р.І. Євдокименко, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕНТАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблему необхідності врахування особливого історичного досвіду, культури, специфічних принципів і засобів життєзабезпечення, як надбань багатовікового існування народу (те, що сьогодні визначається як ментальність) у процесі розбудови сучасної української держави.

Ключові слова: ментальність, менталітет, національна ідентичність, українська ментальність, економічна ментальність, соціокультурне життя.

Рассмотрена проблема необходимости учета особенного исторического опыта, культуры, специфических принципов и способов жизнеобеспечения, как достояния многовекового существования народа (то, что сегодня определяется как ментальность) в процессе строительства современного украинского государства.

Ключевые слова: ментальность, менталитет, национальная идентичность, украинская ментальность, экономическая ментальность, социокультурная жизнь.

The problem of necessity of taking into account special historical experience, culture, specific principles and means of life support as an achievement of centuries – old existence of people (what is now determined as mentality) in the process of forming a modern Ukrainian state is considered.

Key words: mentality, national identity, Ukrainian mentality, economical mentality, social and cultural life.

Постановка проблеми. Сучасне життя багатогранне та динамічне. Цивілізаційні виклики, постійні життєві зміни, психологічні стреси ставлять нові вимоги як до суспільства в цілому, так і до кожної людини зокрема. Наша країна переживає складний момент

пошуку духовних підвалин нової парадигми соціокультурного життя. В умовах сучасної техногенної цивілізації відбуваються нові трансформації в соціально-економічному розвитку суспільства, подальший поступ кожної країни визначається передусім можливостями сфери наукового знання. Вирішення зазначених проблем є неможливими без урахування особливого історичного досвіду, культури, специфічних принципів і засобів життєзабезпечення, як надбань кожного суспільства, досягнутих протягом багатомілітичного існування, така ситуація сьогодні визначається як рівень ментальності того чи іншого народу.

Україна бере активну участь у соціально-економічних процесах планетарного масштабу, але попри всі позитивні моменти залишаються невирішеними та вкрай важкими проблеми, які пов'язані з життєдіяльністю нації та тісно поєднані з її історією, традиціями, культурою.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку тільки найвчені люди вважають, що є універсальні світові ринкові механізми та класичні економічні положення, які працюють однаково для всіх часів і народів, тільки потрібно їх правильно застосовувати. Серйозна світова наука від таких спрощених підходів давно відмовилася. З'являються відповідні пропозиції і в українських наукових колах, наприклад, відомий фахівець з історії української економічної думки С. Злупко вважає, що "у процесі розбудови української економічної системи щораз більше відчувається потреба пізнання національної господарської культури. Це явище закономірне, бо моделювати економічну перспективу тієї чи іншої країни не можна поза знанням національної господарської культури" [4, с. 131], тому актуальним, як ніколи раніше, є проведення спеціального методологічного дослідження філософських засад формування і функціонування соціально-економічного знання в Україні та створення оригінальної концепції національного стилю мислення.

Аналіз публікацій і досліджень. Огляд наукових джерел показує, що проблематика ментального останніми роками стає предметом уваги філософів, культурологів, політологів, соціологів, істориків, економістів. Сучасні вітчизняні науковці М. Попович, І. Старовойт, Р. Додонов, В. Храмова, С. Пролєєв, А. Швецова, І. Бичко, О. Забужко, С. Кримський, Н. Соболева, О. Донченко, Д. Богиня й інші, зосереджуючись на дослідженні ментального феномена, доповнюють його різноманітними концептуальними підходами, вимірами, аспектами. В їх працях ментальність набуває національно-етнічного забарвлення, постає атрибутом суб'єктивної реальності українського соціуму, виступає як трудовий менталітет, зокрема, в аспекті його підприємницьких характеристик. Однак, незважаючи на переконливу актуальність для сучасного суспільствознавства ментальної проблематики, в її розробленні вітчизняними дослідниками зроблені тільки перші кроки. Цілісне концептуальне бачення економічної ментальності в Україні ще не сформовано. Зважаючи на особливості історичного розвитку нашої країни, в суспільстві свідомості мешканця України (ще від часів Київської Русі аж до радянського періоду, і нині) саме контекст індивідуалізм-колективізм (особисте – загальне, індивід – суспільство тощо) набуває особливого значення й звучання.

Виклад основного матеріалу. Ментальність визначають як «загальне психологічне оснащення» представників тієї чи іншої культури, яке дає можливість хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомість у певне світосприйняття. Воно і визначає

врешті-решт поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається в об'єктивний історичний процес.

Ментальність найбільш виразно постає у типовій поведінці представників певної культури, яка виявляється передусім у стереотипах поведінки та стереотипах прийняття рішень, що означає вибір однієї з поведінкових альтернатив.

Менталітет українського народу складає злагоджену цілісність, в основі якої лежать регіональні ментальності. Філософсько-культурологічний сенс поняття «менталітет» – це всезагальна, універсальна сутність, що характеризує своєрідність світобачення великої групи людей. Протягом століть хаотичний і різноманітний потік рецепцій перероблявся суспільною свідомістю в більш або менш упорядковану картину світу. Своєрідність світобачення здебільшого позначається на будові системи цінностей і визначає на підсвідомому рівні особливості поведінки. За словами М. Юрія, «менталітет» – це записаний у матеріальних основах психіки певний поведінковий код, що детермінує стійкий соціально-психологічний стан суб'єкта». Термін «ментальність» – це більш вузьке значення, яке охоплює особливості раціонального та позараціонального у світовідношенні жителів певного регіону, краю, міста. Іншими словами, ментальність – це індивідуалізм, сім'я та суспільство; сексуальність та любов; релігійність; тіло та душа; оптимізм та надія; радість та щастя; смуток та смерть; повсякденність та свято; чуже і своє; природа та навколишнє середовище; простір, час та історія.

Уводячи в обіг поняття економічного менталітету, О.В. Бондаренко вказує: «Термін “ментальність” вживається, коли треба назвати щось відносно важко вловиме, але разом з тим реально присутнє в соціальній, перш за все, обумовленості тих чи інших фактів свідомості чи поведінки людей, коли треба раціонально пояснити певні явища суспільного життя, заглиблюючись до певного рівня їх засад» [2, с. 210].

Економічні знання, як відносно самостійна галузь світоглядних досліджень, формуються і розвиваються за певними правилами в кожного народу, починаючи з географічного фактора і закінчуючи споконвічними есхатологічними уявленнями, а філософська наука, у свою чергу, теоретично вирішує загальнолюдські проблеми буття крізь призму національних, тим самим безпосередньо забезпечує універсальний зв'язок економічної науки зі знанням у цілому. Необхідним є зауваження про те, що всі нації, незважаючи на своєрідність, природно проходять такий історичний шлях, де вони стикаються з однаковими або аналогічними проблемами, які є актуальними без винятку для всіх людей, але спільної для всіх націй філософії економіки не існує [3, с. 93].

Актуальною проблемою сучасної соціальної філософії є аналіз механізму взаємодії загального характеру економічних процесів та матеріального виробництва з національною парадигмою економічного знання, яка є сьогодні головною складовою економічної політики будь-якої країни. Основу такої парадигми створює власне національно-смісловне поле економічного розвитку, яке будується на традиціях, світорозумінні, історичному досвіді, мові, цінностях та цілях кожного народу, що дає змогу створювати такі зразки економічної культури, які виведуть економіку України і реальну національну методологію життєтворення на якісно новий світовий рівень функціонування.

Українська філософія певним чином формулювала і вирішувала проблеми соціально-економічного знання, що були важливі як для народу України, так і для інших наро-

дів, але концепції, які були створені ще за радянських часів та демонструють, передусім, специфіку розвитку філософії народів Західної Європи [8, с. 45], що відтворювались на основі саме їх менталітету, де виконувалися цільові програми економічних, а відповідно і життєвих перетворень цих народів.

Безпосередніми першоджерелами під час вирішення зазначених проблем є твори І. Вишенського, Ф. Прокоповича, С. Подолинського, І. Пулюя, М. Туган-Барановського, М. Зібера, І. Вернадського, С. Грушевського, П. Куліша, І. Франка, М. Драгоманова, М. Костомарова та інші роботи відомих українських мислителів різних історичних епох.

Спроба сучасного осмислення філософських засад існування соціально-економічного знання в Україні дала змогу сформулювати принаймні три можливі тенденції. Перша тенденція прагне виявити національні й зовнішні соціокультурні чинники, що зумовили процес формування філософського підґрунтя в системі економічного знання в Україні. Дослідники цього напрямку спираються на той неспростовний факт, що на території України багато віків живе народ, який створив власну самобутню культуру. Виходячи з того, що культура будь-якого народу може як асимілювати, так і відторгнути відповідні зовнішні впливи, у цьому підході з'ясовується, які фактори впливали на розвиток тих чи інших економічних процесів на цій території. Тому під час розгляду питань економічної політики переважають дослідження саме зовнішніх факторів впливу, в той час не приділяється достатньо уваги формуванню національних засад з урахуванням специфічного, первісного ментального рівня існування цього народу.

Друга тенденція виявляється у працях, автори яких знаходять собі точку опори переважно у християнсько-богословській та “книжницькій” традиції, також це стосується підходів російських як філософів, так і вчених-економістів. Вони дотримуються думки, що в Україні та Росії розвиток філософії, а отже, відповідне її осмислення економічного знання являє собою продукт “зустрічі” філософії та християнства православного обряду, наприклад, це роботи таких російських дослідників, як Л.Л. Некрасов “Теологія економіки”, М. В. Конотопов “Економічна історія світу” тощо. Звичайно, такий погляд не є новим і має право на існування вже через те, що застосовується у загальних рисах слов'янофілами ще в XIX ст., він пов'язаний з адміністративно-державним впровадженням християнства і до певної міри самої філософії. Проте він сумнівний, бо створює враження, нібито до введення християнства українці-русичі не мали ніякої світоглядної рефлексії у пізнанні економічних явищ, тобто такі питання для них були закритими. Так є думка, нібито до появи християнства в Україні “свій чуттєвий досвід, як і явища природи, тогочасні люди не вміли ані добре аналізувати розумом, ані контролювати чи перевіряти практично, оскільки сама практика була ще надто примітивною й обмеженою, а логіка мислення дуже простою” [7, с. 29].

Філософська концепція економічного знання в Україні, в контексті зазначених поглядів, у деяких міркуваннях позбавляється власного етнічного ґрунту й зводиться до різних “впливів”, які пов'язані з поширенням християнства, таких як: південно-слов'янський, польсько-литовський тощо. У сучасній літературі однією з фатальних історичних подій подається ситуація прийняття на Русі візантійської версії християнства: “Таке враження, ніби тисячу років тому комета українства попала в фатальне бісівське гравітаційне поле і, вичерпуючи останній енергетичний потенціал, нині догорає на чужинській орбіті” [6].

Своєрідний третій варіант поєднання пропонується С.В. Мочерним: “Якщо економіка базується лише на врахуванні егоїстичних інтересів людини (*Homo economicus*), що нібито, згідно з економічним ученням А. Сміта, дає можливість врахувати суспільні інтереси, то в ній, за словами російського філософа М. Бердяєва, панує ідеологія буржуазного господарства. Якщо на перше місце у господарському житті висуваються інтереси служіння іншим людям, суспільству загалом, то це відповідає соціалістичній ідеології, яка ближча до християнства. Якщо економіка кожної країни будуватиметься на дотриманні принципів християнської економіки, то вона наблизитиметься до божественної. Можливо, саме тому М. Гоголь порівнював господарювання з розмовою з Богом, а Г. Сковорода говорив про божественну економіку.

Водночас на сьогодні немає ґрунтовних досліджень, в яких би аналізувались ті відношення первинної ментальності, що стали детермінантою концепції економічного знання в українській соціальній філософії та аналізу його аксіологічних трансформацій у системі виробничих відносин: “Питання про цінність – основне питання в політичній економії; від того чи іншого його розв’язання залежить вирішення майже всієї решти питань цієї науки” [1; 2], – зазначена постановка проблеми звучала в наукових колах ще у ХІХ ст., але дотепер залишається відкритою, тому логічним продовженням дискурсивно-аналітичного в дослідженні національного стилю економічного знання в Україні стає аналіз механізму взаємовпливу феномена ментальності та процесу формування й функціонування структури цінностей і цілей економічного знання в суспільстві. Поняття “ментальність” у цьому контексті розглядається, як аспектний прояв менталітету не стільки в умонастрої суб’єкта, скільки в його діяльності, яка пов’язана з господарсько-економічним менталітетом нашого народу.

Враховуючи це, вважаємо, що більш обґрунтованою під час вивчення економіко-господарських засад існування українського народу та осмислення національного економічного знання є тенденція, що орієнтується на “безперервність” існування народу [8, с. 48]. Вона визначає суперечливу тотожність буття української нації, яка виявляється у видозмінах її суспільно-економічного ладу, економічної культури, а також всієї системи світогляду та, безперечно, потребує ґрунтовних науково-теоретичних розвідок на засадах сучасної методологічної культури української соціальної філософії.

Отже, ментальність народу укорінена у вихідні умови його життя, й економічна ментальність таким чином є фундаментальною, дуже суттєвою складовою і соціально-культурним стрижнем, що супроводжує функціонування національного соціуму в соціальному просторі та в історичному часі свого існування. Вона виходить із граничних чинників буття певного соціуму і віддзеркалює їх мовою економіки (засад господарювання) цього соціуму через економічну активність його представників. Чи здатні швидкі суспільні зміни у політичному житті, наприклад, похитнути такі, що «шліфувалися» віками, «коди свідомості»? Напевно, ні. Ментальність є стійкою й малорухомою, вона не є засобом переводу практичних завдань у сферу суспільної свідомості. І, перш за все, це стосується саме економічної ментальності, тобто логіки поведінки людей в економічній сфері суспільства.

Список використаних джерел

1. Антонович А. Теория ценностей: критико-экономическое исследование / А. Антонович. – Варшава, 1877. – 102 с.

2. Бондаренко О. В. Економічна ментальність України: етапи історичного розвитку (соціологічний вимір) / О. В. Бондаренко // Нова парадигма. – 2004. – № 36. – С. 210-215.
3. Герасимова Е. М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз : монографія / Е. М. Герасимова. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
4. Злупко С. М. Персоналії і теорії української економічної думки / С. М. Злупко. – Львів : Євросвіт, 2002. – 528 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавства / відп. ред. Ю. І. Римаренко. – К. : Довіра-Генеза, 1996. – 658 с.
6. Михальченко М. І. Україна доби межичасся. Блиск та убожество куртизанів / М. І. Михальченко, З. К. Самчук. – К., 1998. – 156 с.
7. Нарис історії філософії на Україні. – К. : Наук. думка, 1996. – 656 с.
8. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії / В. І. Шевченко. – К. : ІСДО, 1993. – 188 с.

UDC 165.744

Barbara Krygier

International Cyrillo-Mefodievskia Academy Slavonic Englishtenment

*The mind and the world are linked together,
depend on each other, participate in each other's existence.
Henryk Skolimowski «The Participatory Mind», 1994*

CREATING NEW COGNITIVE MAP OF THE WORLD

We consider evolutionary function «maps» of the world. The modern image of the world and rose-standing of the nature of man and his role in this world. Grounded spiritual and material unity of the universe. The principles study of the world - organicism, partitsipizm, holism.

Key words: «map» knowledge of the world, philosophy, image world, organicism, partitsipizm, holism.

Розглянуто еволюційну функцію «мапи» світу. Проаналізовано сучасний образ світу, а також розуміння сутності людини та її ролі в цьому світі. Обґрунтовано духовно-матеріальну єдність Всесвіту. Сформульовано принципи дослідження світу – органіцизм, партиципізм, холізм.

Ключові слова: «мапа» пізнання Світу, світогляд, образ світу, органіцизм, партиципізм, холізм.

Рассмотрена эволюционная функция «карты» мира. Проанализировано современный образ мира, а также понимание сущности человека и его роли в этом мире. Обосновано духовно-материальное единство Вселенной. Сформулированы принципы исследования мира – органицизм, партиципизм, холизм.

Ключевые слова: «карта» познания Мира, мировоззрение, образ мира, органицизм, партиципизм, холизм.

Our deeply rooted beliefs about the nature of what surrounds us and what we are make up our worldview, which is a certain cognitive map of the World. We use it unconsciously when we assess the reality we are confronted with in our lives. This culturally established beliefs come often from the deep past, when humankind's knowledge about the surrounding reality was based on entirely different experiences, collected in principally disparate conditions.

Now, considering the contemporary achievements of many domains of new science we can reach a justified conclusion that our disseminated and established in culture cognitive map of the World is not only obsolete but also false. And that false cognitive map is the main obstacle in understanding reality and participating in its transformation.

However, there is no reason to fall into pessimism about that shocking statement because in front of our eyes and with our contribution a new image of the World emerges, i.e., a new worldview worthy of the third millennium. Some of its parts are already very clear, other are still rather faint but quickly gain clarity.

Generalised Image of the World. We sometimes wonder what is the worldview for us and what role does it play in our lives. However, more often we think about the worldview of other people, especially when it significantly differs from ours, conceived as the image of the world – the image we believe to be the right one. Well, according to the definition used in anthropology, the worldview is a generalised image of the world and the concept of the human beings' role in the world. Usually, one "has" or "possesses" the worldview and is not really interested in its origins and how it has become a part of them. It seems to be as natural and evident as the air we breathe; evident, thus "true" – we think. However, as it turns out, it is neither that evident, nor true as we think.

Hence, a question may be asked whether in the light of the present knowledge we can even speak about one *true* image of the world formulated within any culture that exists on our planet. Maybe one should rather think about what is the world image – a dynamic mental entity subject to change and organised as a notion network in our mind, on the one hand, and a cultural record that is created by the human beings in their specific development, on the other. Another question arises, namely, what is its evolutionary function?

In the first meaning, the image of the world is an individual notional network in the mind of a particular human being. An individual neural network in our brain is a biological foundation for it. This image realises itself on the basis of the genetic record and is formulated under the influence of the cultural record, which has been acquired in the educational process. Moreover, it is enriched and actualized through the experience of various impulses in the dynamic process of our adaptation to the environment and adaptation of the environment to us. At the same time, the world image as the cultural record fulfils the role of the matrix that assists in creating an updated individual notional network. It is also passed to the next generations in each culture.

In our intellectual tradition the image of the world is considered as an aesthetic-literary narration about the formation and structure of the world that is an accumulation of cultural experiences. However, why are we willing to insist that image of the world, adopted in the educational process and from the cultural environment close to us, is "the only rightful one," although it is largely arbitrary and not proven? It is probably so because we do not realise how limited and selective our perception is. We know very little about the ways of perception and we do not keep distance to it. It is difficult to see the cognitive "cocoon," while staying in side of it.

It would be better if we could treat that prevalent in the culture image of the world as merely an indicative description that supports our actions in the endeavour towards harmony with the process of evolution. It may rather function as a certain "cognitive map of the world," which we set out with for our personal path of search and discovery. What we decide to discover depends largely on ourselves. It also depends on us whether we perpetuate in a legible way the results of our quests in a form of cultural record to share it with others.

Let us accept then that the worldview is a generalised image of the world and the way of comprehending the role of the human being in this world. Having a certain worldview is a basic human need because it decides about the human being's hierarchy of values. In consequence, it decides also about the choices made and the approach towards one's own life path, other people, individual relations and the community he is a part of. The worldview determines particular criteria of behaviour in life. The human being, guided by it, carries out a spe-

cific line of life to which an order of occurring events and their meaning for a particular human being are bound.

Therefore, every human being has a certain worldview independently whether they realise it or not. The worldview refers, above all, to the understanding of the nature of the world and the nature of the human being. The better the nature is understood, i.e. the worldview is more coherent, the better it serves the human being in choosing and realising the path of life and attaining happiness: the development of the creative potential, achieving overall health and psychological balance, and good relations with the social and natural environment.

The Problems with the Worldview. The constant problem is a large differentiation of worldviews, which are represented by the people of the so called Western civilisation, and even more so by exponents of other cultures. The difficulties of mutual understanding seem insurmountable if we do not fundamentally change the attitude towards both our own worldview and the worldview of others.

As long as we believe that our personal worldview is based on unquestionable truths, we will stubbornly fight in defence of these truths and will not allow the thoughts that other worldviews may be equally "good and true." In reality, almost all the worldviews existing today are fragmentary and obsolete. It becomes progressively clearer that they are not any more appropriate to the nature of reality recognised and described by new science. It is confirmed also by our intuition.

The misunderstanding stems from the fact that without any reason we absolutise our subjective, internalised image of the world, which is our proper way to determine our individual comprehension. At the same time we forget that it is merely a generalised mental model of a certain area of reality, which is available to our observation and experience. Moreover, as it has been scientifically demonstrated, the limits of our observation are imposed on us not only biologically but also culturally by the adopted in the educational process cultural pattern and the worldview, which exists in our closest environment, and which we unconsciously assimilate.

It has come to that that people can easier communicate, cooperate, or even become friends, if they omit the issues that are of highest importance, the so called fundamental truths. The attempts of establishing and finding out the "common truths," i.e. such, that could be accepted by all, usually end up badly and the majority of people go back to their established mental habits. It is a significant obstacle in the endeavour to create an auspicious organisation of social structures, starting with family, local community, and ending with international community. Moreover, it can be rightly stated that it is the largest obstacle in defeating today's civilizational crisis and carrying out the evolutionary leap.

Towards a New Paradigm. One of the most common examples of the discrepancy in thinking about the world is an infinite worldview conflict between materialists and idealists. The former insists that there were no rational forces involved in the creation of the world, and that everything we see are just manifestations of the laws of the development and action of matter, and the mind and everything related to it are simply derivatives of biological development of forms of matter. On the other hand, the idealistic conception places the Rational Divine Source in the centre of creative processes on the Earth and in the Universe, and unnecessarily rejects entirely the materialistic standpoint and belittles the achievements of exact sciences.

Within those main worldview currents there are of course various mutations. However, in the light of the knowledge reached in the 21st century on account of new science and concerns

the processes of Cosmo genesis and the emergence of bio matter, i.e., the animated matter (what is mainly meant here is new physics, new biology, astrophysics and cosmology), it is necessary to verify our existing image of the world and the way we perceive the essence of the human being and his role in this world. In consequence, it is indispensable to update the worldview as a “cognitive map of the world” in such a way that it would become more detailed, and hence more helpful description of the nature of that what really exists in the Universe. The question on what is our nature and role in the biosphere as a conscious factor of evolution requires answering. Already more and more well described elements of that vision has emerged.

When the new vision of the Human Being as a creation and co-creator of the Cosmos gets maturity, it will not be a return to the pre-scientific understanding of reality but a holistic creative synthesis of knowledge obtained in the past and in modern times. Then, we anew see our place and role in the Universe as the beings who share their evolutionary past with the Cosmos, whose bodies originated from the stardust. We shall see that thanks to us the Cosmos undergoing evolutionary development may watch itself. Then, the role of the human being in the world becomes more intelligible, just as the meaning of his actions, which may both foster the development or lead to destruction of life of the biosphere and the planet.

Spiritual and Material Unity of the Universe. At the current stage of human knowledge the disputes about the material or spiritual nature of the Universe are unfounded. The knowledge already existing allows to not only presume but claim that this nature is both material and spiritual, what was also proclaimed long time ago by religious and philosophical systems such as ancient Taoism, Buddhism or Vedanta, and what is nowadays rediscovered and tried to be broader described as new science – quantum physics, new biology, astrophysics and cosmology. Moreover, they take into account rich and convincing experimental material.

It is already commonly known that it has been scientifically proven that there are in the Universe, and thus in our Galaxy, two fundamental components: Energy and Matter. They are closely linked with each other and the manifestation of one is impossible without the presence of the other. Each of them can take two basic forms of existence; in the case of energy, it is force and information; in the case of matter – substance and field. On the grounds that they exist in an indissoluble relationship, they pursue, by their constant interaction, after transforming themselves into various combinations of all possible forms, and all those transformations are interdependent.

Therefore, in the Universe there is an operating principle of constant transformation of its elements according to a closed circle: Energy – Field – Matter – Energy. This process is infinite. From that principle it follows that it is impossible to arbitrarily establish what is primary and what secondary because the result of observation is dependent on the choice of the phase occurring alternately in the unremitting process. Yet, the claims about the antecedence are the main reason of the worldview conflicts about the nature of the Universe.

In accordance with the law of conservation of energy, which is the fundamental law of nature, energy in nature neither comes from nothing, nor disappears without a trace. It may only go from one form to another. The transformation of matter occurs then through the agency of energy with the full conservation of its original amount. The properties of this process were described by physics long time ago.

If we treat consciousness as a resource of information introduced by energy in previous transformations of matter into the appropriate forms – substance or field, it becomes self-

evident that both matter and field possess consciousness. Also according to Buddhist knowledge, dualism: matter – consciousness, is a false problem because neither matter, nor consciousness possesses independent existence. Energy, as a matter of fact, is simultaneously a bearer of information and a creator of forms of matter. The origin of all forms of matter is directly related to energy that while undergoing transformations generates matter, of which special kind is bio matter, what is, in our understanding, life. In the spaces of the Universe and our Galaxy everything is governed by ablaze Energy that is also able to create life. Therefore, we may accept that Energy comes from the Rational Cosmic Source of Light, which everything that exists stems from.

At this point the curious ones have the right to ask – What is the efficient cause of that Source? If one decided to try to answer this question, they should engage in theological considerations. However, there is a hidden danger in such an approach of creating a contentious situation by entangling oneself into interpretations of the understanding of the original notion of GOD, which was used from the dawn of history to denote the idea of the higher powers.

While facing this problem, it would be better, if we humbly agree that words of natural language we use to express our thoughts do not possess an adequate power of expression as well as the degree of sufficient generality; thus, they are not ample for the description of the Highest and Unintelligible Being. It is worthy to remember that, as it is proven by linguistics and neurobiology, the relation *word/meaning* is largely subjective; it is, by its nature, strongly determined by individual features of the human being and by mental patterns imposed by the culture he was raised in.

Probably a deep understanding of these determinants by antecedent to us bearers of wisdom was manifested in that that in some cultures with very old tradition it is not allowed to verbally specify the meaning of the notion of God (for example, in the tradition of Chinese Taoism). In many other traditions the practice of presenting a substantiated images of God does not exist.

Nowadays, we all feel that the centuries-long religious conflicts and eruptions of hatred between the followers of particular faiths have depleted their actuated force. Instead of guiding the civilisation to the higher level of consciousness, they progressively have become more backward and absurd. Indeed, we already understand in general the universal value of religiosity and spirituality, as an attribute of humanity. At the same time we see, in the scale of the planet, a large cultural differentiation of forms of expression and cultivation of religious experiences. There is an increase of common longing for peace, cooperation, and mutual respect for religious feelings as well as for leaving artificial divisions behind. Simultaneously, the consciousness of our human, species community and co-responsibility for the future fate of the Earth grow as well.

The undertaken ways of overcoming that impasse have turned out so far to be ineffective mainly because instead of reaching for the depth and essence of our spirituality, too much importance is given to the differentiating of the recording forms, either linguistic or iconographic. These, however, due to their historically and culturally conditioned character, inevitably bear the stigma of the epoch and the coloration of the civilisation they originated from. One, then, does not see, or at least it is very difficult, that they are essentially pertinent to the same, universal, and arduous to express matters. The canon that prevails is the one that has been previously accepted, well-rooted, and believed to be the only accurate and binding for every-

one. The dispute about infallibility of the adopted doctrine is senselessly prolonged, the battle for the abstract after all “rightness” is on. The attention is directed to secondary differences and the salutary, desired Unity disappears from the horizon.

Indeed, all religious systems existing in the world accept the presupposition that the Rational Higher Power participates in all processes in the Universe, especially in its creation and development, now and always. This is exactly the belief that unites all religions in the world. On account of that we can hope that it is possible to create a spiritual plane common for the whole humankind, or to be more precise, a common understanding of the spiritual dimension of the human being. Then, the conflicts about the “superiority” of any faith become entirely futile.

The ways leading to the understanding of our spiritual nature, and in consequence, to the understanding of our connection with the Source of Existence may be of various kinds, just as different may be the paths leading to the apex of the same mountain. It is worthy, in our generalised reflection, to deeply rethink that ancient metaphor of climbing the mountain, because it shows well the character of the process of gradual obtaining of understanding of the spiritual aspect of life as a Whole. It also points at the diversity of ways that lead to one goal.

This is why respecting and cultivating various religions should not be an obstacle in the effort of realising the unifying idea of the humankind as a Whole. Cultural diversity is not only our spiritual richness but it also allows to preserve beautiful rituals that connect us and our relatives with the tradition and experiences of our own national community and its past.

Religion and Science Are Not Contradictory. In the 21st century, considering the great development of knowledge about the world, there no longer are any justifications to maintain the conflict between religion and science. They are different but complementary ways of learning, describing and experiencing the same reality. The one common and unifying factor that lays at the basis of everything and which joints human worlds of religion and science is *units mundus* – the one and the same world to which both relate, and which they explain and describe in their specific ways.

Moreover, contrary to scientific fundamentalism, it turned out that new science abandons many old, previously inviolable fundamental presuppositions related to the structure and principles of functioning of the Universe, because new scientific achievements deny those assumptions. Quite often new presuppositions, for example regarding the structure of matter, begin to be similar to the descriptions formulated on the grounds considered up till now not as scientific but rather as religious ones – for example, in Buddhism or Hinduism. At the subatomic lever there is nothing we could call conceivable matter.

Above all, classic science was forced to question the infallibility of its own methodological pillars, on which it has based the feeling of certainty. It especially refers to those that turned out to be the ones that limit its further development the most, like – mechanicism, objectivism, reductionism, and determinism.

It Is Time to Abandon Obsolete Myths. We know already that we cannot treat the world as soulless machinery. Neither our Earth – Gaia is a mechanism, nor, all the more, we – the conscious particles of its biosphere, are machines. As a whole, we are a living, complex organism. Moreover, such a standpoint is not, by all means, new – we know that it was expressed long time ago by Paracelsus and that he based on it his successful medical activity. Paracelsus believed that the Universe is a living being and that it undergoes the same developmental phases as all other organisms. He wrote that the human being is a microcosms built

of the same elements as the macrocosms and that there is a spiritual mutual relation of all things in the cosmos. The same belief was *explicate* expressed by James Hutton in 1785 during one of his lectures in Edinburgh, when he openly said: “I consider the Earth to be a super-organism and that it’s proper study should be by physiology.”

Nowadays, the formulated by James Lovelock Gaia hypothesis has come upon a favourable ground. It suits many people who are disappointed in partiality and banality of scientific hypotheses pertinent to the human being and the World. By contrast, thinking with the Gaia categories enables a better understanding of natural interdependencies and entirety of life processes. It helps also to accept many apparent antagonisms as mutually complementary and possible to harmonise phenomena. Even more so because the growing environmental knowledge convinces us that the attribute of life is not mutual exclusion of phenomena (as science often states) but their interdependence and complementarity. Harmony does not exclude rationality. On the contrary, it fosters maintaining proportional presence of all life dimensions. Already since the antiquity, the inextricable triad – “Beauty – Goodness – Truth” was the symbol of harmony. All phenomena are interdependent because they coexist in the same reality, whose functioning is based on mutual causality. Everything in the Universe is in one way or another connected to the whole.

At the turn of the 21st century many doubts arose about the liked and spread by classical science objectivism. New science undermines also the faith in its validity. One of the most significant discoveries of the contemporary physics is the principle of the unity of the object and subject of observation. The conclusion that stems from it is that it is impossible to separate the observed phenomena from the observer, and the change of the observation angle in the observation experiments also influences the course of the observed phenomena. Hence, we cannot claim that we are objective observers of the examined reality. A notion that we are its participants would have more sense. Therefore, as John Archibald Wheeler, a highly acclaimed in the world physicist, stated: “The universe does not exist ‘out there’ independent of us. We are inescapably involved in bringing about that which appears to be happening. We are not only observers. We are participators. In some strange sense this is a participatory universe.”

Thus, speaking about objective reality, which would exist with the simultaneous lack of any observations simply has no sense. “The mind and the world are linked together, depend on each other, participate in each other’s existence” – says Henryk Skolimowski, the creator of the conception of the participatory mind. The fate of the Universe interlocks with the mind of the observer in the mutually interdependent cause-effect loop (The Participatory Mind, 1994).

If we agree that we are not separated from the world, that we are a separate but still its immanent part, then the experience of foreignness of the world will be overcome and it will be possible to defeat the discrepancy and split between the messages of religion and science, which often, instead of connecting us to the world, mentally separate us from it.

If we have a holistic worldview, then we understand that we are a part of the nature and Cosmos. If we are a part, we gain a feeling of participating in the great epos of the Cosmos’ evolution. We come from the cosmic material, our bodies are built of the stardust. We are both the material and co-creator of the Cosmos. If we consciously participate in this process, we understand not only our responsibility but also comprehend our unique value as co-creators. However, such an understanding of our role is possible only from the holistic perspective, when our belonging to the Whole becomes self-evident to us and is deeply experi-

enced. It is the rebuilding in our consciousness the feeling of unity with the environmental whole, and even more so – with the cosmic whole. It is the removal of the dominant and incapacitating pain of alienation and loneliness of the human being in the World. What follows is a joyful feeling of unity with a larger whole, and stemming from it, the sense of power. At the same time, the consciousness of co-creating the world in ourselves and around us is growing, which results in the increase of the consciousness of co-responsibility.

Holistic thinking creates broad perspectives because it enables crossing tight materialistic boundaries determined by the reductionist approach. However, first it requires facing the overwhelming power of determinism, which until now has a strong position in the paradigm of classic science. For that reason, it has disseminated in common thinking and has created convenient justifications for human irresponsibility.

A particular strengthening of evolutionary determinism, that presumably entirely steers human actions, occurred in relation to deciphering the human genome and the search for generic causes of any diseases. It has led to fixing the dogma that life is controlled the DNA. However, new biology proves that it is not the case. It is another myth of mechanistic sciences, which luckily for the future of our thinking, has been recently refuted. New biology proves that genes are only respondents of perceptions received from the environment by the cell membrane. “Through the action of the cell membrane we can actually control our genes, our biology and our life and we have been doing it all along although we have been labouring under the belief that we are victims” (Bruce Lipton: *The Biology of Belief*, 2005).

So, it is us who through our thinking and actions program the behaviour of our cells and thereby we may influence the behaviour of the genes and the change of their properties. That was the direction of the Lamarck’s evolutionary thought, unfortunately dismissed without mercy by the Darwinists, to the detriment of the further development of natural sciences. Now, new biology makes us aware that the belief that we are powerless regarding the “genetic programme,” and thus fully determined cannot be disseminated any longer.

In such a way the free will was “given back” to us, i.e. we regained the belief that we have the possibility of making choices and making our own responsible decisions fostering our health and the development of our organism potential and our life happiness in general. This has a direct influence on our social and natural environment.

We are also not helpless in regard to the falsely interpreted by Darwinism principle of survival of the strongest individuals in evolution. Darwinism considered the struggle for survival to be the main driving force of evolution, what became a dangerous argument for egoistic attitudes and the acknowledgment of the ruthless force as the prerogative in social life. That common belief that the driving force of evolution is the struggle for survival justifies morbid and dangerous eagerness to demonstrate power and makes our lives full of negative tensions, fear, and the sense of danger. In consequence, it leads to rapid explosions of force and uncontrolled total destruction.

The contemporary science demonstrates that in this case Darwin made a cardinal mistake. The differentiation of species does not depend solely on mutation and natural selection, which operate on account of competition, i.e., Darwinian struggle for survival. It is rather a cooperation and symbiosis which are the driving force of evolution. Cooperation, interaction and mutual dependency of various forms of life made the dissemination of life possible. Life develops through the creation of the interaction networks (L. Margulis: *Symbiosis in Cell*

Evolution, 1933). On every level of evolution cooperation, not conflict, leads to reaching a higher degree of development.

It becomes more and more evident that the reductionist way of thinking has exhausted its capabilities. Science is forced to adjust its methods to examine highly complex, dynamic, relational and fractal structures, which due to progressively deeper insight into the world of nature literary unveil in front of our eyes. The proper for classic science, linear character of discourse is useless for describing the structures that are being discovered by quantum mechanics and new biology. Life itself is limited, therefore the experience of life and research of the structures of life is limited, and not linear.

Another Worldview Emerges. In our contemporary cognition of reality more and more anew formulated research principles, besides evolutionism, come to the fore – organicism, participism, and holism. Essentially, these approaches of examining the world have always been present during the development of the civilisation and clearly stood out in the works of culture. However, after materialism gained control over European science, they were ejected to the margin by mechanicism, reductionism, and determinism. Now, it becomes clear that they regain their rightful position as more effective ways of learning the World.

In opposition to mechanicism that treats the world as machinery, organicism is a hypothesis of organicity that presents the World as a living organism. “The world is like an organism. Not only are individual human beings like this, but the whole biosphere and even the universe (...). The organicist hypothesis seems like a very new idea but it is actually a very old one. It only comes to us in a new guise, a more concrete and reliable guise, provided by the new sciences. But it is not difficult to grasp. It is just that we have been educated out of it” (S. Grof, E. Laszlo, P. Russell: *The Consciousness Revolution*, 1999).

Already at the turn of the 20th Russian-Slavic philosophical current – Cosmism was formulated; it *a priori* presupposed organic unity of everything with everything and propagated the idea of the Cosmos as a living organism that constantly interacts with the creator.

In our times, the holistic approach becomes more and more important. In the world that is a unity, there is no separation between the micro and macro levels. How we perceive depends on the perspective of observation, which we choose ourselves. We examine one and the same shared reality. When we omit the differentiations of cultural records, especially the scientific ones, the unity of the world emerges from behind the curtain of the language of description.

The language of description is, above all, our natural language that we are limited with. On the one hand, language enables the access to the collected knowledge and experiences of other people, on the other, however, it reconfirms us in the belief that the limited consciousness is the right one. In order to overcome that constraint “we must learn how to handle words effectively, but at the same time we must preserve and, if necessary, intensify our ability to look at the world directly not through that half opaque medium of concepts, which distorts every given fact into the all too familiar likeness of some generic label or explanatory abstraction” (A. Huxley: *The Doors of Perception*, 2009).

Moreover, the scientific description that is focused on isolating differentiations observed on the detailed level makes it more difficult for us to comprehend the whole.

The problem of perception may be solved through the enhancement of our own skills of observation and perception by exercising the concentration of attention, purifying the mind from the deficient thinking schemata, and harmonising emotions. The way of personal devel-

opment may prepare us for a better reception of those exceptionally complex, dynamic structures of reality, which are being unveiled by quantum physics, new biology and cosmology. Such was, from time immemorial, the sense of Yoga as a path of development that leads to understanding of one's own structure as well as the structure of the Universe, which inherent aspect is spirituality. According to Yoga philosophy "Spirituality is not some external goal (...) but part of the divine core of each of us, which we must reveal." Spirituality – as Iyengar B.K.S. (Light on Life, 2006) tries to explain "is not some external goal that one must seek but part of the divine core of each of us, which we must reveal. Spirituality is not ethereal and outside nature, but accessible and palpable in our very own bodies. Indeed the very idea of a spiritual path is a misnomer. After all, how can you move toward something that, like Divinity, is already by definition everywhere?"

Liberating ourselves from the myths of the past we can see our own nature in the new light of the obtained experiences and broaden knowledge. First of all, we begin to perceive that we are not foreigners in the mysterious and unknown Universe. On the contrary, we already know that we were born by the Universe and out of the same material; that we are a part of it, and even more, an extremely privileged part because able to gain consciousness.

It means, that in general and holistic grasp, it becomes clear that we are also a part of the cognitive process. We are directly "in-side" of the process of learning about the world and at the same time we influence the shape of that process because our mind is participatory. However, this new approach to our role in the Universe is not yet widespread. Usually, it does not harmonise, and if so, it does with large difficulties, with our obsolete worldview, at the basis of which there is a fragmentary knowledge and old patterns of thinking. This dependency is the main argument for creating a new worldview.

The contemporary knowledge about the nature of the cognitive process confirms the thesis, propounded already long time ago, that it is us who construct the image of the World, which we pompously call the "objective reality." The vision of the World is a reflection of the consciousness state. Our level of consciousness decides on what we see in the world.

It would seem that the statement that the image of the world we possess comes, in majority, from us is a pessimistic conclusion. Indeed, it questions the hitherto overused category of objectivism, and even rationalism. However, if we take a closer look at our cognitive relation with the world, then the conclusion may turned out to be an optimistic one. On the basis of the knowledge about how our world image comes into being we can understand that we have got a large influence on its form and that we essentially are its co-creators. This sounds not bad. If, however, the canvas for that creativity is the previously formed false worldview, it directs and limits the search for information about us, and the social and natural environment. At the same time, it leads to falsification and premature generalisation of accessible information.

This dependency is easier to understand and sense, if we get aware of the "paradigmity" of the worldview. This feature, described by T. Kuhn, was theoretically accepted by science, although in practice the aforementioned in this essays paradigms, which lost their usefulness, still remain untouched. It is so called "paradigm blindness."

How we conceive the World obviously influences our ethical attitudes. The most important is whether in our cognitive approach towards the World we understood the principle of our own participation in the process of life, in the evolutionary process, and hence, the responsibility for the form of our own life.

The worldview is the source, which the hierarchy of values stems from. However, if it is a reductionist, fragmentary, kaleidoscopic worldview, such is, respectively, the pseudo-hierarchy of values, or rather an incoherent set of often antagonistic values and goals.

If we are a part of a whole, and are given the possibility get aware of that whole, then the key of cognition is inside of us. Therefore, creating such a consciousness begins with “knowing oneself.” We have heard and read it many times but still we have got the tendency to look outside for the answer. This is why the question about human nature is so important.

First of all, we are a cosmic creature. We came from the Cosmos and to Cosmos we belong. Modern cosmology has discovered that life of the human being is written in the properties of every atom of the star, galaxy, and in every physical law that rules the Cosmos. (Such an opinion was stated by a famous astrophysicist Aleksander Wolszczan in Warsaw in 2009 during a lecture entitled “The Children of the Universe”). We are built of the same material as the Universe and we have participated in the evolution of the Universe from the beginning of our existence in it, whether we realise that or not.

Our nature is energetic, just like energetic is the nature of everything that surrounds us. Looking at the human being as an energetic structure has a long tradition. The current physical knowledge entirely confirms that indeed, we exist, first of all, as an energetic structure, included in the energetic field of the Cosmos. Moreover, it is known already that all the processes of change have their beginning in our energetic body, and then they manifest themselves in the physical body. Nowadays, the developing energetic medicine (called also vibratory medicine) adopts the energetic conception of the human being as the basis of its functioning.

Additionally, in the last decades it was proven that the process of our personal integration takes place on account of the activation of the connection with the biosphere through the heart. For the first time in official science there is a discussion about the heart not in a metaphorical sense but as a steering centre, the main organ of perception closely linked to the brain that always acts in cooperation with it (Heart Math Institute).

In internalising the image of the World we cannot wait until the integrative activity of our brain brings about a noticeable to us result, which can be an increase of consciousness after many years of individual development. First, we should accept, even if it is difficult to understand, that from the beginning of our existence the cells of our body are gifted with physiological intelligence. Otherwise, our bodies would not be able not only to develop but also to survive. That view will seem quite natural, if we accept the aforementioned conception of the Universe as organism, one aspect of which is consciousness.

In order to understand our role in the World, we need to look at the human being as a cosmic being. According to the contemporary knowledge we are, as particles of larger whole, included in the process of evolution, so the dynamic of the Universe refers to us as well. Hence, speaking about our human structure makes sense only if we assume its changeability and perpetual participation in a bigger evolutionary process of development and transformation. We are a multidimensional structure, and on that account there is a large differentiation of the aspects of our being. To comprehend the richness of that structure we also have various possibilities and ways of perception of all signals from the environment. It is necessary due to the constant adaptation to the environment and, on the other hand, the adaptation of the environment to our visions and needs.

It is already known that proper to us individual energetic configuration makes us participate in the energetic field of the Cosmos, regardless whether we know about it, or not. With all certainty we beings who may lead themselves by freely chosen principles and who are not isolated. We are included in the field, which is of resonant nature, we are a part of it and, at the same time, the centre that is able to modify that field on account of our properties and conscious behaviour.

Equally important is to realise that in the literary meaning our perception centre of the environment and making choices is the heart that makes us participate in the biosphere and its biological rhythm, which is characteristic for everything that lives.

The Worldview – It Is Already There ... The worldview that emerges in front of our eyes and with our participation is ready. Many answers to the haunting us questions are to be found in great articles and books, which have been published in the last decades. Some of them have reminded us the deep and forgotten knowledge of the antiquity, which is now confirmed by new science.

Independently from the detailed forms with which we creatively fulfil our emerging image of the World, it forms as: COSMIS, HOLISTIC, DYNAMIC, EVOLUTIONARY and CREATIVE, and simultaneously HEROIC and UNIVERSAL.

References

1. *Childre D., Martin H.* The Heart Math Solution. – New York, 1999.
2. *Ciołkowski K. E.* Oczerki o wszechświecie. – Kaluga, 2001.
3. *Grof S., Laszlo E., Russell P.* The Consciousness Revolution: A Transatlantic Dialogue. – London, 2003.
4. *Hawkins D. R.* Siła czy moc. Anatomia świadomości. – Warszawa, 2010.
5. *Huxley A.* The Doors of Perception & Heaven and Hell. – New York, 2009.
6. *Iyengar B. K. S.* Light on Life: The Yoga Journey to Wholeness, Inner Peace, and Ultimate Freedom. – London, 2006.
7. *Krygier B.* Człowiek na nowo. – Warszawa, 2009.
8. *Laszlo E., Currivan J.* Cosmos: A co-Creator's Guide to the Whole World. – Carlsbad, 2008.
9. *Lipton B.* The Biology of Belief. – London, 2010.
10. *Lovelok J. Gaja.* Nowe spojrzenie na życie Ziemi. – Warszawa, 2003.
11. *Margulis L.* Symbiosis in Cell Evolution. – New York, 2003.
12. *Precht R. D.* Kim jestem? A jeśli już, to na ile? – Poznań, 2009.
13. *Rees M.* Nasz kosmiczny dom. – Warszawa, 2008.
14. *Skolimowski H.* The Participatory Mind: A New Theory of Knowledge and Universe. – London, 1994.
15. *Wilber K.* Małżeństwo rozumu z duszą. Integracja nauki i religii. – Warszawa, 2008.

Розділ II. ПСИХОЛОГІЯ

УДК (159.9+364-7):364-734:[37.018.8:001.891.7-048.22]

О.Г. Карагодіна, д-р мед. наук

Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, Україна

О.О. Байдарова, канд. психол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУПЕРВІЗІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ: БАР'ЄРИ ТА РЕСУРСИ

Проаналізовано декілька аспектів становлення інституту супервізії у соціальній роботі в Україні: застосування у практиці та навчанні соціальній роботі, ресурси впровадження супервізійної підтримки; реальні можливості й бар'єри для розвитку системи супервізії у найближчому майбутньому. До найважливіших передумов впровадження супервізії у практику соціальної роботи віднесені осмислення потреби супервізії з набуттям професійного досвіду і формування середовища, в якому супервізія стає бажаною й можливою, розроблення стандартів соціальних послуг і стандартів навчання соціальній роботі з компонентою супервізії.

Ключові слова: супервізія, соціальна робота, проектна діяльність, оцінювання, соціальні послуги.

Рассмотрено несколько аспектов становления института супервизии в социальной работе в Украине: использование супервизии в практике и обучении социальной работе, ресурсы внедрения супервизионной поддержки; реальные возможности и барьеры для развития системы супервизии в ближайшем будущем. К наиболее важным предпосылкам внедрения супервизии в практику социальной работы в Украине отнесены осмысление необходимости супервизии с приобретением профессионального опыта и формирования среды, в которой супервизия становится востребованной и возможной; разработка стандартов социальных услуг и стандартов обучения социальной работе с компонентой супервизии.

Ключевые слова: супервизия, социальная работа, проектная деятельность, мониторинг, оценивание, социальные услуги.

Authors analyze using of supervision in practical and educational activity, resources for supervisory support implementation, and obstacles for supervision system development in Ukrainian social work. The main conditions for supervision development in Ukrainian social work are understanding of needs in supervision in the process of acquiring professional experience and creating environment, which makes supervision feasible; elaboration of social services standards and standards of professional training, which take into account international requirements to professional competences of SW specialists.

Key words: supervision, social work, project activities, evaluation, social service.

Попри більш як 20-річний термін свого існування, соціальна робота (СР) в Україні все ще належить до тих професій, що перебувають у процесі методологічного й організаційного становлення. За цей час суттєво збагатився спектр послуг клієнтам, змінилась законодавча база й організаційна структура державного сегмента послуг. З'явилися численні організації користувачів, накопичено значний досвід міжнародного співробітництва у сфері реалізації проектів, освіти, взаємодії на рівні державних та недержавних організацій. Нині професійну підготовку фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах здійснюють близько тридцяти кафедр та шкіл різних рівнів акредитації. Отже, є достатньо очевидним, що за роки незалежності соціальна робота в Україні сформувалася не лише як сфера соціальної практики, а й як специфічний вид професійної діяльності з організації допомоги та взаємодопомоги індивідам і групам людей, які опинились у складних життєвих обставинах. Ця допомога (на відміну від моделі соціального захисту радянських часів) не обмежується наданням матеріальних ресурсів, пре-

ференцій та пільг, а реалізується через програми психосоціальної реабілітації й інтеграції. Відповідно, соціальна робота утвердилась і як окремий напрям професійної підготовки.

Водночас організаційна структура й концептуальні засади практики державного сектору соціальної роботи, розуміння перспектив її розвитку значно відрізняються від трендів міжнародної професійної спільноти соціальних працівників. Історія становлення соціальної роботи в нашій країні відбиває загальну ситуацію політичної і соціально-економічної нестабільності. За певних обставин реальні можливості досягнення поставлених завдань і соціальний престиж цієї професії залишаються надзвичайно низькими. За даними офіційної статистики, вся Україна охоплена сіткою соціальних служб. Сьогодні кожен район має принаймні дві державні установи соціальної роботи – Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Однак за результатами соціологічних опитувань, з 2002 до 2010 рр. про отриманні від соціальних працівників послуги повідомляли лише від 0,7 до 2,0 % дорослих громадян України. У цей же період потребували, але не отримали ніякої соціальної допомоги 16,5–36,2 % опитаних [6, с. 94].

Останніми роками ми спостерігаємо загострення кризи у соціальній сфері. По-перше, система соціальної роботи не передбачає ринкової конкуренції серед надавачів соціальних послуг. Така ситуація негативно позначається на мотивації персоналу до підвищення власної кваліфікації. По-друге, за умов наявного ресурсного дефіциту, постійних структурних та кадрових змін менеджери організацій соціальної роботи потребують гнучкого управління ресурсами, цілями і змістом діяльності, але нинішня система адміністрування не може його забезпечити. По-третє, проблемним питанням лишається оцінювання якості соціальної послуги, результативності дій соціального працівника, ефективності роботи соціальної служби в цілому.

Отже, суб'єкти соціальної роботи в Україні змушені шукати таких можливостей для змін своєї професійної активності, що сприяли б подоланню кризових явищ у сфері надання послуг і уможливлювали розвиток потенціалу самої професійної спільноти. Розглядаючи перспективи становлення інституту супервізії в соціальній роботі на теренах України, автори ставлять собі за завдання обговорити такі проблеми:

- 1) якою мірою супервізія застосовується в практиці та навчанні соціальній роботі в Україні;
- 2) якими є ресурси розвитку системи супервізії у професійній спільноті українських соціальних працівників;
- 3) чи можна сподіватись на запровадження системи супервізії в українській соціальній роботі найближчим часом?

Задля обговорення поставлених питань слід окреслити певні особливості професійного середовища соціальної роботи в Україні:

– діяльність державного сектору соціальної роботи регламентована завданнями соціальної політики, що виконуються на основі затверджених на вищому рівні цільових програм, фінансованих з державного бюджету;

– більшість працівників сфери соціальних послуг не мають фундаментальної професійної підготовки із соціальної роботи, ці посади обіймають педагоги, соціальні педагоги, психологи, юристи, представники інших професій;

– в Україні доволі інтенсивно розвивається недержавний сектор соціальної роботи: його формують представництва міжнародних фондів і місцеві організації користувачів; на відміну від державного сектору ці структури реалізують не програмну, а проектну діяльність;

– співробітники шкіл і кафедр соціальної роботи у вищих навчальних закладах не являють собою консолідованого товариства: будучи представниками різних професій, вони не мають спільної думки щодо методологічних засад досліджень у соціальній роботі, ключових компетенцій соціальних працівників та принципів їх формування впродовж навчання.

У силу наявної практики, освітніх характеристик надавачів послуг, історії розвитку цієї професійної сфери в Україні не має системи супервізії фахівців соціальної роботи в її традиційному для міжнародної практики розумінні. Однак окремі аспекти професійної активності змушують спеціалістів СР вирішувати завдання супервізії. Це, зокрема, адміністрування, навчання і професійна підтримка менш досвідчених співробітників зумовлені потребами забезпечення належного рівня функціонування закладів соціальної роботи та надання професійних послуг.

Як зазначено вище, провідним аспектом діяльності переважної більшості установ соціальної роботи є реалізація державних програм, які не передбачають оцінювання якості наданих послуг. Результати програмної діяльності констатуються на основі кількісних показників (як-от кількість клієнтів, що отримали певні послуги, кількість вжитих заходів або обсяг витрачених на реалізацію програми грошей). Такі умови зводять нанівець основний імпульс розвитку супервізії і позбавляють сенсу саму постановку завдання її впровадження.

Поряд з тим у державних і недержавних установах соціальної роботи має місце практика індивідуального консультування клієнтів, що провадиться як спеціалізоване (психологічне, педагогічне, юридичне) або комплексне втручання, спрямоване на надання допомоги у вирішенні складних життєвих ситуацій клієнтів. Фахівці, що консультують клієнтів у різних установах соціальної роботи, стикаються з певними труднощами надання цього виду допомоги. До таких, зокрема, належать часті відмови клієнтів від консультативної взаємодії, внутрішні «бар'єри» консультантів щодо роботи з окремими категоріями клієнтів, практика переадресації клієнтів до інших фахівців [1].

Дехто з фахівців, які надають послуги індивідуального консультування, є учасниками тривалих освітніх проектів з психотерапії, якими передбачено теоретичне навчання, індивідуальна терапія, а також індивідуальні або групові супервізії. Таким чином, для цієї категорії фахівців супервізія стає реальною компонентою їхньої професійної діяльності. Вона забезпечує аналіз комунікації з клієнтом, підтримку з боку більш досвідченого колеги, розвиток професійної рефлексії та здатності висувати нові терапевтичні гіпотези. До переваг таких проектів можна віднести гарантування високої якості професійної підтримки, до недоліків – значні часові та матеріальні витрати, організаційні труднощі, обмеження професійного зростання сферою психологічного консультування.

Основу діяльності недержавного сектору соціальної роботи в Україні становить реалізація проектів. Супервізія в умовах реалізації проектів презентована моніторингом і оцінюванням процесу виконання проектних завдань, досягнення проміжних та підсумкових його результатів. Підтримані міжнародними донорськими організаціями проекти,

зазвичай, мають кілька рівнів моніторингу та оцінювання. Дизайн проекту може містити «оцінювання в дії», що здійснюється його менеджером. Моніторинг і проміжне оцінювання проводять незалежні експерти. Результати етапів масштабних проектів аналізують представники донорських організацій. Відповідно, супервізія проектної діяльності являє собою і процес, і подію [9], охоплюючи функціонально завдання контролю і підтримки, або консультування.

Дотепер в Україні реалізовано лише кілька інноваційних проектів з компонентою супервізійної підтримки їх виконавців [3]. Це проекти послуг найбільш складним клієнтам, що пов'язані з високим ризиком професійного вигорання і плинності кадрів – наприклад, допомога «дітям вулиці», дітям з онкологічними захворюваннями, дітям-сиротам та позбавленим батьківського піклування, які перебувають під опікою або виходять з-під опіки, допомоги літнім людям з потребою постійного догляду, особам з функціональними обмеженнями, безхатченкам. Найважливіші завдання таких супервізійних відносин – забезпечення емоційної стабільності у професійних ситуаціях, що загрожують розвитком почуття безпорадності, розпачі, безперспективності й тотального розчарування. Наприклад, проект національної мережі Карітас «Мобільна робота з молоддю в Україні, 2010-2012» передбачав надання різних видів професійної підтримки фахівцям, які працювали з молодими людьми, що живуть на вулиці:

а) групова консультативна супервізія за участю зовнішнього супервізора, орієнтована на надання психологічної підтримки (дві триденні сесії протягом року);

б) групова менеджерська та освітня (тренінгова) супервізія із залученням як зовнішніх, так і внутрішніх супервізорів, орієнтована на підготовку фахівців до впровадження в діяльність організації системи моніторингу й оцінювання (дві триденні сесії на рік);

в) групова менеджерська й освітня (тренінгова) супервізія із залученням зовнішнього супервізора, орієнтована на підвищення компетентності фахівців у реалізації технології мобільної роботи (дві триденні сесії);

г) індивідуальна супервізія з внутрішнім супервізором (за потреби, але не менше одного разу на місяць).

У межах проекту підтримку отримували 20 штатних співробітників різних центрів. За результатами аналізу запитів групових супервізійних зустрічей, саме професійний аспект – зв'язок між фахівцем та його практикою, особливості взаємодії з клієнтом, результативність втручання – найчастіше були предметом супервізії (80 % заявлених випадків). Лише 10 % обговорюваних під час супервізії випадків стосувались проблем співробітництва (проблем командної роботи) і решта 10 % припадали на обговорення управління та організації професійної діяльності.

Значна перевага запитів на супервізію індивідуальної роботи з клієнтами пов'язана, зокрема, з особливостями клієнтської групи, складністю самої реабілітаційної роботи, що має охоплювати певні соціальні і психологічні проблеми клієнта, а також з труднощами оцінювання показників досягнення довгострокових цілей реабілітації. З іншого боку, така ситуація спричинена браком системи підготовки до супервізії в індивідуальній роботі з клієнтами ще на етапі навчання. Теоретично орієнтоване навчання фахівців соціальної роботи, що домінує в Україні, не забезпечує ані досвіду супервізії, ані самої потреби чи потягу до супервізійної підтримки. Частка практичної підготовки у програ-

мах вищої школи не переважає 10 % загального часу аудиторного навчання. Навіть у тих виняткових випадках, коли навчальний заклад вводить до своєї програми підготовки соціальних працівників вибірково дисципліну «Супервізія», вона не передбачає жодної години практичних занять [7]. Разом з тим навіть за постанови завдання забезпечення супервізії у процесі студентських практик її неможливо було б нині повноцінно реалізувати через брак єдності у програмах практик, відповідних навичок та досвіду як у викладачів навчальних закладів, так і у фахівців установ соціальної роботи.

За відсутності системи підготовки до супервізії деякі аспекти супервізійної підтримки студентів у період їхнього навчання соціальній роботі у ВНЗ все ж існують. Вони реалізуються за умови забезпечення індивідуальної роботи з клієнтом під час практик; у процесі неформального спілкування викладачів і студентів, які водночас працюють в установах соціальної роботи; у процесі керівництва дослідницькими роботами студентів. Такі форми взаємодії викладачів і студентів передбачають підтримку, сприяння рефлексії, консультування, фасилітацію пошуку професійних рішень, оцінювання досягнень. Але ці професійно важливі стосунки виникають лише за певних умов, що дозволяють вийти за межі теоретичного навчання.

Таким чином, супервізія в практиці та навчанні соціальній роботі в Україні лише зароджується. Найчастіше вона презентована як складова професійної підтримки у межах формальних інноваційних соціальних проектів, що реалізуються переважно недержавними організаціями. Інколи це елемент неформальної взаємодії викладачів і студентів вузівських освітніх програм. Через брак повноцінної супервізійної компоненти в системі професійної підготовки соціальних працівників майбутні фахівці лишаються не готовими до такої роботи. Потреба в супервізії не виникає навіть у процесі практичної професійної діяльності, якщо ця діяльність не орієнтована на якісні результати, фасилітацію реальних змін у життєвій ситуації клієнта. Проте з досвідом клієнт-орієнтованої практики (наприклад, у зв'язку із впровадженням у роботу державних структур розроблених недержавними організаціями проектів або зі зростанням професіоналізму окремих фахівців) самі соціальні працівники починають усвідомлювати та вербалізувати цю потребу. Вони прагнуть обговорювати у професійному колі проблемні випадки, створюють професійні групи, клуби, тобто формують професійне середовище, де наявні реальні можливості для супервізії.

Ресурсом виникнення потреби у супервізії є також розуміння ключової ролі наснаження в роботі з клієнтом, осмислення суті наснаження як похідної від суб'єкт-суб'єктних відносин між клієнтом і соціальним працівником – відносин, спрямованих на активізацію самовизначення клієнта та його власних стратегій подолання складних життєвих обставин. Згадане вище дослідження реалізації проекту організації Карітас довело, що соціальні працівники застосовують недостатньо ефективну технологію роботи з клієнтом, що фактично дистанціює клієнта від планування змін у його житті та від відповідальності за подолання його життєвих труднощів. Незалежно від «вектора поляризації» (вимоги та контроль або надмірна опіка й дії замість клієнта), така стратегія означає ставлення фахівців до клієнтів як до пасивних об'єктів впливу і, водночас, приводить до відчуття марності власних зусиль. Позиція об'єкта впливу породжує в клієнта відчуття відчуження, непотрібності, меншовартості навіть у стосунках з тими соціальними працівниками, які здійснюють його соціальне супроводження. За таких

умов клієнти позбавлені можливості й простору для впливу на свою соціальну ситуацію і, відповідно, не проявляють ініціативи щодо змін і відповідальності за власне життя. Вживані технології роботи з клієнтами не відповідають принципу участі й часто відбивають позицію, за якої визначення цілей змін у житті клієнта, а також відповідальність за їх результати повністю покладені на фахівця. Усвідомлення цієї проблеми може спонукати соціальних працівників до участі в супервізії заради професійного зростання, засвоєння ефективніших методів роботи.

Додатковим ресурсом розвитку системи супервізії у професійній спільноті українських соціальних працівників є актуалізація ще однієї проблеми – відсутності соціального захисту спеціалістів цієї сфери. Останніми роками професійне товариство обговорює питання мінімізації професійних ризиків у соціальній роботі, зокрема таких, як інфікування, насильство або професійне вигорання [2; 5; 8]. Оскільки ми не маємо системної практики страхування життя соціальних працівників, відповідальні менеджери вбачають свій обов'язок у тому, щоб попередити своїх працівників про можливі негативні наслідки їхньої практичної діяльності. Обговорюється потреба легітимізації кадрового менеджменту, що передбачає постійне інформування і консультування співробітників з питань ризиків їхньої роботи. Супервізія може забезпечити простір реалізації такої ініціативи.

Важливим аспектом розвитку системи супервізії в українській соціальній роботі у найближчій перспективі, на нашу думку, є усвідомлення необхідності підсилення взаємодії самих суб'єктів СР. У деяких дослідженнях [4] доведено, що всі суб'єкти соціальної роботи (фахівці різних організацій, донори, клієнти, керівництво окремих установ, органи державної влади) фактично «не бачать» один одного у процесі своєї діяльності, хоч і визнають факт цієї своєї «сліпоти». Проблема порозуміння, взаємодії є наріжним каменем для вирішення багатьох завдань соціальної роботи. Але саме супервізія в широкому сенсі цього терміна може забезпечити працівникам соціальної організації усвідомлення суті й завдань власної практики, а отже, і її ролі у складній мережі соціальних зв'язків.

За ініціативи Міністерства соціальної політики України 2012 р. активізовано розроблення стандартів соціальних послуг різним категоріям клієнтів. Водночас Міністерство освіти і науки України стимулювало підготовку освітніх стандартів для фахівців усіх кваліфікаційних категорій. Групи розробників стандартів об'єднують експертів з різних сфер діяльності (вчених, викладачів, практиків, представників виконавчої влади). Запропонований Міністерством соціальної політики «Порядок розроблення державного стандарту соціальної послуги» передбачає опис вимог до організації і надання соціальної послуги, показників якості соціальних послуг, механізмів моніторингу і контролю, інших складників професійної активності. Це дозволяє включити до стандарту кожної послуги створення умов для професійної підтримки соціального працівника через різні форми навчання, методичне забезпечення, супервізію. Всі розроблені на сьогодні проекти стандартів містять такі вимоги до надавачів соціальних послуг. Відповідно до нових умов професійної діяльності доступ до супервізії й обговорення випадків за участю досвідчених фахівців є однією з гарантій належного рівня надання послуги. Така єдність серед експертів – розробників стандартів свідчить про усвідомлення нагальної потреби впровадження супервізійної підтримки соціальних працівників. Отже, у нашому професійному полі вперше виникає реальна потреба у підготовці фахівців соціаль-

ної роботи до участі в супервізії, а також у підготовці професійних супервізорів. Однак, на жаль, цього поки не усвідомлюють управлінці на вищому державному рівні – у процесі затвердження Мінсоцполітики проектів цих документів з них вилучаються відповідні пункти, що стосуються вимог до організації супервізії.

Висновки. 1. Реальність соціальної роботи як сфери професійної діяльності та навчання сьогодні все ще є далекою від відповідності міжнародним трендам. Пропоновані державним сектором соціальні послуги за змістом близькі до послуг соціального забезпечення й орієнтовані більшою мірою на матеріальну допомогу, пільги та нагляд, ніж на активізацію, представництво інтересів, психологічну допомогу. Програмна діяльність державних структур соціальної роботи не передбачає якісного оцінювання послуг. За таких умов здійснення супервізії неможливе.

2. До ресурсів розвитку супервізії в українській соціальній роботі можна віднести: практику «психотерапевтичної супервізії» в роботі з індивідуальними клієнтами; моніторинг і оцінювання в ході реалізації соціальних проектів; неформальну взаємодію студентів і викладачів у процесі виконання різних навчальних завдань, аналіз професійних проблем студентів, які працюють; осмислення потреби у супервізії з набуттям професійного досвіду і формуванням середовища, в якому супервізія стає нагальною й можливою.

3. Позитивним аспектом професійної реальності є розроблення стандартів соціальних послуг і стандартів навчання соціальних працівників, що враховують міжнародні вимоги до формування компетенцій соціальних працівників.

Список використаних джерел

1. Байдарава О. О. Перспективи дослідження професійної рефлексії в супервізії соціального працівника / О. О. Байдарава // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 10. – С. 12–24.
2. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією : навчальний посібник / М. Л. Аряєв, Н. В. Котова, О. О. Старець та ін. – К. : Кобза, 2003. – 168 с.
3. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій / Л. В. Бондарчук, Л. П. Дума, Н. В. Кабаченко та ін. ; за ред. Н. М. Шкуратової. – К., 2007. – Т. 3. – 320 с.
4. Кунцевська А. В. Особливості налагодження співпраці організацій соціальної сфери (за матеріалами організаційно-діяльничої гри) / А. В. Кунцевська // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАН України. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 7, вип. 32. – С. 91–98.
5. Профілактика професійного вигорання працівників соціальної сфери : метод. рекомендації / за заг. ред. канд. мед. наук М. Л. Авраменка. – Лютіж, 2008. – 53 с.
6. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2 т. Т. 2 : Таблиці і графіки / за ред. С. І. Головахи, М. О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – 520 с.
7. Ушакова І. В. Супервізія : навч. посіб. / І. В. Ушакова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 228 с.
8. Тополь О. І. Здоров'язберігаюча компетентність як складова професіоналізму соціального працівника / О. І. Тополь // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 69–75.
9. Brown, A. The social work supervisor / Brown, A., Bourne, I. – Philadelphia : Open University Press, 1996. – 237 p.

УДК 316.614

Н.І. Кривоконь, д-р психол. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Стаття присвячена визначенню завдань соціальних працівників в умовах воєнних дій та гуманітарної кризи в Україні. Запропоновано стислу характеристику найбільш пріоритетних напрямків соціальної роботи в державі. Зокрема, йдеться про нові підходи щодо розуміння змісту функції соціального захисту, наголошується на необхідності створення належних умов для безпеки особистості, аналізуються особливості надання послуг вимушеним переселенцям, учасникам бойових дій. Підкреслюється значення соціальної роботи в громаді в контексті кризових вітчизняних реалій.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний захист, безпека особистості, життєстійкість, внутрішні переселенці, біженці, учасники бойових дій, соціальна робота в громаді.

Статья посвящена определению задач социальных работников в условиях военных действий и гуманитарного кризиса в Украине. Предложено краткую характеристику наиболее приоритетных направлений социальной работы в государстве. В частности, речь идет о новых подходах к пониманию содержания функции социальной защиты, отмечается необходимость создания надлежащих условий для безопасности личности, анализируются особенности предоставления услуг вынужденным переселенцам, участникам боевых действий. Подчеркивается значение социальной работы в общине в контексте кризисных отечественных реалий.

Ключевые слова: социальная работа, социальная защита, безопасность личности, жизнестойкость, вынужденные переселенцы, беженцы, участники боевых действий, социальная работа в сообществе.

This article analyzes the problems of social workers in war and humanitarian crisis in Ukraine. There is offered a brief description of the priority directions of social work in the state. In particular, we are talking about new approaches of understanding the content of the social protection function and a need to create appropriate conditions for the safety of individuals, analyzing the characteristics of the providing services to displaced people, combatants. There is emphasized the importance of social work in the community in the context of the crisis of domestic realities.

Key words: social work, social security, personal security, hardiness, internally displaced persons, refugees, combatants, social work in the community.

Постановка проблеми. Ще ніколи за роки здобутої незалежності наша держава не переживала таких буремних, неоднозначних, складно передбачуваних, драматичних подій, що шокують не лише самих українців, але й увесь світ. Протистояння на Майдані, усунення корупційної влади, анексія Криму, сепаратизм, загроза поширення тероризму, фактично воєнні дії на південному сході країни, щоденна інформація про загиблих, поранених, викрадених співгромадян, наляканих і знедолених переселенців, руйнування, збитки, невизначене майбутнє – все це далеко не повний перелік глибоко травмуючих подій і явищ, які щоденно тримають усіх нас у напруженні, викликають стресогенні реакції, порушують нормальне існування більшості громадян.

За таких обставин, коли різко зростає соціальна та соціально-психологічна напруга в суспільстві, катастрофічно збільшується кількість матеріальних, економічних, соціальних і психологічних проблем населення, постійно виникають та/або загострюються різноманітні конфлікти, а державний апарат переживає люстрацію, глибоке реформування та відновлення, – значення соціальної роботи як діяльності, що сприяє регулюванню соціальних відносин неможливо переоцінити. Адже сьогодні саме від злагодженої співпраці всіх соціальних інституцій, дієвої, професійної допомоги соціальних праців-

ників і практичних психологів, від їх вміння наснажувати людей великою мірою залежить те, наскільки успішно українське суспільство зможе опанувати ті виклики, що постали перед нами за останні місяці.

Метою цієї публікації є окреслення пріоритетних напрямків соціальної роботи та визначення актуальних завдань, що постають перед соціальними працівниками в умовах нинішньої надскладної ситуації в країні.

Теоретичний виклад матеріалу. Відомо, що однією з найважливіших функцій соціальних працівників вважається соціальний захист. Йдеться про створення таких умов, за яких існування людини в суспільстві набуває певного (нормативно визначеного) рівня соціальної, соціально-економічної, соціально-правової та соціально-психологічної безпеки. Іншими словами, соціальний захист має на меті мінімізацію ймовірних ризиків, пов'язаних з труднощами та/або недоліками у соціальній, економічній, політичній чи іншій сферах функціонування суспільства. Недопущення негативного розвитку життєвої ситуації чи полегшення вже наявних скрутних життєвих обставин, соціально-психологічна підтримка – ось що допомагає людині відчувати себе у відносній безпеці, бути захищеною.

Безпека взагалі розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів, потреб від зовнішніх і внутрішніх загроз. За А. Маслоу, потреба у безпеці (разом із фізіологічними потребами) є основною, домінуючою, вихідною для прояву й реалізації вищих рівнів потреб. Сам А. Маслоу вживав такі синоніми до поняття «потреба у безпеці»: «потреба у захищеності; стабільності; захисті; відсутності страху, тривоги і хаосу; потреба у структурі, порядку, законі та обмеженнях; силі покровителя тощо» [3, с. 63]. Крім того, він вважав, що безпека є активним та таким, що мобілізує ресурси організму, чинником за надзвичайних обставин, таких як війна, хвороба, стихійні лиха, дезорганізація суспільства та інші стійкі несприятливі ситуації.

Питання безпеки на рівні світової спільноти особливо актуалізувались у 90-х роках ХХ сторіччя завдяки діяльності Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, у 1994 році у доповіді Програми розвитку ООН «Нові виміри безпеки людини» [6] йшлося про новітнє тлумачення безпеки як відходу від традиційних уявлень про захист території від зовнішньої агресії, відстоювання національних інтересів держави на користь акцентування уваги на проблемах благополуччя та якості життя людини, людської спільноти. Це зумовило використання нового терміна – безпека людини (human security), що включає принаймні два основних компоненти: 1) «свободу від страху» (freedom for fear) – як захист від різноманітних конфліктів; та 2) «свободу від злиднів» (freedom for want) – захищеність від стихійних явищ, голоду, хвороб та ін. У цьому ж документі було виділено сім універсальних взаємозалежних елементів безпеки: економічна безпека (гарантований мінімальний дохід); санітарна безпека (для здоров'я); особиста безпека від насильства і погроз; продовольча безпека; екологічна безпека; безпека меншин (збереження культурної своєрідності); політична безпека (захист основних прав і свобод).

Аналіз зазначених складових дозволяє стверджувати, що в контексті сучасних підходів поняття безпеки набуває все більше соціального та особистісно орієнтованого звучання. Такої думки дотримується, наприклад, О.О. Давидюк, який вважає, що «соціальна безпека – це стан суспільства, в тому числі всіх сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури,

при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому і гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного і психічного здоров'я людей» [1].

Соціальна безпека притаманна суспільним відносинам, при яких особистість може самостійно, без тиску та втручання ззовні вільно обирати та здійснювати власну стратегію поведінки, розвитку, способу життя. За таких умов у людини формується стан так званої «психологічної безпеки» – «інтегративної характеристики суб'єкта, що відображає ступінь задоволення його базової потреби у безпеці та визначається за інтенсивністю переживань психологічного благополуччя/неблагополуччя» [4, с. 9]. Важливо, що психологічна безпека великою мірою залежить від наявності достовірної та вчасної інформації. Тому науковці часто вживають термін, що за значенням близький до попереднього – «інформаційно-психологічна безпека» [5].

За умов, які сьогодні склалися в нашій державі, можна сміливо стверджувати, що у переважної більшості населення порушується нормальний процес задоволення базової потреби у безпеці як на особистісному, так і на соціальному та національному рівнях. Звідси підвищена тривожність, агресивність, панічні настрої, невизначеність у теперішньому та майбутньому, ревізія установок, поглядів, переоцінка ставлення до інших (зокрема, представників різних соціальних та етнічних груп), усвідомлення в деяких питаннях власної неспроможності, безсилля, втрата звичної рівноваги тощо. Ці негативні явища можуть поглиблюватися, загострюватися відповідно до обставин, отримуваної тривожної, напруженої інформації, загострення власної проблематики чи переживання за долю близьких, і, як наслідок, призводити до виникнення хворобливих станів, конфліктів, втрати життєвих перспектив, розвитку кризи.

Усе вищенаведене підкреслює зростаючу роль функції соціального захисту як такої, що сприяє задоволенню потреби особистості у безпеці. Отже, одним із пріоритетних завдань соціальних працівників на сучасний момент є створення умов для більш безпечного існування людей, допомога їм в отриманні достовірної інформації, швидке реагування на соціальні запити, надання психологічної підтримки і послуг, сприяння у налагодженні комунікації, посередництво тощо.

Основу соціально-психологічної підтримки за цих умов мають скласти прагнення до наснаження клієнтів і сприяння формування у них життєстійкості. Д.О. Леонтьєв характеризує життєстійкість як «міру спроможності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішнє збалансування та не знижуючи успішності діяльності» [2, с. 3]. Життєстійкість проявляється, коли потрібно вибудовувати особистісні смисли і життєві цілі в умовах обмежених ресурсів, в екстремальних ситуаціях. Вона відіграє роль соціально-психологічного ресурсу особистості під час планування майбутнього та у процесі її самопрогнозування. Зазначимо, що основними функціями життєстійкості є: 1) покращання розуміння ситуації (оцінювання загрози) та усвідомлення можливостей людини в ній; 2) покращання регуляції поведінки, і як наслідок, – загальної адаптації; 3) покращання емоційного стану за рахунок зниження сили негативних переживань; 4) укріплення Я-концепції та позитивного образу Я.

Серед значущих особистісних характеристик, що сприятимуть формуванню життєстійкості, можна також назвати оптимізм, інтернальність, залученість, самоефектив-

ність, повагу і самоповагу, волю тощо. Всі вони зумовлюють наснажуюче ставлення до скрутних і кризових життєвих обставин, яке уможлиблює їх ефективне переживання та вирішення проблем, що виникають.

Важливою ознакою безпечного існування людини є наявність у неї житла, помешкання, особистісного простору. Внаслідок останніх драматичних подій на Півдні та Сході України багато хто зі співгромадян вимушені були покинути свої домівки. Отже, у соціальних працівників сьогодні з'явився ще один актуальний та напружений напрямок роботи – надання послуг та допомога переселенцям і біженцям.

Переселенцями називають людей, які з причини проведення воєнних дій, загрози життю, здоров'ю, втрати житла та/або через ідеологічні, етнічні, релігійні чи інші переслідування змушені покинути свої помешкання і переїздити в інші регіони в межах країни. Сьогодні – це мешканці Криму, які не захотіли змінювати громадянство, залишилися вірними Україні; жителі східних областей, що відчують загрозу внаслідок воєнних дій і прагнуть переїхати до більш спокійних місць. Біженцями ж є люди, які покинули свої домівки з подібних причин, але перетнули державний кордон, бо є іноземцями. Більшість із тих, хто сьогодні змушений переїздити до більш спокійних регіонів країни, є громадянами України, вони володіють українською чи російською мовою, є повністю інтегрованими в українське суспільство. Проте ключові питання, а саме забезпечення необхідної інфраструктури, питання виділення необхідних коштів та відсутність механізмів роботи з ними, – є вкрай гострими та нагальними.

Згідно з міжнародними нормами таких осіб називають «внутрішньо переміщені особи» (internally displaced persons (IDPs)), однак у проекті Закону «Про правовий статус осіб, котрі вимушені покинути місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та обставин, пов'язаних із проведенням антитерористичної операції на території України», що представлений на розгляд Верховної Ради України, їм пропонується надавати статус «вимушеного мігранта». Тим не менше кількість таких людей постійно зростає, вони від'їжджають цілими сім'ями, родинами, майже без майна. Переселенці потребують житла, матеріальної допомоги, часто відновлення документів, переведення та/або переоформлення соціальних виплат, сприяння у доступі до власних заощаджень, допомоги у працевлаштуванні та ін.

Дуже часто цим людям (особливо дітям) необхідна професійна психологічна допомога, оскільки вони пережили значні травмуючі події, втрати близьких, кардинальну зміну соціального оточення, здійснили важкий відповідальний вибір, ризикнули покинути раніше нажите і поринути у невизначеність. Суть психологічних проблем вимушених мігрантів лежить, з одного боку, у площині міркувань безпеки, а з іншого, пов'язана з переживаннями власної етнонаціональної, політичної, статусної та іншої ідентичності. Отже, особливістю соціальної роботи з цією групою клієнтів є необхідність активного залучення психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, які на тлі соціальних послуг з боку відповідних служб надаватимуть і кваліфіковану психологічну допомогу та здійснюватимуть психологічний супровід.

Варто зазначити, що проблеми з розселенням внутрішніх переселенців, наданням їм соціальної, медичної, психологічної та іншої допомоги вирішуються сьогодні більшою мірою громадськими об'єднаннями та неформальними групами громадян, волонтерами, а також органами місцевої влади та самоврядування. В різних містах є неоднаковий рі-

вень координації цієї допомоги, але в будь-якому випадку основне навантаження покладається на плечі представників різних соціальних служб. Ось чому важливо, щоб швидко були прийняті відповідні закони та нормативні акти, які покликані регламентувати цю діяльність, а соціальні працівники мають навчитися новим видам соціальної допомоги цій категорії клієнтів.

У контексті налагодження дієвої системи соціальної та соціально-психологічної допомоги переселенцям особливого значення набуває такий вид соціальної роботи, як робота в громадах. Оскільки ця соціальна спільнота є центральним осередком нашого соціального життя, через неї людина здійснює зв'язки із ширшими соціальними інститутами і саме в ній відбувається соціальне навчання і взаємодія з іншими людьми, – все це зумовлює необхідність активізації громади, спільностей людей як ресурсу у подоланні труднощів вимушених переселенців.

Сьогодні ми можемо спостерігати, що українська громада є носієм значної соціальної активності, гуманістичних цінностей, що проявляється в наданні безкорисної широї допомоги всім, хто її потребує. Правильне використання можливостей взаємодопомоги, мобілізація місцевих ресурсів, координація зусиль різних гілок влади та окремих громадян та інституцій, модерація у конфліктних, спірних ситуаціях – це далеко неповний перелік завдань, що стоять перед соціальними працівниками в контексті діяльності на рівні громади.

Не можна залишити поза увагою ще одну проблему, що має відношення до реагування інституцій соціальної роботи на виклики сьогодення. Йдеться про значне збільшення кількості учасників бойових дій, що пов'язане зі здійсненням антитерористичної операції в певних регіонах країни. Ми звикли до того, що донедавна до цієї категорії клієнтів відносили учасників Великої Вітчизняної війни (яких щороку ставало все менше), а також учасників локальних воєнних конфліктів на території інших держав. У межах системи соціального захисту надавалось пільгове забезпечення цій категорії населення та деякі соціальні та соціально-медичні послуги. До цього ж кількість видатків на ці статті бюджету постійно зменшувалося.

Сьогодні, коли в країні оголошена друга хвиля мобілізації, кількість представників цієї соціально вразливої групи буде значно зростати. Причому варто пам'ятати, що крім соціальних і соціально-медичних проблем, у тих, хто брав участь у воєнних діях, зазвичай виникають гострі психологічні проблеми, пов'язані з можливим формуванням посттравматичних стресових розладів (ПТСР), труднощами їх адаптації та реабілітації, реінтеграції в суспільство тощо. Відомо, що порушення, які можуть з'явитися після пережитого бойового досвіду, зачіпають усі рівні людського існування – фізіологічний, особистісний, інтерактивний, соціальний, а також можуть привести до стійких особистісних змін не лише в тих, хто пережив цей стрес, але і в їх рідних та близьких. У зв'язку з цим говорять про формування специфічних сімейних відносин, особливих життєвих сценаріїв, настроїв та установок.

Тому важливим завданням у межах цього напрямку соціальної роботи є оновлення наукових уявлень про соціальні та соціально-психологічні особливості цієї групи клієнтів, визначення їх соціально-правового статусу, перегляд переліку та змісту послуг, яких вони потребують, а також пошук нових, дієвих форм і видів роботи.

Висновки. Історія багатьох держав свідчить про те, яку значну роль відігравали в них соціальні працівники та соціальні служби для подолання різноманітних труднощів і

скрут. Вітчизняна система соціальної роботи має переконливо довести свою спроможність бути корисною суспільству в ті важкі часи, які нині переживає Україна.

Для того, щоб соціальна робота в нашій державі була ефективною, її суб'єкти мають швидко реагувати на суспільні зміни, орієнтуватися в ситуації, що склалася, добре розумітися на причинах того, що відбувається, прогнозувати можливі наслідки розвитку подій, а також пропонувати креативні, іноді нестандартні, але з правового погляду обґрунтовані шляхи долаття труднощів і проблем. Ось чому науковці, викладачі, професіонали – всі ті, хто певною мірою залучені до процесу підготовки та становлення соціальних працівників, управління соціальною роботою, розвитку її теоретико-практичних засад, мають мобілізувати власні зусилля задля підготовки матеріалів, що допоможуть фахівцям удосконалювати їх діяльність, вдало реагувати на запити суспільства, а також дієво організовувати та на високому рівні надавати соціальні послуги.

Список використаних джерел

1. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс] / О. О. Давидюк. – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1mMOTPolIAr6mkLKwZITa0fVGIXPIxaONyDA3qWpm9Yk/edit?pli=>.
2. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
4. Проблемы психологической безопасности / отв. ред. А. Л. Журавлев, Н. В. Тарабарина. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 440 с.
5. Уханова Н. С. Інформаційно-психологічна безпека особистості суспільства та держави / Н. С. Уханова // Правова інформатика. – 2013. – № 3 (39). – С. 91-94.
6. United Nations Development Programmer (UNDP). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. – New York : UNDP, 1994. – 289 p.

УДК 159.923.2

Т.В. Мазур, канд. психол. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ ФЕНОМЕНІВ ЕГО-ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Стаття присвячена проблемі особистісної зрілості та его-ідентичності. Розглянуто особистісну зрілість як динаміку розвитку его-ідентичності в період нормативної кризи розвитку особистості.

Ключові слова: *его-ідентичність, особистісна зрілість, вікові новоутворення, кризи розвитку особистості.*

Статья посвящена проблеме личностной зрелости и эго-идентичности. Рассмотрено личностную зрелость как динамику развития эго-идентичности в период нормативного кризиса развития личности.

Ключевые слова: *эго-идентичность, личностная зрелость, возрастные новообразования, кризисы развития личности.*

Paper is devoted to personal maturity and ego-identity. The author examines the personal maturity as the dynamics of the ego-identity crisis between normative personality development.

Key words: *personal maturity, crises of personality development, social identification.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. За визнанням багатьох авторів у психологічній науці особистісна зрілість

є найбільш важливою і водночас найбільш складною з усіх аспектів зрілості. Разом з тим аналіз наявних уявлень про феномен зрілості дозволяє виявити множинність підходів до її розуміння і, як наслідок, для пояснення використовуються різні системи психологічних понять і категорій. У межах однієї парадигми конструкт зрілості може відноситися до рівня індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності, а в іншому випадку дослідник може мати на увазі інтелектуальну, емоційну або соціальну зрілість. Подібна диференціація уявлень про зрілість особистості породжує потребу в пошуку узагальнених підстав для розуміння й опису цього феномена.

Актуальність вивчення проблеми формування і розвитку зрілої особистості зумовлена не тільки потребами науки, а й вимогами життя. Реалії буття сучасної людини характеризуються динамічністю і стрімкістю перетворень у всіх сферах життя. Суспільство висуває підвищені вимоги до особистості, очікуючи від дорослої людини активності, самостійності, незалежності та особистої відповідальності, конструювання персональної системи цінностей та ідентичності.

Таким чином, вирішення проблеми розуміння сутнісних особливостей, структури, механізмів та умов формування зрілої особистості дозволить сприяти розвитку суспільства в цілому, оскільки тільки зріла особистість здатна творити гармонійний і зрілий світ навколо себе.

Мета дослідження. У статті зроблена спроба узагальнити наявні в психології уявлення про особистісну зрілість, визначити поняття особистісної зрілості з погляду уявлень про динаміку его-ідентичності в нормативних кризах розвитку особистості дорослої людини та обґрунтувати роль его-ідентичності у формуванні особистісної зрілості.

Виклад основного матеріалу. Для інтеграції науково-психологічних уявлень про феномен особистісної зрілості прийнято спиратися на методологію системного підходу і розглядати предмет дослідження комплексно і цілісно [2; 5; 11]. Уявлення про феномен особистісної зрілості можна узагальнити згідно з принципами системного опису психологічних явищ у декількох положеннях: структура (зміст і взаємозв'язки між елементами), функція (функціональне призначення) і властивості особистісної зрілості.

Структура особистісної зрілості. Аналіз змісту, яким наповнюється конструкт особистісної зрілості сучасними авторами, дозволяє говорити про ключові елементи – складові особистісної зрілості:

- сформованість мотиваційно-потребової та ціннісно-смислової сфер особистості, в яких на вершині їх ієрархії перебувають вищі духовні, загальнолюдські та культурні потреби і цінності;
- автономія, незалежність, самостійність і відповідальність;
- саморегуляція, самодетермінація і самовизначення особистості та здатність до їх реалізації;
- самопізнання, самореалізація, самоактуалізація, саморозвиток, самовдосконалення і здатність їх реалізації;
- самотрансценденція і здатність до її реалізації.

Серед компонентів особистісної зрілості прийнято виділяти активність та ініціативність особистості; сформовану Я-концепцію і самосвідомість; високий рівень рефлексії; емпатію і позитивне ставлення до світу; ідентичність; задоволеність життям; довіру со-

бі тощо. Важливо зазначити, що виділені особистісні особливості, є центральними складовими різних видів зрілості (власне особистісної, соціальної, когнітивної, емоційної і т. ін.). Іншими словами, можна вважати, що різні види зрілості мають один і той же особистісний «субстрат». Так, наприклад, відповідальність розглядається як критерій емоційної зрілості і проявляється у вигляді усвідомлення власних почуттів і прийняття за них відповідальності [12], в когнітивній зрілості вона представлена навичками незалежного прийняття рішень [10], у структурі соціальної зрілості відповідальність проявляється як здатність до самостійних вчинків, прийняття відповідальності за наслідки своєї поведінки [2].

При цьому склад ключових елементів особистісної зрілості неоднорідний: у ньому наявні два види змінних – власне компоненти особистості, за ступенем сформованості яких судять про її зрілість (Я-концепція, ціннісно-смилова сфера тощо), та узагальнені властивості особистості, які можна назвати способами самовираження і самоздійснення особистості – автономія, незалежність, відповідальність, активність і т. ін. Найбільш узагальненими властивостями особистості, що визначають особистісну зрілість, є здатність до саморегуляції, самоактуалізації, самотрансценденції, які разом утворюють інтегральну здатність особистості до самоорганізації. Очевидно, що між цими двома наборами змінних є тісний взаємозв'язок. Можна припустити, що способи самовираження і самоздійснення особистості залежать від рівня сформованості відповідних особистісних структур. Так, здатність до самодетермінації проявляється у здатності особистості бути автономною, приймати незалежні рішення, що, у свою чергу, обумовлено ступенем зрілості внутрішніх джерел мотивації, тобто відповідних потреб і цінностей, а також сформованістю інструментів оволодіння своєю поведінкою, наприклад, рівнем розвитку рефлексії, самоконтролю і т. ін.

Функції особистісної зрілості. Під функціями особистісної зрілості будемо мати на увазі особливі форми активності зрілої особистості до себе і до навколишнього світу, нові особистісні можливості, що народжуються з досягненням людиною особистісної зрілості і реалізуються в різноманітних відносинах.

Завдання виявлення функціональної ролі особистісної зрілості вимагає звернення до тих форм активності людини, які описуються як інтегральні способи самовираження зрілої особистості: здатність до саморегуляції, саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, самовираження, самовизначення, самодетермінації, самотрансценденції. Перераховані здібності можна назвати інтегральними функціональними властивостями особистості, тобто системними властивостями, які виникають у результаті інтеграції окремих властивостей, здібностей і якостей, що забезпечують реалізацію людини як особистості.

Таким чином, розуміння особистості як нової, культурно обумовленої якості людини (у порівнянні з індивідуальними властивостями), що виникає у зв'язку з появою здатності до самоорганізації, дозволяє визначити особистісну зрілість (з погляду її функціонального призначення) як якість, яка забезпечує особистості можливість найбільш повної та ефективної реалізації її функцій.

Властивості особистісної зрілості. Зазвичай зрілість як психологічний конструкт наділяється властивостями множинності, інтегрованості, цілісності, динамічності, неза-

вершеності, неповноти розвитку та гетерохронності розвитку, незалежно від уявлень дослідників про методологію вивчення, форми та структури зрілості.

Множинність зрілості визначається великою кількістю її видів і форм. В.М. Русалов спеціально ставить запитання про одиничність або множинність психологічної зрілості, надаючи перевагу множинності, допускаючи в той же час можливість розроблення єдиної сумарної концепції зрілості. Однак подібне рішення стає можливим тільки після правильного визначення і вимірювання кожної характеристики зрілості окремо [6]. Аналогічні завдання в дослідженні зрілості розглядаються і в роботі О.О. Сергієнко [8].

Множинність різних видів зрілості, її окремих компонентів, а також зв'язків між ними приводить до виникнення таких властивостей зрілості, як складність і ієрархічність.

Крім того, різні сторони особистості і відповідні види зрілості формуються і досягають свого оптимуму в різний час, чим обумовлена гетерохронність розвитку особистісної зрілості.

Явище гетерохронності є основоположним з погляду акмеологічного підходу до розуміння процесів формування і розвитку зрілої особистості. Про дію законів гетерохронності, яким підкоряються всі види зрілості, згадується ще у працях Б.Г. Ананьєва: «Формування зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадянська), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) і праці (працездатність) у часі не збігається, і подібна гетерохронність зрілості зберігається у всіх формаціях» [1, с. 90].

Такі властивості зрілості, як інтегрованість і цілісність, що пов'язані з функцією самоорганізації, позначаються, коли мова йде про характеристики зрілої особистості. Крім того, уявлення про цілісність є основоположним в уявленнях про інтегративну зрілість людини [2; 9]. За П.М. Якобсоном, «зріла особистість характеризується добре інтегрованою, цілісною психологічною організацією, єдністю якої забезпечується єдністю мінливих, але досить значних життєвих цілей» [14].

У сучасних дослідженнях також виразно виявляється прагнення до пошуку інтегративних характеристик зрілості. Так, на думку Є.О. Сергієнко, важливим критерієм сформованої соціальної зрілості особистості є ступінь інтегрованості її елементів [8]. В.В. Столін визначає інтегративну зрілість як «особливий вид категорії», яка являє собою системно-цілісну, змістовно-смыслову єдність особистісних, академічних і соціальних якостей студента-випускника, що розвивається в соціально-педагогічному освітньому процесі, і забезпечує йому успішну самореалізацію у професійній діяльності, соціалізацію та гармонізацію з навколишнім середовищем» [10]. М.Ю. Семенов характеризує зрілу особистість як «сформовану стійку єдність особистісних рис і ціннісних орієнтацій» [7].

Таким чином, цілісність і інтегрованість є базовими властивостями зрілої особистості, але слід звернути увагу, що ці властивості, як правило, лише декларуються. Залишається невизначеним, чим обумовлена цілісність та інтегрованість зрілої особистості, оскільки не описані умови і механізми процесу інтеграції.

Динамічність, принципова незавершеність і неповнота розвитку – взаємопов'язані властивості зрілості, що акцентується багатьма дослідниками, які розглядають зрілість як процесуальну, а не результативну характеристику особистості. Наприклад, за В.М. Русаловим, акмеологічна зрілість (яка включає в себе моральну, соціальну, особистісну, інтелектуальну, духовну, громадянську, професійну зрілість) після досягнен-

ня вершин продовжує збільшуватися, досягати нових вершин [6]. А.А. Реан висловлює думку про принципову незавершеність і неповноту розвитку, при цьому процес формування соціальної зрілості особистості він відносить до процесів з невизначеним підсумком, хоча цей процес і відбувається з певною метою та безперервно протягом усього онтогенезу людини. При цьому зазначену незавершеність і неповноту розвитку А.А. Реан схильний інтерпретувати як підставу нескінченності і необмеженості саморозвитку особистості [5]. У психологічній науці відбувалися зміни трактувань поняття «акме» – від розуміння акме як максимальної зрілості до розгляду акме як точки на безперервній кривій. Так, О.О. Бодальов зазначав, що акме – багатовимірний стан людини, який ніколи не є статичним утворенням, навпаки, відрізняється більшою чи меншою варіативністю і мінливістю [2]. К. Роджерс робив аналогічне зауваження, згідно з яким повноцінно функціонуюча особистість (тобто зріла особистість) можлива тільки як процес, як людина, що постійно змінюється [11]. Однак поки що не залишається вирішеним питання про причини і конкретні механізми, які визначають здатність особистості до досягнення нових вершин. Крім того, аналіз наукових публікацій з проблеми особистісної зрілості дозволив виявити безліч питань, які не знайшли свого відображення в межах наявних теорій і концепцій.

Н.Є. Харламенкова розуміє під психологічною зрілістю особистості здатність людини до здійснення спонтанної поведінки, що поряд зі ступенем інтеріоризації етичних цінностей, внутрішньої спрямованості мотивації і узгодженням з нею контролем поведінки визначається і рівнем інтеграції ідентичності [12].

Особливо виразно розуміння ідентичності як показника особистісної зрілості відбилося в концепції психосоціальної зрілості Greenberger and Sorensen [15; 16]. Згідно з цією моделлю стабільне почуття ідентичності є однією з характеристик особистісного компонента психосоціальної зрілості поряд з упевненістю у своїх силах і професійною спрямованістю. Дослідники, які працюють у напрямку цієї концепції [17; 18], використовують методи, спрямовані на виявлення особливостей его-ідентичності для оцінювання психологічної зрілості в юності.

У працях В.А. Петровського, О.О. Сергієнко, О.Л. Солдатової конструкти особистісної зрілості та ідентичності, кажучи метафоричною мовою, «зустрічаються» на території «суб'єкта». Властивість «суб'єктності» є для них спільним інтегралом, оскільки показники розвитку людини як суб'єкта – цілісність, єдність, формування внутрішніх джерел мотивації, здатність до саморозвитку і самоорганізації та ін. – є критеріями особистісної зрілості і в той же час результатом інтегративної роботи ідентичності [10]. Не випадково, на думку В.А. Петровського, поняття ідентичності у Е. Еріксона еквівалентне суб'єктності [4]. Однак говорити про встановлення ясних і точних взаємозв'язків між феноменами особистісної зрілості і его-ідентичності не доводиться.

Є безліч непрямих свідчень, які дозволяють припускати про наявність спільності природи і спрямованості процесів зрілості та ідентичності. Слід констатувати, що залишається недослідженим питання про співвідношення цих психологічних конструктів і відповідних особистісних феноменів. Не визначено, де знаходиться розділова точка, яка відокремлює процеси і стани ідентичності від процесів і властивостей особистісної зрілості. Не прояснені ті особливості, які є загальними конструктами для зрілості та ідентичності, не визначені механізми їх взаємозв'язку.

Его-ідентичність – це глибинна особистісна структура, яка виконує регулюючу, управляючу та оцінювальну функції з метою збереження тотожності себе, безперервності й інтегративності особистості дорослої людини.

Его-ідентичність, що розуміється як процес рефлексії особистістю власних змін, актуалізується в нормативних кризах розвитку дорослої людини. Динаміка его-ідентичності пов'язана з динамікою нормативної кризи. На підставі результатів теоретичного та емпіричного досліджень О.Л. Солдатової визначає відповідність між фазами нормативної кризи і певними статусами его-ідентичності. У дебюті кризи виникає его-ідентичність, яка задається новою соціальною ситуацією, зовнішніми зразками та ідеальною формою; в апогеї кризи – розмита або дифузна; в завершенні кризи – автономна або досягнута его-ідентичність; для стабільних періодів розвитку характерний мораторій у пошуку его-ідентичності.

Згідно з положеннями О.Л. Солдатової ті особистісні перетворення, що відбуваються під час нормативної кризи, приводять до появи нової системної якості особистості, яка виникає внаслідок інтеграції вікових новоутворень у структурі особистості та вироблення нового ставлення до себе. Це системна якість являє собою психологічну готовність до переходу на наступний етап розвитку [9].

Грунтуючись на положеннях концепції О.Л. Солдатової, уточнимо, що психологічну готовність слід розуміти як досягнення дорослою людиною особистісної зрілості, яка визначається рефлексивними процесами, спрямованими на усвідомлення і прийняття себе нового, тобто процесами формування его-ідентичності.

Таким чином, его-ідентичність, що виконує інтегруючу функцію, і сам факт наявності нормативної кризи є необхідними умовами формування зрілості особистості. Особистісна зрілість – це не просто певний рівень розвитку ціннісно-сислової системи особистості, відповідальності, автономії, тобто ті вікові новоутворення, які сформувалися на попередньому стабільному періоді розвитку і визначають можливість і напрямки самоактуалізації, самореалізації у подальшому житті. Особистісна зрілість – це ще і здатність особистості до самоорганізації, що виникає внаслідок прийняття (інтеріоризації) та інтеграції нових цінностей, смислів і цілей свого життя.

Розвиток особистісної зрілості, опосередкований розвитком его-ідентичності, нелінійний і нерівномірний. Динаміка формування его-ідентичності в нормативних кризах визначає динаміку формування особистісної зрілості. Тому зрілість можна розглядати як обернений стан, у нормативній кризі розвитку вона може знижуватися, бути втраченою і знову придбаною, тобто її розвиток може відбуватися як у прогресивному, так і у регресивному напрямку.

У передкритичній фазі нормативної кризи виникає его-ідентичність, для якої характерним є відкриття нової ідеальної форми розвитку, і у зв'язку з цим фіксація на нових цінностях і сенсах, заперечення колишніх цілей, відчуття своєї граничної незалежності й автономії та здатності керувати процесом життя. В апогеї кризи відбувається дифузія цінностей, цілей, смислів, часової визначеності, пошук і ревізія основних орієнтирів і способів реалізації життя. У фазі виходу з кризи людина, що досягла ідентичності, пройшовши шлях самосвідомості, остаточно формує систему особистісно значущих цілей, цінностей і переконань і відповідно ним структурує своє життя. Людям з досягнутою ідентичністю властиве почуття глобальної довіри, стабільності, оптимізм

відносно майбутнього. Власні цілі, цінності та переконання людина переживає як особистісно значущі і вони забезпечують їй відчуття спрямованості та свідомості життя.

Сутнісні особливості особистісної зрілості визначаються не тільки динамікою нормативної кризи, структура особистісної зрілості змінюється на різних етапах розвитку дорослої людини. На кожному віковому етапі особистість вирішує свої завдання, що визначаються тим уявленням про вік, яке склалося в цій культурі і цьому суспільстві. Перехід на наступний етап розвитку неможливий без формування психологічної готовності до переходу, яка, в свою чергу, визначається виникненням нових можливостей особистості, формуванням необхідних внутрішньоособистісних новоутворень, зміст яких різний на різних етапах розвитку.

Проте виникнення новоутворень є необхідною, але недостатньою умовою формування особистісної зрілості, оскільки вікові новоутворення являють собою окремі, не включені в систему особистості властивості. Особистісна зрілість неможлива без інтеграції вікових новоутворень у структуру особистості. Цю інтегруючу функцію виконують у процесі нормативної кризи рефлексивні процеси самоототожнення, прийняття себе нового, тобто его-ідентичності. Результатом інтеграції є виникнення нової системної якості особистості – особистісної зрілості, для якої его-ідентичність є системоутворюючим фактором.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, поняття особистісної зрілості може бути розширене за рахунок оновленого розуміння з позицій концепції его-ідентичності: особистісна зрілість – це системна якість особистості, що виникає до кінця нормативної кризи внаслідок інтеграції вікових новоутворень у структуру особистості та вироблення нового ставлення до себе, яке характеризується ознаками цілісності, динамічності, принципової незавершеності розвитку та обумовлюють збереження і вдосконалення здатності особистості до найбільш повної реалізації її функцій у процесі вікового розвитку. Особистісна зрілість визначає виникнення психологічної готовності до переходу на наступний етап розвитку. Зміст особистісної зрілості зумовлено віковими завданнями розвитку. Необхідною умовою формування особистісної зрілості є рефлексивні процеси самоототожнення, прийняття себе нового. Іншими словами, процеси формування его-ідентичності виступають у ролі системоутворюючих підстав для особистісної зрілості.

Список використаних джерел

1. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. *Бодалев А. А.* Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта ; Наука, 1998. – 168 с.
3. *Выготский Л. С.* Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
4. *Петровский В. А.* Феномены субъектности в развитии личности / В. А. Петровский ; Международный ин-т «Открытое общество», Самар. фил., Самар. гос. ун-т. – Самара : б. и., 1997. – 102 с.
5. *Реан А. А.* Психологические проблемы акмеологии. Акмеология личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 2000. – № 3. – С. 88-95.
6. *Русалов В. М.* Психологическая зрелость: единая или множественная характеристика? / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 2006. – № 5. – С. 83-91.
7. *Семенов М. Ю.* Особенности отношения к деньгам у людей с разным уровнем личностной зрелости : дис. ... канд. психол. наук / М. Ю. Семенов. – Ярославль, 2004. – 178 с.

8. *Сергиенко Е. А.* Зрелость: молярный или модулярный подход? / Е. А. Сергиенко // Феномен и категория зрелости в психологии / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 13-28.
9. *Солдатова Е. Л.* Психология нормативных кризисов взрослости : монография / Е. Л. Солдатова. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2005. – 281 с.
10. *Столин В. В.* Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Издательство Московского университета, 1983. – 284 с.
11. *Фрейдджер Р.* Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864 с.
12. *Харламенкова Н. Е.* Спонтанность и контроль в зрелых личностных отношениях / Н. Е. Харламенкова // Феномен и категория зрелости в психологии / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 128-148.
13. *Чудина Е. А.* Эмоциональная зрелость личности: определение понятия и выделение критериев / Е. А. Чудина // Личность и проблемы развития: сборник работ молодых ученых / отв. ред. Е. А. Чудина. – М. : Изд-во Института психологии РАН, 2003. – 127 с.
14. *Якобсон П. М.* Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности / П. М. Якобсон // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
15. *Greenberger E.* The Measurement and Structure of Psychosocial Maturity / E. Greenberger, R. Josselson, C. Knerr, B. Knelt // Journal of Youth and Adolescence. – Vol. 4. – No. 2. – 1975. – P. 128-141.
16. *Greenberger E.* Toward a Concept of Psychosocial Maturity / E. Greenberger, B. Sorensen // Journal of Youth and Adolescence. – Vol. 3. – No. 4. – 1974. – P. 329-352.
17. *Josselson R.* Phenomenological aspects of psychosocial maturity in adolescence. Part I. Boys / R. Josselson, E. Greenberger, D. McConochie // Journal of Youth and Adolescence. – No. 6. – 1977a. – P. 25-55.
18. *Josselson R.* Phenomenological aspects of psychosocial maturity in adolescence. Part II. Girls / R. Josselson, E. Greenberger, D. McConochie // Journal of Youth and Adolescence. – No. 6. – 1977b. – P. 145-167.

УДК 159.923:316.6.

В.М. Федоренко, канд. соціол. наук

Т.В. Мазур, канд. психол. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ВЕРБАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Проаналізовано проблеми соціально-психологічних передумов стійкості особистості до вербального впливу. Показано умови високої сприйнятливості особистості до інформаційного впливу, обґрунтовано необхідність емпіричного вивчення соціально-психологічних факторів і механізмів формування стійкості до вербального впливу.

Ключові слова: вербальний вплив, схильність до психологічного впливу, фрустрація, установки.

Проанализировано проблемы социально-психологических предпосылок устойчивости личности к вербальному влиянию. Показано условия высокой восприимчивости личности к информационному воздействию, обосновано необходимость эмпирического изучения социально-психологических факторов и механизмов формирования устойчивости к различным видам вербального влияния.

Ключевые слова: вербальное влияние, подверженность психологическому влиянию, фрустрация, установки.

The article analyzes the problems of socio-psychological preconditions of stability of personality to influence the verbal. The conditions of the high susceptibility of the person exposed to the information, the necessity of the empirical study of the socio-psychological factors and mechanisms of resistance to various types of verbal influence.

Key words: verbal influence susceptibility to psychological influence, frustration, installation.

Постановка проблеми. Результати соціологічних, психологічних, політологічних досліджень вказують на незадоволену потребу українців у надійній та достовірній інформації з важливих аспектів їх життєдіяльності. Вакуум, що виникає в індивідуальній і масовій свідомості, заповнюється недостовірними повідомленнями як спонтанно на рівні міжособистісного спілкування, так і свідомо викликаними через ЗМІ політичними, фінансовими, економічними та іншими колами.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема вивчення соціально-психологічних передумов схильності особистості до вербального впливу.

Виклад основного матеріалу. Серед соціально-психологічних передумов слід відзначити два основних чинники високої сприйнятливості інформації:

1. Інтерес до теми, особлива актуальність інформації, її тісний зв'язок з життєвими потребами людей.

2. Дефіцит надійної інформації. Багато дослідників визначають деякі основні потреби, які задовольняються за допомогою прийняття та розповсюдження недостовірних повідомлень: утилітарні потреби, потреби у престижі, в пізнанні, емотивні потреби.

Утилітарні потреби пов'язані з досягненням людьми (соціальними групами) певних цілей (оволодіння об'єктом інформації, зміцнення позицій у групі, ослаблення або виведення з боротьби конкурента, формування у людей певних думок, настроїв, спонукання їх до конкретного вибору, поведінки тощо).

Потреба у престижі задовольняється в тому випадку, коли володіння інформацією (раніше за інших чи ексклюзивного характеру) підвищує престиж людини. В основі прагнення до престижу, як вважає Е. Борінг, лежить потреба звернути на себе увагу. Емотивні потреби задовольняються за рахунок того, що передача актуальної, але мало перевіреної інформації, переважно, породжує сильні емоції позитивної або негативної модальності, може сприяти розрядці сильних негативних переживань людей. Пізнавальні потреби та інтереси задовольняються, коли інформація про події, які цікавлять людину, відсутня або неякісна.

В.Г. Грачов у пошуках психологічних передумов посилення схильності особистості маніпулятивному впливу аналізує класифікацію потреб А. Маслоу і, зокрема, потребу в безпеці як базову. Дослідник зазначає, що здебільшого у відносно стабільних соціальних умовах потреба в безпеці достатньо благополучно влаштованої людини принаймні мінімально задоволена чи суб'єктивно сприймається як задоволена. У таких ситуаціях як активний чинник детермінації мотиваційної сфери людини вона практично не фіксується. Але є періоди і ситуації, в яких саме потреба в безпеці виходить на перше місце і стає провідною, починає визначати мотивацію соціальної поведінки людини, трансформуючи психологічні особливості та характеристики особистості [1].

Таким чином, відсутність достатніх можливостей для соціального орієнтування людини в навколишній ситуації і напрямки її розвитку, неможливість отримання соціально значущих даних у бурхливому інформаційному потоці значною мірою визначається використанням інформації для маніпулювання людьми, їх поведінкою.

Отримання в достатньому обсязі даних для орієнтації в життєвих ситуаціях є однією з необхідних умов для соціально-психологічної адаптації особистості, пристосування до змін, які відбуваються в суспільстві. Пристосування до сучасних умов, поява почуття впевненості в життєвих перспективах, у свою чергу, може сприяти зниженню ступеня психічної напруги у людини, соціальної напруженості в суспільстві та зменшення схильності особистості до інформаційно-психологічного впливу маніпулятивного характеру.

Взаємозв'язок між потребами людини, володінням необхідною інформацією та емоціями добре проглядається за допомогою інформаційної теорії емоцій П. В. Симонова [4]. Він доводить, що для задоволення актуальної в кожен момент часу потреби людина має здійснювати певні дії, тому їй важлива інформація про предмети й умови, що задовольняють цю потребу. Чим гостріше проявляється потреба, тим більше потребує людина відповідної інформації.

Залежно від наявності та якості інформації, необхідної для організації дії щодо задоволення потреби, у людини виникають ті чи інші емоції. Він вважає, що емоції виникають внаслідок нестачі чи надлишку відомостей, необхідних для задоволення потреби.

Ступінь емоційної напруги визначається, за П.В. Симоновим, силою потреби й величиною дефіциту прагматичної інформації, необхідної для досягнення мети. Для відображення характеру цієї залежності автор пропонує своєрідну формулу:

$$E = - P (I_n - I_c),$$

де E – емоція; P – потреба; I_n – інформація, необхідна для задоволення потреби; I_c – інформація, яку має суб'єкт на момент виникнення потреби. $E = P (H - C)$.

Із цієї формули випливає, що емоція виникає лише за наявності потреби. Немає потреби, немає й емоції, тому що добуток $E = 0 (I_n - I_c)$ теж дорівнюватиме нулю. Не буде емоції і в тому разі, якщо потреба є, а $(I_n - I_c) = 0$, тобто, якщо людина володіє необхідною для задоволення потреби інформацією ($I_c = I_n$). Важливість різниці $(I_n - I_c)$ П. В. Симонов обґрунтовує тим, що на її підставі будується імовірнісний прогноз задоволення потреби. Ця формула дала П.В. Симонову підставу говорити про те, що «завдяки емоціям забезпечується парадоксальна на перший погляд оцінка міри незнання».

У нормальній ситуації людина орієнтує свою поведінку на сигнали високої ймовірності подій (тобто на те, що в минулому частіше траплялося). Завдяки цьому її поведінка здебільшого буває адекватною і зумовлює досягнення мети. В умовах повної визначеності мети можна досягти і без допомоги емоцій.

Однак у невизначених ситуаціях, коли людина не має точних відомостей для того, щоб організувати свою поведінку для задоволення потреби, потрібна інша тактика реагування на сигнали. Негативні емоції, як пише П.В. Симонов, і виникають у разі браку відомостей, необхідних для досягнення мети, що в житті трапляється найчастіше. Наприклад, емоція страху й тривоги розвиваються, якщо бракує відомостей, необхідних для захисту, тобто при низькій ймовірності уникнення небажаного впливу, а фрустрація – при низькій ймовірності досягнення бажаної мети.

Емоції слабо виражені, якщо інформація, необхідна для організації дій щодо задоволення потреби, дорівнює тій, яка є в розпорядженні фахівців. Коли ж інформація, прогностично необхідна для здійснення діяльності і задоволення потреби, відсутня, негативні емоції проявляються максимально. Ця ситуація особливо сприятлива для виникнення та поширення недостовірної інформації тривожного змісту. Гостра необ-

хідність діяти для задоволення потреби, з одного боку, і відсутність інформації – з іншого, роблять людину нерозбірливою в оцінюванні її джерел.

А. У. Хараш зазначає, що стійкість особистості до вербального впливу виявляється прерогативою принципово дискусабельних змістів, тоді як принципово недискусабельні думки та переконання, за якими стоїть безапеляційний авторитет культурної традиції або непогрішність експерта виявляє хиткість, нестійкість [5].

Серед психологічних передумов тієї чи іншої поведінкової реакції людини на зовнішні впливи Айзенк, Орпен, Хейвен, Римані та ін. виокремлюють установки. Їх експериментальні дослідження показали, що соціальні установки і соціальна поведінка пов'язані з особистісними характеристиками. Таким чином, останні через певні соціальні установки впливають на процес сприйняття інформації.

Д. Майерс, у свою чергу, зазначає, що зв'язок між вираженими установками і поведінкою залежить від обставин і може варіюватися в широких межах – від повної її відсутності до дуже сильної виразності. Наші установки прогноують нашу поведінку, якщо:

- інші впливи мінімальні;
- установка специфічна для цієї поведінки;
- установка посилена, тобто, якщо щось нагадало нам про неї або якщо вона була придбана таким чином, який гарантує її сил [3].

Висновки. Найбільш значущими соціально-психологічними умовами схильності особистості до психологічного впливу є: тривожна обстановка в суспільстві; впевненість у достовірності інформації; висока сугестивність, крім того, великий вплив на сприйнятливність до інформаційного впливу робить стан фрустрації певних потреб (у безпеці, престижі, визнання і т. ін.), а також певні соціальні установки особистості.

Список використаних джерел

1. *Грачев Г. В.* Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г. В. Грачев. – М., 2003. – 58 с.
2. *Грачев Г.* Манипулирование личностью / Г. Грачев, И. Мельник. – М., 2003. – 223 с.
3. *Майерс Д.* Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2002. – 1314 с.
4. *Симонов П. В.* Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. – М., 1981.
5. *Хараш А. У.* Межличностный контакт как исходное понятие психологии / А. У. Хараш // Вопросы психологии. – 1977. – № 4. – С. 22.

УДК 159.923.35

Є.В. Миронюк, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК СКЛАДОВА У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЇ ТИПУ «ЛЮДИНА-ЛЮДИНА» (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ)

Розглянуто основні підходи щодо визначення поняття соціального інтелекту, його структура, визначено необхідні якості та здібності соціальних працівників, обґрунтовано взаємозв'язок та важливість розвитку соціального інтелекту як складової професійної компетенції соціальних працівників.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціальна взаємодія, професійна компетенція, соціальний працівник.

Рассмотрено основные подходы к определению понятия социального интеллекта, его структуры, определено необходимые качества и способности социальных работников, обоснована взаимосвязь и важность развития социального интеллекта как составляющей профессиональной компетенции социальных работников.

Ключевые слова: *социальный интеллект, социальное взаимодействие, профессиональная компетенция, социальный работник.*

This article discusses the main approaches to the definition of social intelligence, its structure is determined by the necessary qualities and skills of social workers, explain the relationship and importance of social intelligence as a component of professional competence for social workers.

Key words: *social intelligence, social interaction, professional competence, a social worker.*

Постановка проблеми. XXI століття, в якому ми живемо, зарубіжні вчені часто називають століттям соціального інтелекту. Саме від рівня та особливостей розвитку соціального інтелекту – здатності людей до кращого розуміння один одного і самих себе – залежить розвиток і прогрес мікро- та макросоціальних систем сучасного суспільства. У зв'язку з постійними нововведеннями в освітній системі стає актуальною проблема перебудови як парадигми процесу навчання в цілому, так і кожної з його сторін зокрема. Головними ідеями освітнього процесу є ідеї гуманізації освіти (П.Я. Гальперін, С.М. Годнік, І.С. Якиманська та ін.) і застосування найбільш ефективних шляхів і методів навчання (Л.Н. Бєднова, Е.Ф. Зеєр, Т.А. Ратанова та ін.) [8].

Пріоритетною метою освіти на сучасному етапі є формування активної творчої особистості, яка вміє проявити свої здібності, реалізувати свій потенціал, ефективно адаптуватися в соціальному середовищі, встановлювати і підтримувати соціальні контакти і взаємодіяти в цілому. Особливе значення при цьому набуває розвиток соціального інтелекту студентів гуманітарного профілю навчання як необхідної умови підвищення рівня ефективності соціальних взаємодій і адаптації майбутніх фахівців. Більшість авторів (Н.А. Амінов, І.Ф. Баширов, С.С. Бєляєва, Є.І. Пашенко, Дж. Гілфорд, Г. Олпорт, М. Салівен, Н.А. Кудрявцева, В.М. Куніцина, Є.С. Михайлова та ін.) соціальний інтелект виділяють саме як значущу багатокомпонентну здібність, що визначає ефективність соціальних взаємодій і адаптації. Він розглядається як важлива здатність особистості, необхідна для розуміння вчинків і дій людей, комунікативних навичок людини та її невербальних реакцій. При цьому наголошується домінантне значення соціального інтелекту в становленні фахівця у професіях типу «людина-людина», особливо таких як соціальний працівник. Враховуючи особливості та вимоги щодо професійної діяльності, соціальний інтелект можна розглядати як необхідну основу успішності здійснення професійної діяльності фахівця соціальної сфери. Особливу значущість отримує, таким чином, створення психолого-педагогічних умов для розвитку соціального інтелекту як професійно значущої якості в підготовці майбутніх соціальних працівників у процесі навчання.

На сучасному етапі розвитку психології приділяється увага вивченню різних сторін соціального інтелекту, але недостатньо опрацьованими залишаються питання, пов'язані з виявленням структури соціального інтелекту; визначенням специфіки в порівнянні з іншими формами інтелекту; обґрунтуванням і розробленням умов та факторів його розвитку в процесі професійної підготовки фахівців у галузі соціальної сфери. Поки ще невирішеними залишаються такі суперечності: між об'єктивними вимогами до професії «соціальний працівник» і усвідомленням важливості розвитку соціального інтелекту в

професійній освіті; між необхідністю розвитку професійних якостей особистості студентів соціальних працівників і малою розробленістю шляхів створення конкретних психолого-педагогічних умов розвитку соціального інтелекту; між теоретико-прикладними дослідженнями та результатами їх впровадження в практику навчально-виховного процесу. Виділені суперечності зумовлюють існування проблем та труднощів у студентів соціальної спрямованості, а саме в інтерпретації та прогнозуванні розвитку певних моделей соціальних ситуацій і поведінки людей у конкретних умовах взаємодії; у реалізації тих видів професійної діяльності, які найменшою мірою стандартизовані і вимагають здатності до самостійного орієнтування в прийнятті необхідних рішень у конкретних випадках. Цим зумовлена актуальність цієї статті та завдання, що спрямовані на розроблення нової моделі соціального інтелекту та його компонентів, розглядається структура соціального інтелекту студентів соціальних працівників, яка включає в себе когнітивний, емоційний та комунікативно-поведінковий компоненти.

Метою статті є дослідження різних підходів до розгляду понять та особливостей соціального інтелекту, його видів, а також обґрунтування ролі та важливості розвитку соціального інтелекту в розрізі професійної компетентності соціального працівника як важливого компонента його фахової підготовки у вищому навчальному закладі.

Результати теоретичного аналізу. Термін “соціальний інтелект” був введений у психологію Едвардом Лі Торндайком у 1920 році, який визначав соціальний інтелект як здатність до прогнозування міжособистісних відносин та прирівнював його до здібності мудро приймати рішення в людських стосунках. Багато відомих психологів внесли своє розуміння в інтерпретацію цього поняття [7]. У 1937 р. Г. Олпорт пов’язав соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини. Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, – особливий «соціальний дар», який забезпечує адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях. Він виділяє набір якостей, що забезпечують розуміння інших людей; соціальний інтелект був включений до системи цих якостей як окрема здатність [11]. Творцем першого надійного тесту для вимірювання соціального інтелекту став Дж. Гілфорд. Згідно з Дж. Гілфордом, соціальний інтелект – це система інтелектуальних здібностей, пов’язаних з пізнанням поведінкової інформації, здатність до передбачення наслідків поведінки. На думку Дж. Гілфорда, соціальний інтелект представляє систему інтелектуальних здібностей, не залежну від чинників загального інтелекту. Ці здібності можуть бути описані у просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію – пізнання і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки [2]. Г.Ю. Айзенк, який розробив загальну концепцію інтелекту, підтверджував правомірність виділення соціального інтелекту, розкриваючи й описуючи його зміст поряд з іншими видами [1]. У вітчизняній психології поняття соціального інтелекту ввів Ю.М. Ємельянов. У його дослідженнях сутність соціального інтелекту визначається як здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини, а також прогнозувати міжособистісні події. Автор позначає цим терміном соціально-гностичний потенціал людини. На його думку, сферу можливостей суб’єкт-суб’єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом. В основі соціального інтелекту, на думку Ю.М. Ємельянова, лежить певна специфіка мисленнєвих процесів, афективного реагування та соціального досвіду індивіда. Ним виділя-

ються такі основні функції соціального інтелекту, як адаптивна, пізнавальна, прогностична, регулятивна, комунікативна [2]. Т. Бьюзен визначає соціальний інтелект як показник того, якою мірою людина здатна спілкуватися з іншими людьми і розглядає його в контексті широкого діапазону різних навичок та вмінь [3]. Н.А. Амінов і М.В. Молоканов у 1992 році вивчили зв'язок соціального інтелекту з професійною спрямованістю особистістю. Автори переконані, що професійна компетентність професій типу «людина-людина» залежить від спеціальних здібностей та навичок, особливо від соціального інтелекту.

Поняття „компетентність” з'явилося в останні роки з ідей теорії діяльності і поведінкових теорій, у ньому звертається увага на розвиток пізнавальної активності людини, на її прагнення до повноти знань про себе і світ. На погляд Р.Х. Гільмеевої, професійна компетентність – це здатність людини, в основу якої покладені її досвід та знання, вміння ефективно вирішувати завдання, які відносяться до сфери її професійної діяльності [4]. А. Козлов, Т. Іванова вважають, що професійна компетентність соціальних працівників характеризується наявністю у соціальних працівників комплексу знань, умінь, навичок, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. А знання, вміння і навички виступають як рольові характеристики професійної компетентності. Крім того, професійна компетентність соціального працівника повинна включати також і особисті якості, а також сукупність умінь і навичок, що забезпечують функціонування процесу спілкування з клієнтами і колегами, в чому і визначається рівень розвитку соціального інтелекту [6].

Характеризуючи концепцію соціального інтелекту з опорою на наявні концепції, а також останні дослідження в розгляді цього феномена (І.Ф. Баширов, Д.В. Люсин, А.І. Савенков, Д.В. Ушаков), можна виділити три основні групи, що описують його критерії: когнітивні, емоційні та поведінкові. Змістовно кожна з цих груп може бути представлена таким чином:

1) Когнітивні:

- соціальні знання – знання спеціальних правил поведінки, професійні знання;
- соціальне мислення – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях;
- соціальне прогнозування – тобто здатність передбачати наслідки поведінки особи у певній ситуації;
- соціальна інтуїція – визначення та розуміння почуттів і настрою інших людей у контексті взаємодії; здатність до логічного узагальнення, виділенню загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини;

2) Емоційні:

- співпереживання – здатність входити в положення інших людей, ставити себе на місце іншого (долати комунікативний і моральний егоцентризм);
- розпізнавання емоцій інших людей - вміння знаходити спільну мову і підтримувати стосунки з людьми незалежно від їх особливостей;
- емоційна обізнаність – здатність розрізняти й інтерпретувати власні настрої, емоції, пориви, а також їх вплив на інших людей;
- здатність до саморегуляції – вміння регулювати власні емоції і власний настрій;

3) Комунікативно-поведінкові:

– відкритість до спілкування і по відношенню до інших людей; здатність і готовність працювати спільно, до колективної взаємодії в групі;

– соціальна адаптація – пристосовність до інших людей і вимогам суспільства або групи; організованість, прийняття суспільних норм [10].

Професії типу «людина-людина» (у класифікації Є.А. Клімова) передбачають у ході трудової діяльності постійну безпосередню взаємодію з людьми, щодо психологічних вимог до спеціалістів професій цього типу виділяються: прагнення до спілкування, вміння легко вступати в контакт з незнайомими людьми; стійке гарне самопочуття при роботі з людьми; доброзичливість, чуйність, витримка, вміння стримувати емоції, здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, розуміти наміри і настрої інших людей, вміння залагоджувати суперечності між ними, організовувати їх взаємодію і т. ін. [9]. Всі перераховані вище характеристики можна віднести і до проявів соціального інтелекту. До типу професій «людина-людина» належить і спеціальність «соціальний працівник». Уміння встановлювати контакт, вільно спілкуватися, розуміти і прогнозувати діяльність власну та інших людей з різними індивідуальними особливостями, адекватно реагувати на мінливі умови міжособистісної взаємодії та деякі інші – все це не просто бажані риси соціального працівника, це професійно необхідні якості для ефективності роботи та компетентності соціальних працівників. Професія соціальний працівник відноситься до категорії допомоги, домінує в ній соціальний інтерес, інтерес до людини, групи людей, до взаємодій між ними, крім того, важливий дослідницький інтерес.

Орієнтуючись на розглянуті концепції та теорії, описані професійно значущі здібності, інтереси та якості спеціаліста соціальної сфери, а також, користуючись виділеними критеріями, можна обґрунтувати структуру соціального інтелекту студентів соціальних працівників. Важливою особливістю є те, що представлена структура соціального інтелекту, відображаючи досить повно його складові, здатна служити загальною програмою його розвитку в освітній діяльності. Модель розвитку соціального інтелекту майбутніх фахівців розглядається у контексті компетентнісного підходу. Оскільки він визначається як важлива умова адекватного реагування на соціальні ситуації як у пізнавальній, так і у практично-функціональній діяльності особистості як необхідної здатності для успішної соціальної адаптації. Як зазначає Е.Ф. Зеєр, компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на меті – вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення, самоактуалізація, соціалізація та розвиток індивідуальності. Як інструментальні засоби досягнення цих цілей виступають принципово нові освітні конструкти: компетентності і компетенції. Реалізація компетентнісного підходу у професійній освіті, на думку багатьох авторів (О.Л. Жук, Е.Ф. Зеєр, С.Г. Молчанов, Ю.А. Савінков, Г. Селевко та ін.), сприяє досягненню його основної мети, інтегрованого кінцевого результату, за якого може розглядатися підготовка кваліфікованого фахівця, характеризується наявністю: єдності узагальнених знань і вмінь, універсальних здібностей і готовності до вирішення великих груп завдань; готовності до постійного зростання і соціальної та професійної мобільності [5]. Соціальний інтелект можна описати в термінах компетентнісного підходу таким чином: соціальний інтелект – сформована багатокomпонентна здатність, в основі якої лежать базові здібності, які виявляються в ході соціальної взаємодії і міжособистісних відносин. Іншими словами, це сукупність засвоєних стратегій успішної взаємодії особистості і соціуму, які закріплені на когнітивному, емоційному та комунікативно-поведінковому рівнях, виходячи із

запропонованої і описаної вище структури соціального інтелекту. На наш погляд, розвиненість соціального інтелекту є необхідною умовою професійної компетентності в цілому. Таким чином, спираючись на концепції вчених (В.Л. Бозаджієва, Р. Вундерера, С.З. Гончарова, Е.Ф. Зеєра, І.А. Зимової, Т.В. Іванової, О.В. Хуторського, У.Д. Шадрикова та ін.), представимо компетентність у професійній діяльності соціального працівника як сукупність таких соціальних компетенцій:

- моделювання образу ситуації соціальної взаємодії та її розвитку – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, пізнання відносин і елементів поведінки;

- прогнозування результатів соціальної взаємодії – здатність передбачати наслідки поведінки людей у певній ситуації, передбачити те, що станеться далі – побудова цілісної адекватної картини соціальної взаємодії – здатність адекватно сприймати поведінку у межах соціального контексту (орієнтуючись на розуміння почуттів, настроїв інших людей, невербальні прояви);

- розпізнавання емоцій інших людей – емоційна обізнаність, вміння знаходити спільну мову і підтримувати стосунки з людьми незалежно від їх схильності;

- співпереживання (емпатія) – здатність ставити себе на місце іншого;

- саморегуляція – вміння регулювати власні емоції і настрої;

- соціальна взаємодія – відкритість до спілкування, здатність і готовність працювати спільно, бути спрямованим на групу і спільні цілі;

- соціальна адаптація – пристосовність до інших людей і вимогам суспільства або групи, організованість, уміння приймати норми і правила колективу.

Висновки. Отже, з урахуванням особливостей професійної діяльності соціального працівника, а також пропонованих до неї вимог, соціальний інтелект можна розглядати як професійно важливу якість і необхідне підґрунтя для успішної діяльності та складової професійної компетенції соціального працівника. До структури соціального інтелекту студентів соціальних працівників входять когнітивний, емоційний, комунікативно-поведінковий компоненти, що розкриваються через основні функції. Ефективний розвиток соціального інтелекту можливий при реалізації моделі, побудованої на підставі компетентнісного підходу і включає в себе компоненти, які можуть бути описані через відповідні компетенції.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111–131.
2. Баширов И. Ф. Проблема социального интеллекта в зарубежной и отечественной психологии / И. Ф. Баширов // Сборник научных статей адъюнктов. – М. : Академия военных наук, 2005. – С. 74–78.
3. Бьюзен Т. Могущество социального интеллекта / Т. Бьюзен ; пер. с англ. Е. Г. Гендель. – Минск : Поппури, 2004. – 208 с.
4. Докторович М. О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій / М. О. Докторович // Наука та освіта – 2006 : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2006. – Т. 2. – С. 81–89.
5. Зеер Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 24–28.

6. Козлов А. А. Практикум социального работника / А. А. Козлов, Т. Б. Иванова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
7. Психология общения : энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М., 2011.
8. Ратиев Н. И. Соотношение социального интеллекта и опыта межличностных отношений студентов на этапе обучения в вузе / Н. И. Ратиев // *Dynamika naukowych badan* – 2013 : materialy IX Miedzynarodowej naukow-ipraktycznej konferencji. Ped. nauki : Przemysl. Nauka i studia – 72 str.
9. Саутина Е. С. Роль социального интеллекта в становлении специалистов в профессиях типа «человек-человек» / Е. С. Саутина // *Психология личностного роста специалиста*. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – С. 205–207.
10. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта / Д. В. Ушаков // *Соц. интеллект : Теория, измерение, исследования*. – М., 2004. – С. 11–29.
11. *Social Intelligence*, John Kihlstrom and Nancy Cantor, in R.J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence*, 3 rd.ed. (pp.359–379). Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2011.

УДК 159.9.072.4:159.923

Ю.О. Дем'яненко, викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АВТОБІОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ЗБОРУ НАРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Статтю присвячено автобіографії як методу збору наративного матеріалу. Досліджено основні підходи щодо збору автобіографічного матеріалу та основні риси, притаманні наративному аналізу біографічного матеріалу. Розглянуто основні складові наративу, його функції. Проаналізовано особливості побудови автобіографічного наративу.

Ключові слова: наратив, автобіографія, подія, інтерпретація життєвого досвіду.

Статья посвящена автобиографии как методу сбора нарративного материала. Исследованы основные подходы к сбору автобиографического материала и основных признаков, характерных для нарративного анализа биографического материала. Рассмотрены основные составляющие нарратива, его функции. Проанализированы особенности построения автобиографического нарратива.

Ключевые слова: нарратив, автобиография, событие, интерпретация жизненного опыта.

This article is devoted to the autobiography as a method of collecting narrative material. It studies the basic approaches to collecting autobiographical material and the basic features of biographical materials narrative analysis. This study tackles problems of the narrative and its functions analyzing features of autobiographical narrative.

Key words: narrative, life constructing, autobiography, event, interpretation experience.

Постановка проблеми. Кожна особистість проявляє себе у стосунках із собою та іншими, у поведінці та способах адаптації до певних умов. Усе це складається у структуру життєвого досвіду, яка репрезентується в автобіографічних розповідях, кому, що і як ми розповідаємо. Це і є нашою сутністю. Наша мова є ми самі. Створюючи історії власного життя та переповідаючи їх, ми створюємо навколо себе певну суб'єктивну реальність, в якій продовжуємо існувати доти, доки сформовані нами автобіографічні оповідання є актуальними. У цих актуальних розповідях криються наші поразки і перемоги, наші слабкі та сильні сторони, аналіз та усвідомлення яких сприяють особистісному зростанню та корегуванню життєвої Я-концепції.

Мета статті полягає в аналізі автобіографій як методу збору діагностичного матеріалу, пов'язаного із досвідом людини, що складається з певних життєвих історій, для подальшої психокорекційної роботи.

Аналіз останніх досліджень. Автобіографія як метод дослідження почав розроблятися відносно недавно – у першій чверті XX століття, однак за короткий час набув розповсюдження у різних галузях гуманітарних знань. Психоаналіз, трансактний аналіз, психосинтез, гуманістична та нейролінгвістична терапії активно використовують автобіографічний метод.

Сутність автобіографії, в якій би галузі вона не використовувалась, полягає у тому, щоб відповісти на запитання: з яких подій життя й за допомогою яких механізмів народжується конкретна особистість і як надалі вона сама будує свою долю. Тому, виникнувши як ретроспективний опис минулих етапів життя людини, з часом біографічний метод почав включати аналіз актуальних і уявних як майбутніх подій, трансформувавшись у “майбутні автобіографії”, дослідження кола спілкування, керовані фантазії, каузометрію, графіки життя, додаткові біографії.

Іншими словами, в автобіографії, як в одному із джерел знань про людину, своєрідно відображається вплив психологічного та соціального середовища, в якому існує людина, автобіографія є суб’єктивним анамнезом життєвого шляху та психологічних особливостей особистості, оскільки відображає внутрішню картину сприйняття світу досліджуваного та є безпосередньою репрезентацією особистісного досвіду людини.

М.О. Рибніков розглядав автобіографію як психологічний документ, що документує особистість та її історію. Він вважав, що саме вивчення біографії, яку він розумів як історію розвитку комплексу психофізіологічних, психічних і соціально-психологічних властивостей, що дозволяють дослідити загальні закономірності духовного розвитку людини [12].

Г. Олпорт дотримувався думки, згідно з якою мета автобіографічного методу полягає у зборі феноменологічних даних, вивчення розумового життя дорослих, складання різних типологій, ілюстрування певних теоретичних положень психології [3].

Л.Ф. Бурлачук та Є.Ю. Коржова відносять автобіографію до тих ситуаційних психодіагностичних методик, що направлена на виявлення особливостей ситуаційного компонента внутрішнього простору особистості [5].

Є.І. Головаха і О.О. Кронік у межах біографічного підходу до вивчення особистості досліджують психологічний час особистості як самосвідомість людини у часовій динаміці свого життєвого шляху через призму відображення значущих подій. На думку авторів, чим тісніше подія суб’єктивно пов’язана з іншими подіями, тим вона більш значуща. Дослідники за допомогою біографічного матеріалу вивчають категорію психологічного часу, вихідним для них слугують поняття про сприйняття людиною подій її життя і взаємозв’язках між ними [6].

Виклад основного матеріалу. Автобіографічний метод вивчення особистості передбачає активне включення в роботу власного життєвого досвіду людини. Завдяки автобіографічним розповідям можна простежити зміну ставлення досліджуваного до власного життєвого досвіду. Дослідники акцентують увагу на тому, що автобіографія дає можливість не тільки різнорівневого аналізу тексту про розвиток особистості, але й різновекторного (психологічного, соціологічного, літературного) аналізу залежно від мети, яку перед собою ставить дослідник. Так, В.В. Ніколаєва вважає, що завдяки автобіографічним методам "об’єктом дослідження є не тільки пацієнт, як такий, але й уся та "соціальна ситуація розвитку", яка склалась до часу дослідження і в якій розгортається життєдіяльність" [8, с. 24]. Автобіографічні методики дають можливість виявлення та

відтворення життєвих шляхів досліджуваних, визначення особливостей усвідомлення ними власного життєвого досвіду за допомогою наративного матеріалу.

Використання біографії у наративному консультиванні ґрунтується на постулаті конструктивістів, згідно з яким знання конструюються у мові, а текст є відображенням особливостей сприйняття навколишньої реальності та власного "Я" в ній. На думку наративних консультантів, автобіографічні розповіді стають реальністю, в якій ми живемо, створені у мові, вони живуть і передаються далі в історіях, якими ми живемо і які ми розповідаємо.

М. Увайт та Д. Епстон вважають, що "у прагненні усвідомити власне життя перед людьми виникає завдання побудувати свій досвід подій у часову послідовність таким чином, щоб сформувався послідовний звіт про них самих і про оточуючий їх світ" [15]. Завдяки складанню автобіографічної розповіді люди виконують це завдання, а отже, упорядковують власний досвід, щоб надати певного змісту подіям та вчинкам у своєму житті. Люди усвідомлюють своє життя через історії – наративи. "Кожна запам'ятована подія складає історію, яка разом із іншими історіями складає життєвий наратив" [15].

Завдяки автобіографії свідомість виконує певні функції, які сприяють процесу усвідомлення.

В.В. Нуркова виділяє такі:

- усвідомлення "Я-концепції" як засіб прийняття власної особистості;
- вибір цілей і тактик поведінки як умова ефективного функціонування особистості й прийняття власного досвіду;
- визначення інтервалів самоідентичності як рефлексія людиною основних моментів особистого розвитку;
- самопізнання як шлях відкриття "закритих" та прийняття "травмуючих" подій власного життя;
- функція самовизначення, що полягає у формуванні життєвих стратегій, концепції життя;
- інтегральна функція автобіографічних текстів – створення цілісної історії власного життя [9].

Однак найголовнішою функцією автобіографії є об'єктивація власної життєвої історії. Розповідаючи історію власного життя, ми створюємо реальність. "Кожного разу, коли ми ділимося словами, ми легітимізуємо розмежування, які породжують ці слова" [15]. Отже, з'являється можливість змінити існуючу реальність за допомогою зміни мови, надання подіям з власного життя нового змісту.

Наративна психологія вважає, що люди народжуються в історіях; соціальний та історичний контекст постійно спонукає їх розповідати і пам'ятати історії певних подій, а інші залишати без історій. Відповідно, наше життя складається з окремих подій, які людина за власними вподобаннями структурує в єдине ціле. Тому одиницею автобіографічних спогадів є подія, яка розглядається не тільки з погляду свого функціонування, а й у системі цілісного погляду на свій життєвий шлях. Однак подія може бути означена особистістю лише за умови її важливості у конкретній ситуації розповіді біографічної історії.

Для наративної терапії одним із головних понять є важливі життєві події, які можуть змінити проблемні розповіді через уявлення їх значення і зв'язку з іншими такими

подіями. Тлумачний словник дає таке визначення “події” – “те, що відбулось, та чи інша значна подія, факт суспільного або особистого життя”. Стосовно ж психологічного тлумачення “події”, то О.В. Філіпов та С.В. Ковальов ототожнюють її з поняттям “ситуації”, що описує суб’єктивну, особистісну й діяльнісну опосередковану концептуалізацію об’єктивних взаємодій людини із середовищем її життєдіяльності. Вони розглядають ситуацію як молярну одиницю механізму включення індивідуального буття у життя суспільства [14; 15].

Н.О. Логінова поворотні моменти людини, які викликають значні зміни у способі життя, називає “біографічними подіями” [7].

Аналізуючи погляди Б.Г. Ананьєва, який розрізняв події оточуючого середовища (істотні, дискретні зміни в обставинах розвитку, що відбулись не з волі та ініціативи суб’єкта життя) і події поведінки людини у середовищі (вчинки), Н.О. Логінова додає третю групу – події внутрішнього життя (пошук, відкриття, прийняття або відторгнення цінностей, що складають основу духовної біографії), основною одиницею яких є переживання [7].

Ми погоджуємося з думкою Н.О. Логінової, що для наративної роботи з автобіографіями цікаві саме ці події внутрішнього життя, оскільки вони передають переживання у формі психічних станів, в яких поєднані емоційні, вольові та інтелектуальні компоненти, відображають події й умови життя в їх відношенні до самого суб’єкта. В емоційно забарвлених образах і думках пережите зберігається у пам’яті особистості і слугує матеріалом для усвідомлення у процесі виопрацювання життєвої філософії, життєвих планів і цілей, що визначають конкретні вчинки, тактику, стратегію, суспільної поведінки людини” [7].

Об’єднавши значущі та ключові події життя людини, ми отримуємо “суб’єктивну картину життєвого шляху особистості”. Під цим поняттям О.О. Кронік розуміє психологічний образ, в якому відображені соціально обумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху (минулого, теперішнього та майбутнього), його етапи, події і їх взаємозв’язки [6].

Складаючи розповідь, людина об’єднує всі актуальні на момент написання автобіографії життєві події, керуючись внутрішніми “Я-схемами”, які особливим чином структурують події життя і є одними з центральних когнітивних структур управління діями. Отже, відбувається об’єктивація життєвого досвіду особистості, те, що О.М. Леонтьєв називав психологією образу – знання про те, як у процесі своєї життєдіяльності індивіди будують образ світу – світу, в якому живуть, діють, який вони самі перероблюють і частково створюють; це знання про те, як функціонує образ світу, опосередковуючи їх діяльність у об’єктивно реальному світі. Отже, головною одиницею виміру психологічного навантаження в автобіографії є подія, яка розглядається як важливі, актуальні чи ключові моменти життєдіяльності людини, що залишили емоційний слід у пам’яті клієнта, були усвідомлені та інтегровані у структуру його “Я-концепції”.

Для вичленування подій із автобіографічних розповідей використовують такі методи:

– відповідь-діалогічний аналіз – передбачає розуміння кожного висловлювання, виходячи з множинності різних комунікативних контекстів. Це дозволяє почути у

репліках клієнтів звернення до подій, персонажів, що знаходяться за межами актуального психотерапевтичного простору і часу;

– внутрішньодіалогічний аналіз – дозволяє відшукати згорнуті діалогічні відношення всередині окремого висловлювання;

– винайдення конфліктних тем – у міру просування терапевтичного процесу зазначаються прояви деяких тем, за якими можна простежити динаміку внутрішнього діалогу, встановити зв'язки між темами [14].

Для наративної роботи, крім того, важливий факт структурування матеріалу, адже не всі тексти можуть бути ідентифіковані як наративи.

Якщо за основу взяти запропоновані Є.С. Калмиковою та Є. Мергенталер критерії наративу, які відрізняють його від інших типів оповідання, а саме: репрезентація в межах історії, що розповідається, часовій послідовності подій, які включають будь-які дії оповідача, ментальні чи фізичні, що ведуть до деяких змін його власного стану чи стану його оточення; чітка і конкретна вказівка на місце і час дії, а також на діючих осіб, то наявність наведених ознак дозволяє говорити про те, що наратив містить у собі більш особистісно значущу інформацію і що наратив у комунікативному відношенні має більші можливості передачі емоційного стану і зворотної реакції слухача, відповідно, завдяки наративному викладу автобіографічного матеріалу отримуємо більш інформативну картину життєвого шляху особистості.

Н.В. Савельєва вводить у наративну практику поняття про “структуралістські” та “неструктуралістські” категорії, за допомогою яких особистість створює тексти-розповіді. Оскільки наративна психологія не підтримує уявлень структуралістів про те, що все у світі має свою усталену структуру, то, створюючи тексти-історії, які б відповідали критеріям наративу, людина має спиратись на “неструктуралістські” категорії, вони не тільки презентують значущі моменти життя, але й свідчать про ступінь усвідомлення та інтегрованості власного досвіду в житті. Для дослідниці “структуралістські” категорії становлять глибокі, приховані структури ідентичності, відповідно “неструктуралістські” категорії здатні змінювати уявлення особистості про власне Я. Тому для розуміння внутрішнього психологічного стану та створення багатозначності оточуючої дійсності особистість має формувати власне оповідання у “неструктуралістських” категоріях. Н.В. Савельєва визначає такі відмінності між “структуралістськими” і “неструктуралістськими” категоріями текстової ідентичності особистості (табл.).

Таблиця

Категорії текстової ідентичності особистості

Структуралістські категорії	Неструктуралістські категорії
Спонування	Мета
Риси характеру	Свідомі наміри
Потреби	Бажання
Мотивація	Цінності
Розлади	Надії і мрії
Природні здатності	Принципи і правила, за якими живеш
Істинне “Я”	Обов'язки

Різниця між текстами, створеними за описаною вище схемою, полягає у ступені відкритості, інформативності, багаторівневості відтворення подій у житті, рефлексії, а

відповідно, і в ступені усвідомлення власного життєвого досвіду. Текст, написаний у неструктуралістських категоріях, не тільки фіксує часове відношення подій, але проявляє зміст і наслідки, в яких одні події мали перевагу над іншими. Відповідно, за наявністю в тексті тих чи інших структуралістських елементів, притаманних певній категорії, можливо виявити ступінь інтеграції подій до структури особистісного життєвого досвіду досліджуваного. Проте чіткого та об'єктивного кількісного та якісного оброблення автобіографії для проведення контент-аналізу за запропонованою Н.В. Савельєвою схемою зробити не можна, оскільки під час аналізу тексту велику роль відіграє суб'єктивний фактор дослідника [11].

Дослідники зазначають, що завдяки наративному інтерв'ю людина, коли розповідає про свій життєвий шлях, підкорюється динаміці процесу оповідання і меншою мірою орієнтується на можливості самопрезентації, що зумовлено актуальною ситуацією інтерв'ю. С. Квале вважає, що спосіб розуміння, який представляється у відповідних дослідженнях, припускає альтернативну концепцію знання, змісту, реальності й істини в соціальному дослідженні [4]. Таким чином, дослідницьке інтерв'ю не тільки структурує розповідь у необхідному для дослідження руслі, але й породжує необхідність задуматись над новим осмисленням дійсності й себе самого.

Дж. Фрідман, Дж. Комбс вважають, що наративи – це історії, якими живуть люди, вони не про життя, вони і є саме життя, як ми його знаємо, як ми його переживаємо.

Нами було проведено дослідження з метою виявлення особливостей усвідомлення власного життєвого досвіду людьми із серцево-судинними захворюваннями. Основним із методів збору інформації ми використовували саме автобіографічний метод. Відповідно, в нашому дослідженні особлива увага була приділена подіям, насиченість та аналіз яких у розповіді свідчить про ступінь відкритості досліджуваного та ступінь інтеграції цих подій у структуру життєвого досвіду.

Ми пропонували досліджуваним написати історію свого життя – автобіографію та маленький біографічний твір на тему "Здоров'я та історія мого тілесного образу". Використання цих двох методик дало можливість скласти єдину картину життя людини, її соціальної взаємодії зі світом, психічного і фізичного самопочуття. Поєднання різних факторів особливо важливо в дослідженні процесу усвідомлення, оскільки невідомо, що саме впливає на особливості усвідомлення життєвого досвіду і який із факторів має визначальне значення у процесі породження наративу.

Наративні методи дослідження особистості відносять до проєктивних. Використання таких методик дозволяє зберегти ідентичність досліджуваної особи, суб'єктивну цілісність психічних феноменів завдяки тому, що вони не подають позицію учасника дослідження як відповідача.

Висновки. Таким чином, автобіографія:

- дозволяє узагальнити результати дослідження значної кількості досліджуваних і визначити групові закономірності;
- отримані дані можна аналізувати як з дослідницькими цілями, так і для збору попереднього психологічного анамнезу, що полегшує контакт із клієнтом;
- дає можливість дослідити не тільки об'єктивні значення життєвих подій досліджуваного, але і їх особистісне значення, яке надає відповіді;

– надає можливість вивчити найбільш істотно пов’язані з особистістю особливості психологічної ситуації, особливості її сприйняття в житті людини;

– можливість отримати як змістовні характеристики подій, так і їх формальні особливості.

Разом із тим аналіз отриманих даних повинен мати чітку методологічну основу, а отже, отримана інформація завжди буде відтворювати філософську позицію дослідника. Таким чином, використовуючи у своєму дослідженні автобіографічні методи збору інформації, психолог має знати не тільки, що саме його цікавить в автобіографічних спогадах, але й чітко визначитись у філософсько-психологічній парадигмі аналізу отриманих даних.

Список використаних джерел

1. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология. – 1993. – № 3-4. – С. 34–43.
2. Калмыкова Е. С. Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории [Электронный ресурс] : часть II / Е. С. Калмыкова, Э. Мергенталер // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2002. – № 2. – Режим доступа : <http://psyjournal.ru/j3p/rar.php?id=200020201>.
3. Капрара Дж. Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – СПб. : Питер, 2003. – 640 с.
4. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
5. Коржова Е. Ю. Методика “психологическая автобиография” в психодиагностике жизненных ситуаций : [метод. пособие] / Е. Ю. Коржова ; Межрегион. Акад. упр. персоналом ; под ред. Л. Ф. Бурлачука. – К., 1994. – С. 97–107.
6. Кроник А. А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования / А. А. Кроник // Психология личности и образ жизни. – 1987. – С. 149–152.
7. Логинова Н. А. Жизненный путь человека как проблема психологии / Н. А. Логинова // Вопросы психологии. – 1981. – № 1. – С. 103–109.
8. Николаева В. В. Влияние хронической болезни на психику. Психологическое исследование / В. В. Николаева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1987. – 168 с.
9. Нуркова В. В. Автобиографическая память как проблема психологического исследования / В. В. Нуркова // Психологический журнал. – 1996. – № 2. – С. 16–29.
10. Нуркова В. В. Совершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности / В. В. Нуркова. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 315 с.
11. Жорняк Е. С. Нарративная психотерапия [Электронный ресурс] / Е. С. Жорняк, Н. В. Савельева. – Режим доступа : http://flogiston.ru/articles/therapy/what_is_narrative.
12. Рыбников Н. А. Автобиография как психологические документы / Н. А. Рыбников // Психология. – 1930. – Т. 3, вып. 4. – С. 440–458.
13. Соколова Е. Т. К обоснованию метода диалогического анализа / Е. Т. Соколова, Н. С. Бурлакова // Вопросы психологии. – 1977. – № 2. – С. 61–76.
14. Филиппов А. В. Ситуация как элемент психологического тезариуса / А. В. Филиппов, С. В. Ковалёв // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7, № 1. – С. 14–21.
15. Фридман Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия / Дж. Фридман, Дж. Комбс ; пер с англ. В. В. Самойлова. – М. : Класс, 2001. – 368 с.

УДК 316.6

Л.І. Мульована, асистент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДЕБРИФІНГ ЯК МЕТОД ГРУПОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ В УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Розглянуто проблему психологічної корекції посттравматичних стресових розладів в учасників бойових дій. Встановлено, що психологічний дебрифінг є одним із дієвих методів соціально-психологічної підтримки людям, що переживають наслідки участі у бойових діях. Охарактеризовано основні завдання та структура психологічного дебрифінгу як методу соціально-психологічної допомоги.

Ключові слова: учасники бойових дій, стрес, посттравматичні стресові розлади, соціально-психологічна дезадаптованість, психологічний дебрифінг.

Рассмотрена проблема психологической коррекции посттравматических стрессовых расстройств в участников боевых действий. Установлено, что психологический дебрифинг является одним из действенных методов социально-психологической поддержки лицам, переживающим последствия участия в боевых действиях. Охарактеризованы основные задачи и структура психологического дебрифинга как метода социально-психологической помощи.

Ключевые слова: участники боевых действий, стресс, посттравматические стрессовые расстройства, социально-психологическая дезадаптированность, психологический дебрифинг.

The article devoted to the problem psychological correction of the posttraumatic stress disorders among the combatants. Determined that psychological debriefing has one of the most effective methods of psycho-social support person which suffer the consequences of combat operations. Characterized the main mission and structure of psychological debriefing as a method of psychological assistance.

Key words: combatants, stress, posttraumatic stress disorders, social and psychological deadaptirovannost, psychological debriefing.

Постановка проблеми. Значна частина українських громадян, які в різні періоди брали участь у воєнних конфліктах, втратили здоров'я не лише внаслідок поранень та бойових травм, але і під впливом на їх психіку інтенсивних стресових факторів. Дослідники проблематики учасників бойових дій, зокрема, Т.П. Паронянц, В.О. Лесков, В.С. Сідак, Н.В. Павлик стверджують, що для більшості з них адаптація до цивільного життя супроводжується важкими відчуттями краху перспектив, ізоляції та відчуження від суспільного життя, оскільки в реальному житті їх досвід та знання часто виявляються незатребуваними [1; 2 та ін.].

Якщо ветерани бойових дій із посттравматичними стресовими розладами стають об'єктами уваги лікарів, психологів, психіатрів, соціальних працівників, то особам з екзистенційними розладами, втратою ідентичності, орієнтації у власній ціннісній системі особистості приділяється набагато менше уваги. Отже, проблема повноцінної соціальної інтеграції учасників бойових дій у суспільство, сприяння активному включенню їх у процес соціального функціонування, реалізації свого особистісного потенціалу набуває особливого значення.

Необхідність соціальної підтримки під час вирішення багатьох проблем, таких як: адаптація до нових умов соціального середовища, наявність несприятливих психологічних факторів, незадоволення новим соціальним та професійним статусом, гостра потреба для багатьох учасників бойових дій у соціально-психологічному захисті та психологічній реабілітації – зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета цієї публікації полягає у стислій характеристиці деяких можливостей при застосуванні методів соціально-психологічної підтримки, зокрема, дебрифінгу, для подолання психологічних наслідків дії стресових факторів та попередження розвитку посттравматичних стресових розладів в учасників бойових дій.

Теоретичний аналіз проблеми. Учасниками бойових дій на території інших країн визнаються: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, військовослужбовці, особи рядового, начальницького складу Міністерства внутрішніх справ України, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для виконання миротворчих місій або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії [3].

За даними Української Спілки ветеранів Афганістану, на сьогодні в Україні мешкає близько 130 тисяч осіб, які мають статус учасника бойових дій. Слід зазначити, що це, в основному, чоловіки середнього і старшого віку, які брали участь у воєнних діях на території інших держав [4, с. 344].

Однак відповідно до Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [5] на державному рівні реабілітація ветеранів та інвалідів бойових дій орієнтована не на створення цілісної системи надання психологічної допомоги, а перш за все на матеріальну допомогу цій категорії населення та пільгове забезпечення.

Аналіз досліджень [4; 6] дозволяють стверджувати, що учасники бойових дій і, особливо інваліди, відчують стійку ситуаційну соціально-психологічну дезадаптованість. Це зумовлено наявністю у них травматичних та посттравматичних стресових розладів. Їх основними проявами є:

- симптоматичні повторення (нав’язливі спогади трагедії, що повторюються; сновидіння, що повторюються; відтворення переживань у формі ілюзій, галюцинацій, флешбек-епізодів);
- симптоми уникнення (намагання втекти від розмов, думок, почуттів, місць, людей – усього, що може нагадувати про трагедію; блокування пам’яті; відсторонення від близьких);
- симптоми збудження (труднощі у засипанні; роздратованість; підвищена пильність; необґрунтовані вибухи злості).

Дієвими формами соціально-психологічної підтримки є індивідуальні консультації для учасників бойових дій і членів їх сімей, організація бесід стосовно особливостей переживання й подолання людиною кризових станів і кризових та надзвичайних ситуацій, психологічний дебрифінг, а також проведення соціально-психологічних тренінгів екзистенційної спрямованості [4, с. 371].

Відносно новим засобом зменшення психологічних наслідків пережитого стресу для учасників бойових дій в Україні є застосування психологічного дебрифінгу.

Метод, що має назву «дебрифінг критичного інциденту», розроблений американським психологом Дж. Мітчелом у 1983 році для працівників «небезпечних професій» (рятувальники, пожежники, військовослужбовці під час бойових дій та ін.).

Дебрифінг являє собою психолого-педагогічний груповий метод дискусії під керівництвом підготовленого фахівця. Це особливим способом організоване групове обговорення, спрямоване на те, щоб допомогти учасникам кризового інциденту подолати психологічні наслідки кризи, а також виробити навички, які потрібні у разі повторного

зіткнення з аналогічною ситуацією. Процедура дебрифінгу дозволяє учасникам в умовах безпеки і конфіденційності відреагувати на враження, реакції та почуття, пов'язані з подіями. Зустрічаючи схожі переживання в інших людей, учасники отримують підтримку, – в них зменшується відчуття унікальності та ненормальності власних реакцій, знижується внутрішня напруга. У групі виникає можливість отримати підтримку від інших учасників.

Мета дебрифінгу – зменшити негативні психологічні наслідки після пережитого стресу і попередити розвиток синдрому посттравматичних стресових розладів. До основних завдань дебрифінгу можна віднести:

- врегулювання вражень, почуттів, реакцій;
- зменшення індивідуальної і групової напруги;
- зменшення відчуття унікальності та патологічності власних реакцій;
- мобілізація внутрішніх і зовнішніх групових ресурсів, посилення групової підтримки, солідарності, розуміння;
- підготовка до переживання тих симптомів чи реакцій, які можуть виникнути;
- інформування учасників про те, де вони в подальшому можуть отримати допомогу.

Наведемо деякі особливості застосування цього методу соціально-психологічної підтримки. Проводити дебрифінг можна в будь-якому місці. Важливо, щоб приміщення було зручним, доступним та ізольованим. Оптимальна кількість учасників у групі від 10 до 15 осіб. Проводиться дебрифінг під керівництвом двох підготовлених фахівців-дебриферів. Недопустимим є присутність сторонніх осіб, які не мають безпосереднього відношення до події.

Час проведення чітко визначається на початку і становить 2-2,5 години без перерви. Обмеження застосовуються у зв'язку з тим, що за цей час відбувається дуже інтенсивна переробка досвіду, в якій задіяні досить сильні емоції.

Дебрифінг має чітку структуру і включає в себе сім послідовних етапів: вступна фаза; фаза опису фактів; фаза опису думок; фаза опису переживань; фаза опису симптомів; фаза навчання; заключна фаза.

Вступна фаза. Процедура починається зі знайомства – дебрифери та учасники представляються. Потім встановлюється мета дебрифінгу – допомогти впоратись з наслідками травмуючої ситуації. Для створення атмосфери безпеки слід дотримуватись таких правил:

- Бути присутніми весь час.
- Говорити тільки за себе (не узагальнювати висловлювання).
- Не відволікатися від теми.
- Право не висловлюватись, промовчати.
- Відноситись один до одного з повагою, не висловлювати оціночних суджень.
- Збереження конфіденційності.

Учасники можуть доповнити цей список. Можуть задати уточнюючі запитання. Правила визначаються для того, щоб зменшити хвилювання. Єдина умова участі – учасники повинні назвати своє ім'я та виразити своє відношення до події. При цьому від учасників вимагається вміння вислухати, не перебиваючи і дати можливість висловитись усім охочим.

Потрібно, щоб учасники групи знали, що дебрифінг не передбачає оцінок, критики, су-перечок. Доцільно проговорити, що під час процедури можливе посилення сильних пере-живань. Через це учасники можуть відчувати себе гірше. Але це необхідний етап опрацю-вання травматичного досвіду, без якого неможливо від цих переживань позбавитись.

Фаза опису фактів. Учасникам пропонується по черзі відповісти на такі запитання:

- Хто Ви та як пов'язані з подією?
- Де Ви були, коли сталась подія?
- Що трапилось?
- Що Ви бачили? Чули?

Таким чином, кожна людина коротко описує те, що сталося з нею під час інциденту: як вона побачила подію та в якій послідовності. Доцільними є перехресні запитання учасників один одному, які допомагають прояснити і сформувати об'єктивну картину події. Це дає можливість відновити відчуття орієнтації в ситуації, що може сприяти впорядкуванню думок і почуттів. Знання всіх подій та їх послідовності створює відчут-тя когнітивної організації.

Тривалість фази фактів може коливатись. Чим довше тривав інцидент, тим довше має бути ця фаза. Однак слід пам'ятати, що людина може мати власне бачення ситуації, яке визначається різними факторами: її місцем знаходження в цей момент, тривалістю участі, поміченими дрібницями тощо. Власне бачення визначає особистий сенс того, що трапилось для цієї конкретної людини і стає в подальшому джерелом страждань.

Фаза опису думок. На цій фазі дебрифінг фокусується на процесах прийняття рі-шень і мислення. Учасники відповідають на запитання:

- Яка була Ваша перша думка, коли ви усвідомили, що трапилось?
- Які рішення Ви приймали? Чому?

Перша думка зазвичай включає те, що складає основу тривоги. Однак виказати ці думки учасникам може бути складно тому, що вони можуть здаватись недоцільними або недостойними. Тим більше важливо поділитися ними. Співставлення своєї реакції з подібними реакціями інших людей знижує напругу і формує спільність.

Фаза опису переживань. Зазвичай, це сама тривала фаза дебрифінгу. Попередні фа-зи актуалізували переживання, які достатньо потужні і можуть бути руйнівні для лю-дини. Завдання цього етапу – створити такі умови, за яких учасники мали б змогу при-гадати і виразити сильні почуття в умовах підтримки групи і в той же час підтримати інших учасників, які також переживають сильні страждання.

На цій фазі можуть допомогти такі запитання:

- Як Ви реагували?
- Що було для Вас найгіршим із того, що трапилось?
- Що запам'яталось Вам найбільш яскраво?
- Які тілесні відчуття Ви відчували під час події?
- Щоб Ви сказали тим, хто загинув, якби мали таку можливість?

Багато, щоб всі висловлювались по черзі. Завдання ведучих – підтримувати прояв почуттів зі сторони учасників. При цьому потрібно заохочувати учасників відповідати один одному, висловлювати підтримку і виражати її іншими засобами (дотиком, обій-мами, поглядом). Особливо важливо мобілізувати групову підтримку в моменти, коли стан того, хто говорить, погіршується.

Учасники мають відчувати, що будь-які їх емоції мають право на існування, що вони важливі і варті уваги.

Часто звучать такі почуття, як: жах, страх, безпорадність, безсилля, самотність. Досить характерним почуттям є почуття провини. Люди засуджують себе за ті рішення, які їм доводилось приймати в умовах недостатньої інформації, паніки. Можливе виникнення так званої «провини того, хто вижив» – коли людина відчуває відповідальність за загибель інших, провину за нездатність допомогти їм і врятувати померлих, переживає установки типу: «краще б замість нього загинув я».

Якщо хтось виходить за двері, один з ведучих має піти за ним і поговорити певний час для того, щоб підтримати і дати виразити сильні почуття. Вираз інтенсивних почуттів знизить напругу і дозволить повернутись у групу.

Важливо звернути увагу на тих, хто складає враження найбільш травмованих, хто мовчить або у кого найбільш виражені симптоми. До таких учасників слід підійти після закінчення і поговорити індивідуально.

Фаза опису симптомів. Учасників просять описати симптоми (емоційні, когнітивні, фізичні), які вони пережили на місці дій; після закінчення небезпечної ситуації; коли вони повернулись додому; протягом наступних днів і в цей час.

Обов'язково потрібно задати запитання про незвичні переживання, про труднощі повернення до нормального режиму життя та роботи.

Фаза навчання. На цій фазі узагальнюються реакції учасників і надається інформація про типові реакції на стрес. Інформацію можна роздати учасникам у письмовому вигляді і попросити їх визначити, які з цих реакцій вони переживають. Потрібно:

- підкреслити те, що описані стани та симптоми – це нормальна реакція на ненормальну ситуацію, що з часом вони минуть;
- розповісти, які реакції можуть бути в подальшому;
- проговорити методи самодопомоги;
- інформувати учасників про те, де вони зможуть отримати допомогу;
- відповісти на запитання учасників.

Заключна фаза. Для закріплення досвіду потрібно:

- коротко підсумувати те, що було сказано;
- запитати, чи не залишилось чогось важливого, про що хотілось би сказати зараз;
- подякувати всім за участь, за те, що змогли поділитися своїми почуттями, підтримати один одного;
- нагадати про конфіденційність;
- запропонувати учасникам подумати про те, як вони можуть підтримати один одного в подальшому;
- можна визначити час і місце нової зустрічі, яку вони зможуть організувати самі або при підтримці ведучих.

Пост-дебрифінг. Протягом 20-30 хвилин після завершення слід виділити час тим учасникам, які викликали найбільшу стурбованість у ведучих, поговорити з ними сам на сам. Потім слід обговорити з лідером пророблену роботу, встановити зворотній зв'язок, проговорити найбільш важливі моменти.

Слід зазначити, що дебрифінг – це метод групової психологічної корекції, який дозволяє поділитися своїми відчуттями та реакціями, допомогти собі та іншим, дізнатися про те, які зазвичай бувають реакції на схожі події і як з ними впоратись. Доцільно ви-

користувати всі форми соціально-психологічної підтримки учасникам бойових дій комплексно, розробляти цілісну систему надання психологічної допомоги.

Висновки. Враховуючи, що 2014 рік у нашій країні оголошено роком вшанування учасників бойових дій та з урахуванням теперішніх подій, пов'язаних із проведенням так званої АТО в деяких регіонах України, важливо здійснювати наукові та прикладні пошуки нових (для вітчизняної системи соціальної роботи) методів соціально-психологічної допомоги та послуг для цієї категорії населення. Перспективою подальших пошуків буде створення реабілітаційної програми для колишніх воїнів-інтернаціоналістів та сучасних учасників бойових дій, в основу якої буде покладено метод психологічного дебрифінгу.

Список використаних джерел

1. Лесков В. О. Психологічна реабілітація військовослужбовців запасу в системі мінімізації виявів негативних психологічних наслідків локальних воєнних конфліктів / В. О. Лесков // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. VIII, вип. 3. – С. 191–197.
2. Паронянц Т. П. Виникнення і прояв післятравматичних стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ в умовах виконання миротворчої місії ООН (на прикладі колишньої Югославії) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Т. П. Паронянц. – Х., 2004. – 18 с.
3. Про організаційні заходи щодо застосування Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 8 лютого 1994 р. № 63 : станом на 27.07.2009. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/63-94-п>.
4. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи : монографія / Н. І. Кривоконь. – Х., 2011. – 480 с.
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту [Електронний ресурс] : Закон України : станом на 28.06.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
6. Психологические основы реабилитации инвалидов военной службы [Электронный ресурс] / О. И. Петрова, Н. Б. Шабалина, Н. Ю. Сысоева, Д. Л. Кикозашвили. – Режим доступа : <http://www.invalidnost.com/forum/11-1078-1>.

УДК 37.013.77

Ю.В. Наумова, бакалавр психології

Науковий керівник: **Н.І. Кривоконь**, д-р психол. наук

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ ЯК ЧИННИК МОТИВАЦІЇ ДО УСПІХУ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Публікація присвячена висвітленню особливостей ставлення до грошей як чинника мотивації до успіху у студентів-психологів I та IV курсів університету. Вивчення потребнісно-мотиваційної сфери студентів-психологів продемонструвало найбільш актуальні і незадоволені їх потреби. Наведено дані, що демонструють результати експериментального дослідження ставлення до грошей та зв'язок цього ставлення із мотивацією до успіху. У дослідженні виявилась відсутність прагнень у майбутніх психологів до заробітку як такого.

Ключові слова: економічна соціалізація, ставлення до грошей, мотивація до успіху.

Публикация посвящена рассмотрению особенностей отношения к деньгам как фактора мотивации к успеху у студентов-психологов I и IV курсов университета. Изучение потребностно-мотивационной сферы студентов-психологов продемонстрировало наиболее актуальные и неудовлетворенные их пот-

ребности. Приведены данные, демонстрирующие результаты экспериментального изучения отношения к деньгам и связь этого отношения с мотивацией к успеху. В исследовании выявилось отсутствие стремлений у будущих психологов к заработку как таковому.

Ключевые слова: экономическая социализация, отношение к деньгам, мотивация к успеху.

The publication is devoted to features related to the money as a motivating factor to the success of the students - psychologists of university first and fourth year. Study of need - motivational sphere psychology students showed the most relevant and unhappy with their needs. These data show the results of the pilot study attitude to money and communication of attitude with the motivation to succeed. The study was the lack of aspirations for future psychologists to earnings as such.

Key words: economic socialization, attitude to money, the motivation to succeed.

Постановка проблеми. Наша країна нині активно намагається перейти до ринкової економіки. За цих умов вплив соціально-психологічних аспектів на економічну соціалізацію людей різного віку значно зростає, оскільки відбувається різка зміна загальноприйнятих цінностей та норм, пов'язаних з економікою. В окремих групах також змінюються їх уявлення про те, які блага (багатство, влада, різні способи придбання доходу та інше) найбільш важливі або, навпаки, не значущі для них. Отже, внаслідок змін щодо змісту і механізмів економічної соціалізації коригуються й уявлення людей про те, яка економічна поведінка для них бажана і прийнятна.

Студенти – це активні суб'єкти монетарних відносин. Саме у представників цієї соціальної групи можна спостерігати сприйняття нових знань з економіки та зміну попередніх. Загальновідомо, що у студентів-психологів, насамперед, виражена гуманітарна направленість. Але вони також включені до економічних відносин суспільства, що зумовлює формування в них тієї чи іншої моделі професіоналізації взагалі та мотивації до успіху в досягненні професійних цілей зокрема. Ось чому викликає теоретичний і практичний інтерес дослідження ставлення до грошей у студентів-психологів як соціально-психологічного чинника економічної соціалізації.

У багатьох людей успіх співвідноситься з заробітком грошей, оскільки матеріальне забезпечення пов'язано з мотивацією до успіху. Гроші – це мотиватор успіху. Специфіка гуманітаріїв – гуманність (це первинне), а гроші – на другому плані (вторинне). Тому важливо виявити, як у студентів-психологів ставлення до грошей співвідноситься з мотивацією до успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кожним роком інтерес до проблеми економічної соціалізації зростає і, відповідно, збільшується кількість теоретичних і емпіричних досліджень.

Проблема економічної соціалізації для зарубіжної психології не настільки нова, як для вітчизняної. У зарубіжній літературі можна виявити ціле різноманіття досліджень і підходів на цю тему [17; 18]. Для вітчизняної психології ця галузь досить нова, але разом з тим з кожним роком інтерес до цієї теми зростає і з'являються все нові та нові дослідження з цього питання [7; 11].

Узагальнюючи різноманітність визначень, можна стверджувати, що економічна соціалізація – процес і результат включеності індивіда у світ економічних відносин суспільства, в якому він живе [1; 2]. Засвоєння ним економічного досвіду суспільства, системи соціальних і економічних цінностей та активного перетворення цього досвіду. На формування економічних уявлень впливають: вік, стать, соціально-економічне становище сім'ї, в якій росте дитина, національно-культурні відмінності. Найбільш значущий чин-

ник – сім'я [6]. Виділяють етапи економічної соціалізації і придбання навичок і економічних уявлень людьми на цих етапах [3; 16]. До структури процесу економічної соціалізації входять три компоненти: когнітивний, ціннісний і поведінковий [1].

Одним із сучасних напрямків дослідження у межах економічної соціалізації є вивчення ставлення до грошей. Згідно з визначень психологів, ставлення до грошей – усвідомлене і суб'єктивно вибіркове уявлення про гроші, що виявляються у грошовій поведінці. Як економіко-психологічний феномен він представлений пізнавальним, емоційним і мотиваційно-вольовими компонентами, супроводжує соціальний обмін і здатний виконувати компенсаторно-терапевтичну функцію [4; 8; 12]. Ставлення до грошей залежить від таких складових, як форма грошей та їх значення. Готівка користується більшою довірою, ніж кредитки [5; 13; 14]. Значення грошей у житті в цілому (соціальний зміст) і значення грошей безпосередньо в моєму житті (індивідуальний сенс) сприймаються респондентами як два незалежних виміри [9; 10; 15].

Згідно з результатами численних експериментів людям із високим ступенем мотивації на досягнення успіху притаманна орієнтація на успіх та конкуренцію, вони намагаються піднятися по соціальній драбині й краще пам'ятають і знають те, що їм треба зробити. Також ці люди більш реалістично оцінюють свої шанси на успіх. Тому вони ставлять перед собою помірні цілі й покладаються більше на свої сили та ділові риси, на оптимальне докладання власних сил, аніж на щасливий збіг обставин [12].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ставлення студентів-психологів різних років навчання до грошей та виявлення впливу ставлення до грошей на особливості їх мотивації до успіху.

Виклад основного матеріалу. Для більш глибокого розуміння ставлення до грошей студентів-психологів як чинника мотивації до успіху ми провели дослідження з використанням методик: ієрархія потреб (модифікація І.А. Акіндінова), шкала задоволеності життям Е. Дієнер (Адаптація – Д. А. Леонтьєва), мотивація до успіху Т. Елерса, методика «Ставлення до грошей» А. Фернама (модифікація О.С. Дейнеки). Результатом є виділення чотирьох типів ставлення до грошей з урахуванням наукових напрацювань І.К. Зубіашвілі [8].

У дослідженні взяло участь 58 студентів I та IV курсів факультету психології ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Їх вік 16–17 та 20–21 років відповідно. З них студентів I курсу: юнаків – 4 та дівчат – 26, та студентів IV курсу: юнаків – 4 та дівчат – 24.

Дослідження проводилось упродовж лютого–квітня 2014 року. Була забезпечена цілкова конфіденційність результатів та висновків.

Якщо узагальнити отримані статистичні показники, можна дійти висновку, що найбільш актуальною і незадоволеною потребою як у студентів I, так і студентів IV курсів є потреба у самореалізації. Тобто для цих людей необхідно реалізувати себе і свій талант, важливою є творча праця, автономія, участь у прийнятті рішень. Для них важлива праця, яка їх надихає на виконання цієї роботи. У представників обох груп повністю задоволена потреба у безпеці. Це може свідчити про те, що студенти почувають себе безпечно, навчаючись у ВНЗ, у них є впевненість у завтрашньому дні. Ми можемо також спостерігати низький показник потреби у матеріальному становищі. Для цих студентів не є насамперед важливою та актуальною потреба у зароблянні грошей та кар'єрний ріст. Рівень задоволеності життям, що переважає, середній.

Незважаючи на домінування достатньо високих показників мотивації до успіху студентів-психологів I та IV курсів, можна побачити, що притаманне їм ставлення до грошей – тривожність та ощадливість. Тобто вони переживають, тривожаться про свої гроші, однак зберігають їх і накопичують. У той же час орієнтація на заробіток не виражена.

Згідно з кореляційним аналізом у студентів I курсу пов'язані між собою гроші, влада та повага, коли людина має гроші, як спосіб влади над іншими людьми, її поважають. Також пов'язані між собою матеріальне становище і заробіток. Для того, щоб володіти матеріальними благами, людям треба заробляти гроші. Чим більше заробіток, тим краще буде матеріальне становище. У IV курсу ми бачимо декілька кореляцій: мотивація до успіху та задоволеність життям, а також негативна кореляція з безпекою. Тобто ми можемо говорити, що людина почуває себе у небезпеці, коли вона намагається досягнути успіху. Але, досягнувши успіху, людина стає задоволена своїм життям. Тривожність не пов'язується із самореалізацією. Тобто із збільшенням рівня тривоги знижується успіх самореалізації.

Згідно з результатами факторного аналізу студенти I курсу почувають себе безпечно, коли задоволені всі їх потреби. Заробіток грошей супроводжується тривожністю та пов'язується із владою над іншими людьми. Мотивація до успіху також пов'язана із тривожністю та незадоволеністю своїм життям. У студентів IV курсу мотивація до успіху співвідноситься із задоволеністю життям і самореалізацією. Але досягати успіху для них небезпечно. Також мотивація до успіху не співвідноситься із матеріальним становищем. Для них важливо заощаджувати свої кошти. Заробіток грошей супроводжується тривожністю та пов'язується із владою над іншими людьми, але не пов'язується із самореалізацією. Ми бачимо гуманістичну лінію у студентів IV курсу: для них передусім важливо самореалізуватися, тобто знайти таку роботу, де можна проявляти себе творчо, допомагати людям, а потім уже заробляти гроші.

Отже, на цьому етапі дослідження можна підсумувати отримані результати таким чином. Однією з важливих складових Я-концепції індивіда, характеристикою його соціальної і персональної ідентичності є ставлення до грошей. Насамперед за допомогою інтеріоризації ставлення до грошей відбувається процес входження людини в економічні відносини суспільства, визначення її як суб'єкта економічної діяльності та формування економіко-психологічних властивостей особистості.

Але важливим є й інший аспект самореалізації особистості як професіонала – наявність двох груп мотивуючих факторів: особистих і соціальних. Важливо, щоб ці дві складові мотивації були у рівновазі: особистісні уявлення про себе у професії та соціальне призначення цієї трудової діяльності. Такий стан називається професійною ідентичністю.

Під час формування економічної свідомості психологів процес успішної професіоналізації повинен включати гармонічне поєднання гуманістичних цінностей цієї професійної діяльності з усвідомленням себе як суб'єкта ринкових економічних відносин. Однак попереднє оцінювання отриманих даних свідчить, що майбутні фахівці-психологи не мають достатніх, адекватних ринковим умовам уявлень про гроші як чинника їх мотивації до успіху. З одного боку, це може свідчити про їх високий рівень гуманістичної спрямованості, а з іншого, – про неготовність до власного заробітку та бажання інтегруватися в ринкові умови.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження стосовно особливостей ставлення до грошей студентів-психологів та його впливу на мотивацію до успіху ми дійшли до таких висновків.

1. Теоретичний аналіз економічної соціалізації, ставлення до грошей та мотивації до успіху показав досить високий рівень наукового інтересу до цих понять, що зумовлено активним розвитком ринкових відносин. Було встановлено, що більшістю авторів економічна соціалізація розглядається як процес і результат включеності індивіда у світ економічних відносин суспільства, в якому він живе. У процесі цієї моделі соціалізації відбувається засвоєння особистістю економічного досвіду суспільства, системи соціальних та економічних цінностей, а також активне перетворення цього досвіду. Ставлення до грошей тлумачиться як усвідомлене і суб'єктивно вибіркоче уявлення про гроші, що виявляється у так званій «грошовій поведінці». У багатьох людей успіх співвідноситься з рівнем заробітку грошей, які часто і є основним мотиватором успіху.

2. Вивчення потребнісно-мотиваційної сфери студентів-психологів продемонструвало, що найбільш актуальною і незадоволеною потребою як у студентів I, так і у студентів IV курсів є потреба у самореалізації. Повністю задоволеною виявилася потреба у безпеці. Однак було встановлено досить низький показник прояву матеріальних потреб, а рівень задоволеності життям, що переважає, середній. Це може свідчити про те, що у процесі навчання відбувається орієнтація студентів більшою мірою на духовні, ніж на матеріальні цінності. Що, власне, може пояснюватися гуманістичним спрямуванням фаху. Незважаючи на домінування достатньо високих показників мотивації до успіху студентів-психологів обох курсів, можна побачити, що притаманне їм ставлення до грошей – тривожність та ощадливість. Тобто вони переживають, піклуються про своє матеріальне становище. Виявилася також тенденція до збереження та накопичення грошей. У той же час орієнтація на заробіток у досліджуваних поки що не виражена. Заробіток грошей супроводжується в них тривожністю та пов'язується із владою над іншими людьми.

3. Було встановлено, що у студентів I курсу мотивація до успіху пов'язана із тривожністю та незадоволеністю своїм життям, що може пояснюватися як ситуаційними чинниками (адаптація, труднощі першої сесії тощо), так і ще недостатньо сформованими уявленнями про своє місце у майбутній професії. Привертає увагу виявлена гуманістична лінія у студентів IV курсу: для них передусім важливо самореалізуватися, тобто знайти таку роботу, де можна проявляти себе творчо, допомагати людям, а потім вже заробляти гроші. Отже, у студентів IV курсу мотивація до успіху співвідноситься із задоволеністю життям і самореалізацією, а не з матеріальним становищем.

Таким чином, наше дослідження дозволило глибше зрозуміти деякі наявні соціально-психологічні особливості економічної соціалізації молоді, що виявляються, зокрема, у відсутності прагнень у майбутніх психологів до заробітку як такого. З одного боку, це має позитивне значення з огляду на гуманістичні орієнтири майбутньої діяльності, однак з іншого, – в умовах ринкової економіки такий стан речей може привести до неспроможності самостійно утримувати себе за допомогою своєї професії. Вважаємо, що ця проблематика представляє інтерес та потребує подальшого детального вивчення, зокрема, серед студентів-випускників.

Список використаних джерел

1. Бадмаева С. В. Экономическая социализация людей разного возраста в современных условиях / С. В. Бадмаева // Экономическая психология в современном мире : сборник научных статей / отв. ред. А. Н. Лебедев. – М. : Экон-информ, 2012. – С. 9–30.

2. Буренина С. Ю. Влияние денег на процессы социализации современных подростков : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / С. Ю. Буренина. – СПб., 2000. – 22 с.
3. Гусева Т. В. Потребительское поведение детей старшего дошкольного возраста в процессе социализации [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Т. В. Гусева. – Ярославль, 2005. – 24 с. – Режим доступа : <http://mymoney.pro/archives/945>.
4. Дейнека О. С. Символизация денег: опыт эмпирического исследования / О. С. Дейнека // Проблемы экономической психологии / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : ИП РАН, 2004. – Т. 1. – С. 207–241.
5. Ефремов Е. Г. Материальная удовлетворенность / Е. Г. Ефремов, М. Ю. Семенов // Омский научный вестник. – 2003. – № 2. – С. 207–210.
6. Жилина Ж. А. Психическая регуляция экономической социализации детей старшего дошкольного возраста [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология», 19.00.07 «Педагогическая психология» / Ж. А. Жилина. – Владимир, 2005. – 24 с. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/psixologia-vozrasta/psihicheskaja-reguljacija-jekonomicheskoi-socializacii-detej-starshego-doshkolnogo.html>.
7. Журавлева Н. А. Психология социальных изменений. Ценностный подход / Н. А. Журавлева. – М. : Институт психологии РАН, 2013. – 524 с.
8. Зубіашвілі І. К. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. К. Зубіашвілі. – К., 2009. – 17 с.
9. Красикова И. Ю. Психологические типы отношения к деньгам / И. Ю. Красикова. – М., 2005.
10. Кричевский Р. Л. Если Вы – руководитель... : элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р. Л. Кричевский. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Дело, 1996. – 384 с.
11. Москаленко В. В. Соціалізація собистості / В. В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 198 с.
12. Пакулина С. А. Психологическая диагностика мотивации достижения успеха студентов в вузе / С. А. Пакулина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 88. – С. 23–31.
13. Семенов М. Ю. Изучение отношения к деньгам: виды денег, уровни денег, позиции / М. Ю. Семенов // Интегративные тенденции в современной психологии : материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых учёных (Уфа, 28 апреля 2011 г.) / отв. ред. С. И. Галяутдинова, И. Н. Нурлыгаянов. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2011. – С. 96–98.
14. Семенов М. Ю. Типология материально удовлетворенных и материально неудовлетворенных людей / М. Ю. Семенов // Омский научный вестник. – 2001. – № 15. – С. 142–145.
15. Семенов М. Ю. Методологический подход к изучению понятия “деньги” в структуре ценностей человека / М. Ю. Семенов // Современное общество : материалы научно-практической конференции (Омск, 29–30 октября 1999 г.). – Омск : ОмГУ, 1999. – С. 244.
16. Фенько А. Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А. Б. Фенько // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94–101.
17. Furnharn A. Children's understanding of the economic world / A. Furnharn // Australian J. of Education. – 1986. – № 3. – P. 219–240.
18. Furnharn A. School children's perception of economic justice: A cross-cultural comparison / A. Furnharn // J. of Economic Psychol. – 1987. – № 8. – P. 457–467.

Розділ III. СОЦІОЛОГІЯ

УДК 364.614.8

В.М. Федоренко, канд. соціол. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ГЛОБАЛІЗОВАНИЙ СВІТ ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА: ДІЙСНІСТЬ І СПОДІВАННЯ

Розглянуто різні погляди щодо процесу глобалізації, який є домінуючою тенденцією світового розвитку. Проаналізовано сучасний стан світової економіки, запропоновано шляхи виходу із глобальних економічних та екологічних криз, що загрожують людству.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна криза, екологія, навколишнє середовище, технічний прогрес.

Рассмотрено различные точки зрения на процесс глобализации, который является доминирующей тенденцией мирового развития. Проанализировано современное состояние мировой экономики, предложено пути выхода из глобальных экономических и экологических кризисов, угрожающих человечеству.

Ключевые слова: глобализация, международный кризис, экология, окружающая среда, технический прогресс.

The article deals with different perspectives on the process of globalization, which is the dominant trend of world development. The author analyzes the current state of the global economy, offers a way out of the global economic and environmental crisis that threatens humanity.

Key words: globalization, international crisis, ecology, environment, technological progress.

Постановка проблеми. Сьогодні неможливо говорити про ізолюваність процесів, які відбуваються в різних регіонах земної кулі. Фундаментальні зміни в економіці та соціальній структурі суспільства, найбільші науково-технічні досягнення, створення загальносвітового інформаційного простору ведуть до формування нового типу людської цивілізації – глобальної.

Глобалізація, тобто сукупність процесів становлення більш-менш єдиних загальносвітових систем в економіці, фінансах, технологіях, політико-правовій сфері, інформаційному середовищі, а також у сфері культури та інших сферах людської життєдіяльності, являє собою найбільш помітну, домінуючу тенденцію сучасного світового розвитку. Механізми й характер зазначених процесів, розглянуті із глобального погляду, є досить складними і неоднозначними. Проблема також загострюється в силу свого взаємозв'язку з політичними та економічними факторами. У кожному випадку немає нічого дивного в тому, що вчених турбує нинішня ситуація у світі.

Метою статті є аналіз сучасного стану світової економіки, пошук шляхів виходу із глобальних економічних та екологічних криз, які загрожують людству.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню та осмисленню глобалізації присвячено безліч досліджень, наукових, філософських, публіцистичних робіт. Однак при цьому, як зазначає У. Бек, «глобалізація є ... найменш з'ясованим, ймовірно, найбільш незрозумілим, заплутаним, політично ефективним словом (гаслом, зброєю в суперечці) останніх років і залишиться таким найближчим часом» [2, с. 40].

Це пояснюється, по-перше, тим, що глобалізація – відкрита, багатоаспектна і багаторівнева реальність. Її системоутворюючі параметри виробляються в самому процесі формування глобального світу. По-друге, цей процес охоплює практично всі сфери суспільного життя – соціальну, економічну, політичну, духовну. По-третє, різноманіття визначень пов'язано з тим, що наукові дослідження відображають різні ракурси бачен-

ня глобалізації, характерні для фахівців у різних галузях знання. По-четверте, це різноманіття обумовлено відмінностями цілей дослідження, ідеологічних орієнтирів і т. ін.

На думку П. Ф. Друкера, зміни, які нині відбуваються, пов'язані з глибокою трансформацією світу, коли протягом кількох десятиліть суспільство перебудовує себе: погляд на світ, основні цінності, соціальну і політичну структуру, культуру, ключові інститути [4].

Є різне, часто діаметрально протилежне оцінювання глобалізації. Одні бачать швидке настання світлого майбутнього людства без кордонів. Так, директор Лондонської школи економіки та один з теоретиків глобалізації Е. Гідденс зазначає, що «у глобалізації маса переваг у всіх сферах життєдіяльності світової спільноти. Її немає альтернативи» [11, с. 55].

Інші дослідники глобалізації пророкують свого роду апокаліпсис у вигляді неминучої американізації всього світу і перетворення культурного різноманіття сучасної цивілізації в уніфіковану сіру казарму «макдональдсів», дешевих снікерсів, джинсів, комп'ютерних ігор і телевізійних серіалів.

Однак, незалежно від оцінювання дослідниками глобалізації, більшість з них дотримується погляду, що сучасний світ переживає певний критичний період, який визначається як точка біфуркації, перехідний вік, епоха невизначеності і т. ін.

Р. Робертсон, який є одним із розробників теорії глобалізації, визначає її як двоєдиний процес перетворення загального в особливе й особливого у загальне. Вчений дає таке визначення: «Глобалізація відноситься до стиснення світу та інтенсифікації світової свідомості як єдиного цілого, до конкретної глобальної взаємозалежності та усвідомленню глобального цілого» [20, с. 8].

У. Андерсон визначає глобалізацію як «потік конвергуючих сил, які створюють справді єдиний світ». На його думку, ті, хто усвідомлює це, вже живуть у «першій глобальній цивілізації», «глобальній системі систем», що визначає всі світові процеси [18, с. 122-123].

На думку деяких авторів, глобалізація являє собою європейський феномен, оскільки «в західній частині європейського континенту найбільш швидко відбувається детеріторіалізація соціальних і особливо політичних норм», що проявляється в розмиванні національних кордонів і збільшення ролі та значення наднаціональних начал [19, с. 4].

Як бачимо, багато дослідників вважають, що глобалізація – процес формування такого світового суспільства, яке виходить за національно-державні кордони і якому притаманні певні спільні економічні, політичні, екологічні, соціокультурні та цивілізаційні характеристики.

Інформаційні технології, транспортні магістралі, телекомунікації та інші технічні досягнення цивілізації істотно послабили значущість географічного простору. Почала формуватися нова економіка, заснована на принципах багатомірного комунікативного простору. Посилюється поляризація світового господарства, де утворюються наднаціональні полюси економічного і технологічного розвитку.

В.М. Коллонтай трактує глобалізацію як специфічний варіант інтернаціоналізації господарського, політичного і культурного життя людства, орієнтованої на форсовану економічну інтеграцію в глобальних масштабах з максимальним використанням науково-технічних досягнень і вільноринкових механізмів, інтегруванням сформованих

національних утворень, докорінною зміною соціальних, культурно-цивілізаційних і природно-екологічних імперативів [7].

Глобалізація приводить до зменшення ролі державних кордонів, збільшення мобільності праці і капіталу, розвитку єдиних стандартів і норм і, отже, уніфікації світу. Відбувається корінна трансформація і зміна національних інститутів державної влади. У. Бек зазначає, що глобалізація – це процеси, в яких національні держави та їх суверенітет влітаються в павутиння транснаціональних акторів і підкоряються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності [2, с. 26].

Більшість розуміє під глобалізацією процес поширення на весь світ західних моделей економіки та культури, переважно американського зразка. Провідні західні держави вимагають максимального простору для дії економічних (вільноринкових) сил і обмеження основних форм державного впливу на господарський розвиток. Це супроводжується зростаючою соціально-економічною поляризацією між країнами і всередині країн, посиленням торговельних і валютних воєн, загостренням екологічних проблем та іншими суперечностями.

Безумовно, процеси глобалізації відкривають перед країнами і суспільствами нові можливості, але при цьому несуть з собою і нові виклики. Використання цих можливостей і протистояння цим викликам вимагають вироблення кожним національною спільнотою системної стратегії забезпечення безпеки. «Але це має на увазі наявність сильної держави, здатного протистояти ідеології “глобалізму” і методам формування глобального ринку, які нав’язуються світу багатими країнами» [17, с. 223].

Слід зазначити, що серед учених немає єдності думок щодо існування національних держав в умовах глобалізації.

Деякі дослідники вважають, що глобалізація гранично послаблює національні держави. Так, американський політолог С. Стренж констатує «відсутність держави». Японський економіст К. Омаїє говорить про «кінець національної держави», стверджуючи, що внаслідок розвитку регіональних економік держава самоліквідується [19]. Цей погляд поділяють і деякі німецькі учені. Згідно з М. Цюрном, через «денаціоналізації» економіки і суспільства держава стала збитковою, а управління повинно здійснюватися за межами національної держави [20].

Інша група вчених зазначає, що глобалізація не послабляє державу, а кидає їй виклик, змушуючи національні уряди пристосовувати свою політику до вимог глобальних ринків.

Так, німецький політолог Ш. Ширм вважає, що глобалізація дає національній державі шанс на оновлення й економічне зростання. Вона полегшує приплив і відтік ресурсів, що змушує уряди національних держав пристосовувати свою політику до вимог глобальних ринків, щоб брати участь у динамічному розвитку глобальної економіки. Змінюються лише рамкові умови економічної політики, створюються (завдяки посиленню конкуренції за мобільні ресурси, розміщення виробництва та інвестицій) стимули для проведення ліберальних ринкових реформ. Лише в цьому сенсі обмежується самостійність держав, їх можливості проводити політику, що ігнорує очікування глобальних ринків.

Деякі вчені трактують глобалізацію в широкому цивілізаційному сенсі – як стратегічний напрямок розвитку людської цивілізації з початку її зародження. Є погляд,

згідно з яким за чотири століття до Різдва Христового імперія Олександра Македонського вже представляла собою форму глобалізації. Інші автори відносять початок глобалізації до 1800-х і навіть до 1500-х рр. Деякі вчені схильні ототожнювати її з модернізацією. Наприклад, М. Уотерс вважає, що глобалізація «збігається з модернізацією за часом і, отже, триває з початку XVI ст.».

На думку В. А. Рюміна, перша хвиля глобалізації припала на кінець XV – початок XVI ст. і пов’язана з епохою великих географічних відкриттів. Друга хвиля (XVIII ст.) – Породження промислової революції і прояв єдиного світового простору, створеного ринком та обміном. Третя хвиля – кінець XX ст., коли інформаційні технології розмивають кордони між країнами і народами [12, с. 64].

Виклад основного матеріалу. Минуле є минуле, однак його вивчення необхідне для побудови майбутнього. Воно – наша головна турбота, наша загальна відповідальність. Ми повинні по-новому поставити проблеми, відкрити нові формули для виправлення нинішніх тенденцій... Але на якій основі? З якими цілями? За якими мірками? Навіть поверхневе вивчення сьогоденної ситуації вимагає врахування її найбільш примітних характеристик. Характерно, що, коли такий аналіз застосовується у глобальному масштабі, простіше виявляється знайти цифри про лиха, що вражають суспільство, ніж про прогрес, досягнутий за останні роки завдяки науці і техніці.

Дійсність свідчить, що нинішній стан людства в масштабі всієї планети далеко не втішний. Згідно з даними, представленими до ООН, серед приблизно 7,046 млрд жителів Землі (на 2012 р.) налічується:

- 570 млн, які не доїдають;
- 800 млн неписьменних дорослих;
- 250 млн дітей, які не отримують ніякої освіти;
- 1,5 млрд чоловік, які не мають необхідного медичного обслуговування;
- 1,3 млрд чоловік з річним доходом нижче 90 доларів;
- 1,3 млрд чоловік, позбавлених адекватних житлових умов.

Варто зауважити, що вирішення вищевказаних проблем не залежить тільки від внеску науки і техніки. Мова йде в основному про соціально-політичну проблему, і, по суті, це питання етики.

Але самим знаменним фактом наших днів є, мабуть, пробудження свідомості народів і громадян; людство набуло загальну долю, за посередництвом каналів інформації, що множаться, люди відчули, наскільки вони близькі один до одного.

Минули її часи, коли одна частина людства нічого не знала про стан іншої. Засоби масової інформації дійшли до самих віддалених куточків, і навіть там, де немає самого необхідного, знають про нинішній розвиток розвинутих країн. Але чи знають власники високого рівня життя про стан собі подібних, для яких боротьба за виживання є щоденною проблемою?

Неприпустимо, щоб свідомість змиралася з таким світовим порядком або, правильніше, безладдям:

- 6 % населення планети споживають 35 % її основних продуктів;
- дохід на душу населення в одних країнах у 250 разів перевищує дохід в інших;
- у деяких країнах на озброєння витрачається у 70 разів більше коштів, ніж на освіту;

- експортна продукція багатьох держав недостатня для покриття їхніх елементарних потреб у харчуванні і виплати боргових відсотків;
- в одних місцях накопичуються і навіть знищуються надлишки продовольства, в інших – люди вмирають із голоду;
- у зв'язку зі зниженням попиту згортається промислове виробництво, у той час як дві третини людства живуть у крайній бідності;
- як і раніше панує невігластво, зростають абсолютні цифри неграмотності.

Виправлення настільки незадовільного стану вимагає глибокого аналізу відносин, які існують і повинні існувати між наукою, етикою і політикою. Без такого аналізу ми виявимося неспроможні в ситуації, коли будуть збільшуватись конфлікти між країнами, скорочуватися можливості планети для підтримки життя. Ми повинні зробити все необхідне для того, щоб виключити подібний розвиток подій.

Для поглиблення запропонованого аналізу доречно розглянути деякі характерні ознаки ситуації, що склалася. По-перше, взаємозв'язок різних її аспектів, тісна взаємозумовленість одних іншими. По-друге, глобальний характер проблеми – порушення рівноваги у світовому масштабі. Тут немає меж. По-третє, специфічність, яка зовні виглядає парадоксально поруч із глобальністю. Кожна країна, кожен регіон відрізняються специфічністю розвитку процесу. По-четверте, міждисциплінарністю. Думаю, що іншого підходу до цього питання немає. По-п'яте, монетаризація певних ресурсів, які ще зовсім недавно природа пропонувала «безкоштовно», – повітря, вода... З іншого боку, сам пошук рішень припускає володіння ресурсами. Нарешті, політична воля як визначальний фактор, що обумовлює пошук і знаходження рішень.

1. Взаємозв'язок. Найбільш яскраві приклади щодо цього – харчування, охорона здоров'я і житлові умови. Взаємодія проявляється тут таким чином: односторонні дії з пом'якшення стану в якій-небудь одній із цих сфер можуть викликати прогресуюче погіршення всього «середовища» у більш широкому змісті, ніж ми сьогодні розуміємо це слово. Наприклад, вода: щодня від нестатку питної води помирають 25 тис. чоловік. Вода ж стає непридатною для пиття значною мірою через демографічну скупченість у прилеглих до міст поясах. З одного боку, тут виникає проблема сільського населення і відтоку людей із села в місто, а з іншого боку – проблема збільшення виробництва продовольства, що тягне за собою наслідки іншого роду – застосування шкідливих для здоров'я гербіцидів, добрив і пестицидів.

2. Міжнародний і навіть глобальний характер порушення рівноваги. Вода і повітря не мають меж. Тому цю проблему не можна пов'язати з географічними регіонами. Забруднення – явище універсальне. Представники «третього світу» неодноразово вказували, що їхньої провини в забрудненні середовища немає, оскільки вони не беруть участь у присвоєнні прибутків.

3. Специфічність. Кожна країна і навіть кожен район однієї і тієї ж країни має свої власні проблеми, свій власний характер, що залежить від багатьох факторів (історичних, природних, культурних). Таким чином, усяка екстраполяція на регіональному або континентальному рівнях ризикує виявитися неточною. У всякому разі завжди необхідно брати до уваги різні аспекти одних і тих же реалій залежно від місця і часу – немає нічого остаточно надбаного та завойованого. Наука, дослідження повинні пере-

бувати у стані безперервного руху. Глобальні питання повинні у кожному випадку розглядатися стосовно до конкретної дійсності.

Ще одним важливим аспектом є ресурси. Сьогодні грошову вартість має навіть повітря, яким ми дихаємо, і вода, яку ми п'ємо... Все сьогодні коштує грошей. І буде коштувати ще більше, поки не будуть вжиті належні заходи. Необхідно подумати про джерела ресурсів, тому що без них неможливо вступити на новий шлях розвитку.

Роззброювання або, скоріше, незброєння – от та фундаментальна альтернатива, на якій концентруються сподівання людства. Сьогодні людство витрачає на озброєння більше мільйона доларів за хвилину, у той час як 30 мільйонів чоловік щорічно вмирають від голоду! Недоїдання – це ганьба людства, яка зачіпає всіх нас. Тим, хто продовжує наполягати на придбанні зброї замість продовольства, треба знову і знову нагадувати про дітей, які щодня помирають від голоду, саме від жорстокого голоду, а не від хвороб, для лікування яких не вистачає знань.

Збільшення вмісту двоокису вуглецю в атмосфері поряд з одночасним зменшенням озонного шару дозволяє передбачати відчутну і досить несприятливу зміну клімату до 2030-2050 рр. Всезростаюче використання вугілля як джерела енергії ще більше погіршить ситуацію. Поліпшення стану можливе у разі розширення використання енергоносіїв, що виключають процес згоряння. З іншого боку, варто констатувати скорочення можливостей поглинання двоокису вуглецю рослинами й водоростями (у 1978 р., наприклад, були знищені ліси на площі 20 млн гектарів), а також значно зменшився об'єм океанічного планктону через забруднення води.

Не можна проводити політику розвитку без максимально точних знань про вплив того або іншого виду діяльності на середовище. Етичний імператив нашого часу полягає в тому, щоб, з одного боку, запобігати забрудненню навколишнього середовища і, з іншого боку – сприяти всім заходам, спрямованим на зменшення вже наявного забруднення. Особливу стурбованість викликає збільшення вмісту двоокису вуглецю у високих шарах атмосфери, адже поряд з розширенням пустель – це, по суті, необоротне явище.

Потреби в енергії постійно зростають. Масове виробництво енергії, засноване на процесі згоряння (включаючи використання природного газу), є однією із самих серйозних потенційних небезпек для навколишнього середовища. Однак є можливості переорієнтації цього виробництва, причому в короткий термін, на використання – при повному дотриманні гарантій – ядерної енергії. У середньостроковому і довгостроковому плані людство може одержати цим способом достатню кількість дешевої і «чистої» енергії. Ще одне джерело надії – сучасна біотехнологія, що забезпечує виробництво продовольства і знищення відходів, які можуть перероблятися в нешкідливі речовини й давати енергію. Варто пам'ятати, що людство просто оточене енергією, що йде марно, – сонячною, морською, вітровою і т. ін. Проблема полягає в її нагромадженні. Інакше, якщо ми будемо дотримуватися демагогічних аргументів, заснованих на політичних або меркантильних інтересах, і ігнорувати наукові доводи, у найближчі десятиліття енергетична криза ще більше загостриться.

У сфері енергетики найбільш «термінове» на сьогодні завдання – гарантувати за будь-яку ціну забезпечення нафтою, а найбільш «важливе» – знайти нові можливості, що дозволяють, з одного боку, значною мірою відмовитися від використання нафти й, з іншого боку – знизити шкідливий вплив на навколишнє середовище. Такий пошук ду-

же важливий, оскільки необхідна всебічна економія нафти (адже це обмежений природний ресурс), тому що вона потрібна для інших цілей, де не так легко підібрати замітники (процеси хімічного синтезу).

Серед питань, розглянутих як важливих, необхідно віддавати пріоритет тим, які є необоротними і для яких вирішальний фактор – час. Із цього погляду в сучасній проблематиці можна виділити такі теми, які розглянемо далі.

Народонаселення. Населення Землі збільшується на 200 тис. чоловік у день, причому значна частина з них приречена на хвороби, голод, невігластво, крайню убогість – і все це, незважаючи на наукові й технічні ресурси, досягнутий прогрес, заклики до солідарності, що доносяться із всіляких джерел.

Відтік сільського населення. Переміщення сільського населення у міста вже приводить і в майбутньому ще більше приведе до виникнення людських скупчень, які неприйнятні з різних поглядів. Перехід із сільського суспільства у міське припускає зміну понять часу і простору. Тип індустріалізації, заснований на подібній міграції, вже вичерпав себе. Перехід від людини, що виробляє, до людини, що творить, буде все більш прискорюватися. І в цьому процесі створення кращого життєвого середовища, пристосованого для творчості й розкриття індивідуальних здібностей, багаті не повинні одержувати більше благ на шкоду бідним. У той момент, коли нарешті м'язова сила починає поступатися місцем силі розуму, коли від рутини людина переходить власне до «людського стану», до інформації, освіти і знань, необхідно із самого початку за будь-яку ціну уникнути кричущої нерівності одних у порівнянні з іншими.

Забруднення біосфери внаслідок уже згаданого «прогресу», що майже вийшло з-під контролю людини. Серед необоротних впливів на природу варто виділити безвідповідальну витрату мінеральних ресурсів, адже деякі з них є в досить обмеженій кількості.

Здатність управління світом, у якому зростають динаміка, складність і обсяг непередбачуваних подій, перетворюється у ключову проблему, яка вимагає чималої уяви. Тільки при цій умові можна забезпечити перебудову системи, включаючи концептуальну, перехід від суспільства людини-виробника до суспільства людини-творця.

У міру нагромадження і розширення знань, пов'язаних з ними технічних можливостей, зростає й ступінь незадоволеності людини. Потік інформації перевершив у професійному й особистому плані здатність людини до її засвоєння. Люди почувають себе перенасиченими нею і непомітно стають байдужими, тому що з кожним днем скорочується їхня здатність впливати на події. І все це – незважаючи на успіхи науки і техніки в боротьбі із хворобами, збільшення тривалості життя, розширення можливостей виробництва і зберігання продовольства, відкриття нових джерел енергії і способів її нагромадження...

Сучасна людина бачить й іншу сторону медалі. З кожним днем, незважаючи на науково-технічний прогрес – а може бути, із-за нього, – становище у світі все більше погіршується, забруднюється і стає все більш непридатною для проживання біосфера, зростає ймовірність загальної катастрофи. Всі країни, всі люди роблять свій внесок у технічний прогрес, але лише деякі одержують від нього вигоду. Досягнення у сфері медицини, харчування, комунікації і т. ін. являють собою гарну лицьову сторону наукового прогресу. Людей – при всій їхній скромності і в той же час величч – охоплює хвилювання: не тільки від захоплення перед вчиненим, але й від жаху перед зворотним боком

медалі. Зворотний бік прогресу полягає головним чином у необачному, неповному і неправильному застосуванні науки. Сьогодні міста задихаються від приватного транспорту, що вирвався з-під контролю, від гнітючого стану на міських околицях, від забрудненої атмосфери і річок. Такий результат правильного застосування науки або її ігнорування. Під загрозою перебуває не тільки навколишнє середовище, але і саме особисте життя людини. Значні досягнення у нейробіології, психології, етнографії, медицині, у соціальній сфері одночасно містять у собі небезпеку маніпулювання особистістю.

Отже, для викорінювання голоду, бідності, хвороб і невігластва терміново необхідні спільні творчі зусилля у світовому масштабі, які допоможуть знайти нові або адаптувати вже наявні підходи для виправлення сучасних тенденцій і пом'якшення існуючої напруженості. Варто шукати нову модель «порядку». Однак усім нам не вистачає можливостей і часу для планування більш гармонічного, менш агресивного майбутнього, в якому людина одержить можливість безперешкодно користуватися свободою, вибирати без якихось сторонніх порад із декількох варіантів, думати за себе. Розвиток техніки не спричинив розвитку здатності до міркування і філософії. Людина створила неприродне навколишнє середовище, яке її пригнічує. Ритм наших днів народжує почуття швидкоплинності, запаморочення, порожнечі. Кожне нове рішення викликає нові проблеми, тому що суспільне й особисте життя – це динамічні перехідні процеси, що мають специфічні характеристики. Тому не може бути остаточних рішень, кожен день – ланка в ланцюзі питань, які не припиняються.

Спіраль споживання має межу, і ми близькі до неї. Потрібно спрямувати погляди на такі найважливіші сфери, як охорона здоров'я, забезпечення продовольством, культура. Прийшов час установити пріоритети відповідно до основних потреб людини.

Перед таким складним становищем замість рішучості, бажання змінити курс, викрити й відкинути тих, хто веде корабель у неправильному напрямку, ми бачимо пригніченість, розгубленість. У той момент, коли нам необхідна розрядка, мирне співіснування, нас обіймають тривоги, страхи, захльостують розгнуждане насильство і агресивність. У демократичних країнах здійснення влади наштовхується на численні перешкоди: тероризм, злочинність. Моральна деградація сьогодні стає нормою життя, нерозлучним супутником свободи. Ми не можемо жити без надії на те, що ситуація зміниться на краще. Але потрібні також рішучість захищати нові критерії, сміливі реформи; ми повинні «не плисти за течією, а вміти летіти проти вітру». І така позиція не може бути властива лише порівняно вузькому колу інтелектуалів. Вона повинна поширитися на все суспільство і, відповідно, перетворитися у вимогу для тих, хто править від його імені.

Тейяр де Шарден опублікував у 1948 р. нарис «Напрямки й умови майбутнього», в якому ставив запитання: «Чи не занадто безтурботно витрачаємо ми свої ресурси у квапливому прагненні просунутися вперед? Адже завтра ми дійдемо до такої точки, коли рух зупиниться через їх відсутність. Тим часом населення планети стрімко зростає, а кількість придатної для обробки землі на всіх континентах скорочується. Будемо ж обережні – ми поки на глиняних ногах...».

Прошло багато років, але стан не змінився. Він навіть погіршився, тому що могутність наша з кожним роком зростає, а регулюючі засоби все ще далекі від досконалості.

Правильно, що людина починає розуміти, що прогрес здатний роздавати її саму або її найближчих нащадків. Правильно, що багато вчених і навіть деякі керівники починають усвідомлювати навислу над людьми величезну небезпеку й направляють свої зусилля на розгляд і вивчення зворотної сторони медалі, на проектування і планування майбутнього, на визначення пріоритетів, у межах яких людина розглядається не просто як мала ланка величезної машини виробництва і споживання.

Розкриваючи закони природи, людина вивчила умови й механізми, які дозволили їй одержувати велику кількість синтетичних речовин і навіть створювати нове навколишнє середовище, швидко зв'язуватися з іншими, пересуватися на більших швидкостях, досліджувати навколоземний космічний простір і навіть проводити надзвичайно небезпечні експерименти з непередбаченими для людства наслідками. Сьогодні людство продовжує досліджувати свої джерела, нескінченний простір, порушує питання про свою космічну самотність, «космічність», але середовищем її перебування залишається біосфера, в яку воно своїми власними руками привносить безліч неприродних факторів. Це здійснює глибокий вплив на його власну психологію. Нині воно живе оточене продуктами своєї праці, у середовищі, створення якого було його метою, але яке може стати його кінцем.

Чи здатна людина передбачати адекватне використання знань, природних ресурсів, техніки чи це вище її фізичних і інтелектуальних можливостей? Людство управляє життям, і воно повинне подбати про біосферу. Послідовне планування несумісне з невблаганним детермінізмом біологічних законів, які намагаються застосувати до незрівнянно більш складної поведінки людини.

Мабуть, найбільш страхітлива прикмета наших днів – «механізація людини». Непомітно ми перетворилися у гвинтики велетенського механізму. На наших очах народжується небувалий парадокс: чим більше ми одержуємо засобів для пересування, для уникнення один одного, тим більше є скованими, більше відчуваємо холод рутини, швидкоплинність часу; потужний потік інформації, що обрушується на нас, загострює почуття самотності, створює дефіцит спілкування.

Технічний прогрес веде до розчинення зусиль окремої людини в колективній праці. Якщо так буде тривати і в майбутньому, то людина остаточно втратить своє обличчя, стане частиною гігантської машини, яка змушує всіх і все діяти однаково.

Сучасна людина аналізує орієнтири, яких їй варто дотримуватися для забезпечення більш впорядкованого майбутнього, де можна буде контролювати прогрес, не потрапляючи під його владу. І тут виникає питання про те, що їй треба і чого не слід робити. Мова йде про одну з головних проблем сучасної епохи – про співвідношення характеристик постіндустріального суспільства з можливостями людського мозку (а не навпаки), про новаторство в науці і техніці. Потрібно критично розглянути наслідки людського мислення і дій, визначити для себе, що технічно можливо і що бажано або принаймні припустимо.

Сьогодні багато чого можливо, але не все бажано. Є соціально небажані речі, етично нетерпимі. Чи може людина не робити їх? Чи повинна вона відмовитися від використання можливостей, що відкриваються перед нею, на основі інших, ніж ефективність і функціональність, критеріїв? Відповідь буде, поза всяким сумнівом, позитивна. Те, що етично нетерпимо, не повинно реалізовуватися на практиці, нехай навіть цьому немає технічних перешкод. Саме в етичному плані належить прийняти самі важкі рішення.

Проблематика розвитку вимагає передбачення, пошуку орієнтирів. Сьогодні ще можливо змінити тенденції зростання і створити нові умови екологічної й економічної стабільності. Глобальна стабільність – це такий стан, при якому кожна людина задовольняє свої основні матеріальні потреби й має рівні можливості для реалізації свого потенціалу.

З іншого боку, в міру зростання технічного рівня відбувається знецінювання особистості. Знецінювання стало колективним, і це велика проблема.

Справа в тому, що поряд із прогресуючим забрудненням природи «забруднюється» також і людський розум. Життя втратило привабливість тому, що в ньому майже немає нічого незвичайного. Немає таємниць, немає обривів, до яких могла б прагнути молодь, немає ясних перспектив для майбутніх поколінь. Усюди твориться насильство, у свідомості наших дітей тісняться занепадницькі розпливчасті форми краси й людської поведінки, однак протестують лише одиниці, інші знизують плечима. Нині багато західних учених пишуть про те, що найважливіший факт сучасної західної цивілізації полягає в тому, що виробництво розгортається сьогодні на тлі поліпшення соціального забезпечення, умов праці й розширення матеріальних благ. Наголос як і раніше робиться на застарілі положення (робота за будь-яку ціну, нехай навіть рутинна, монотонна, принизлива; показники відображають багатство нації, а не добробут громадян), а під сукном лежать проекти справжньої модернізації, загальної освіти, професійного навчання, раціоналізаторства і науково-технічних досліджень. Використовуючи таку «негідну» соціально-економічну методологію, ми намагаємося втримувати на плаву наші термінові, місницькі інтереси. Ми не бачимо повної картини світу, не повертаємося обличчям до проблем, не відповідаємо на заклик часу.

Японія, наприклад, досягла вражаючих успіхів завдяки знанням, освіті, ініціативі своїх громадян, яку підтримує держава, звільненню від повсякденних турбот людей, які вміють думати. Нам було б корисно перейняти у цієї країни деякі методи, які дали настільки гарні результати.

У світі нагромадилося стільки знань і технічних нововведень, що навіть здається нормальним не брати до уваги всю серйозність проблем, які ставить перед нами прогрес. Прогрес не обминає людини, і він до того ж має необоротний характер. Однак неминучість процесу – при всій його силі й привабливості – не виключає стурбованості. Чи правильний шлях ми обрали? Чи повинні залишатися незмінними напрямки науково-технічного прогресу? Чи не руйнує людина саму себе? Чи немає небезпеки в тому, що темпи домінують над напрямком?

Будь-яке нове знання може бути використане на благо людини або на шкоду їй. Наше завдання – забезпечити тверезе і раціональне його застосування. Необхідно переорієнтувати використання знань. Пошук нового не виправдовує забуття вже придбаних знань, які могли б принести користь. Необхідна база для наполегливого просування до технології безпеки замість технології швидкості, до технології адекватної інформації і поширення знань, поліпшення жител, містобудування, харчування, екології людини, позбавлення її від страждань. Не можна з легкістю під надуманими приводами (особливо це стосується представників влади і вчених) ухилятися від соціальної відповідальності. Необхідно постійно думати про вимоги справжнього обов'язку.

Ми перебуваємо перед новим баченням космосу, нашої планети, людства в його сукупності й кожного з нас окремо. Сучасні супутники не знайшли на Марсі родючої

землі, яку колись виявили легендарні вікінги в заморських краях. Неймовірні зусилля мореплавців минулого, які перетнули океан, дали на той час набагато більше, ніж польоти сьогоднішніх космічних кораблів. Але важливість і тих і інших відкриттів рівнозначна для людського розуму. Вони привели до розширення масштабів діяльності людей. Тепер же людина усвідомлює, що вона повинна обмежитися (нехай навіть є інші населені світи – вони для неї недосяжні і в силу цього несуттєві) невеликою блакитною планетою Сонячної системи під назвою Земля. Космос нескінченний, але «наш космос» обмежений. Отже, ми повинні піклуватися про нього і не руйнувати його, тому що кількість людей зростає, а середовище нашого спільного проживання стає все менш природним. Зі зміною картини світу істотно змінився наш власний світогляд і, таким чином, роль кожного з нас на новій сцені.

Застосування науки, як ми вже говорили, занадто поляризувалося навколо цілей руйнування і надлишкового благополуччя. Гірше того, не приділялося належної уваги попередженню ерозії навколишнього середовища, що було викликане невиправданим виробництвом певних предметів споживання.

Ніколи ще не був настільки глибокий розрив між технічними можливостями і їхнім реальним використанням для вирішення найбільш істотних проблем значної частини людства. І ця прірва постійно зростає.

Потрібно мати сміливість, щоб боротися, а не ухилятися від боротьби. Якість кожного життя, освіта кожної людини, індивідуальний підхід до кожного... Все це прийде, якщо ми вже сьогодні почнемо виправлення шляху людства, ґрунтуючись на нових цінностях, на нових етичних підвалинах.

Зростаючий розрив у доходах різних країн пов'язаний з нерівним внутрішнім розподілом доходів між соціальними прошарками і найчастіше з відмінностями між містом і селом. Тому демаркаційна лінія, що розділяє бідність і багатство, проходить не тільки між державами, але також між їхніми окремими районами і цілими географічними регіонами. Правильно, що категорії бідності (яка в екстремальних випадках може дійти до вбогості і голоду) і багатства (яке може прийняти форму достатку, розкоші й марнотратства) мають відому рухливість. Останніми роками з'явилися країни, що розвиваються, з помітним економічним потенціалом, деякі з них стали власниками чималих фінансових можливостей (нафта, певні види сировини). У той же час у більшості країн, що розвиваються, які не мають таких сприятливих умов, і без того вже хиткий стан ще більше погіршився. Таке ж явище спостерігається у розвинених державах, чий стан і перспективи на майбутнє досить нерівнозначні.

У цілому міжнародна економіка переживає кризу, і її наслідки з більшою або меншою тяжкістю дають про себе знати в різних країнах. Самими явними симптомами цієї кризи, яка створює обстановку невпевненості у завтрашньому дні, є спад у сферах виробництва й обігу, різкі сплески інфляції, нестабільність цін і валют, скорочення зайнятості, високий рівень безробіття. В умовах взаємозалежності економік криза, що поширюється подібно заразній хворобі, погіршує стан (виключення становлять країни, які володіють дуже великими резервами), і знову виникає спокуса відступу і повернення до національного протекціонізму, що загрожує ще більшим розривом між багатими і бідними. Ця спокуса відступу, що поширюється на людину, на округ, автономне співтовариство або націю, є інволюційним феноменом, протилежним здоровому прагненню

виявитися на висоті положення. Таким чином, труднощі нинішньої ситуації налаштовують народи на усвідомлення необхідності значних змін, заміни пануючого «безладдя» на справедливий і рівноправний порядок.

Схоже, що міжнародна система не здатна тримати під контролем усе, що відбувається нині в економіці. Це, безсумнівно, викликане тим, що ця система не пристосована до світового масштабу проблем і не відповідає законним сподіванням нових держав і потребам народів. Самі постулати економічної науки повинні стати об'єктом перегляду у світлі нових економічних, соціальних і політичних реальностей. Людство не володіє майбутнім, а економічна раціональність, до якої прагнули під час складання програм і планів, виявилася порушеною випадковостями дійсного моменту і певними ускладнюючими факторами. Незважаючи на спроби наукового пояснення, перспективи на майбутнє не прояснилися, виникла ситуація, яка вимагає політичної координації між усіма країнами для прийняття рішень, які стосуються всього світового співтовариства. А це припускає зміну міжнародних політичних структур. Воно тим більш необхідне, що значної модифікації зазнали політичні межі, в яких після Другої світової війни сформувався нинішній економічний порядок. У наступні періоди політичної деколонізації незалежність завоювали нові країни, і тепер вони повинні зміцнити її в економічній, соціальній і культурній сферах.

Висновки. Всі проблеми, з якими зіштовхується нині й зіштовхнеться у найближчому майбутньому людство, знаходять своє вирішення у солідарності. Але зазначимо, що у солідарності, яка тлумачиться з позицій благородства, готовності допомогти, спільних зусиллях. Любов не переводиться у гроші, а суспільну солідарність не можна розуміти винятково в економічному плані. Першими «добровольцями», тими, хто усвідомлює невідкладність проблем, повинні стати інтелектуали, вчені. Люди, які з найбільшою відповідальністю визначають соціальні пріоритети і перетворюють їх у життя в ім'я остаточного звільнення особистості. Надзвичайно важлива роль належить також і засобам масової комунікації; вони повинні донести інформацію про боротьбу за нову незалежність до всіх клітин нового «організму», який ми хочемо створити. Боротьба за нову незалежність обіцяє бути непростою і довгою. Але є надія на те, що людство вийде із такої глобальної кризової ситуації і досягне вершин прогресу в широкому розумінні цього слова.

Список використаних джерел

1. Ашкерев А. Философия глобализации / А. Ашкерев // Сумерки глобализации. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – С. 5–11.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Воскресенский А. Д. «Большая Восточная Азия»: энергетические аспекты международных отношений и безопасности / А. Д. Воскресенский // Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии. – М. : МГИМО, 2007. – С. 22–47.
4. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2003. – 272 с.
5. Иванов И. С. Россия и мир на рубеже тысячелетий / И. С. Иванов // Мир и Россия на пороге XXI века : вторые Горчаковские чтения. МГИМО МИД России (23–24 мая 2000 г.). – М. : РОССПЭН, 2001. – С. 4–10.
6. Колеман Д. Комитет 300. Тайны мирового правительства / Д. Колеман. – М. : Витязь, 2003. – 320 с.

7. Коллонтай В. М. Эволюция западных концепций глобализации / В. М. Коллонтай // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 24–30.
8. Мантатов В. В. Устойчивое развитие мира: диалог цивилизаций Востока и Запада / В. В. Мантатов // XXI век: диалог цивилизаций и устойчивое развитие : тезисы докладов международного симпозиума. – Улан-Удэ : ВСГТУ, 2001. – С. 5–9.
9. Момджан К. Об одном многократно упоминаемом процессе / К. Момджан // Сумерки глобализации. – М., 2004. – С. 39–45.
10. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
11. Покровский Н. В зеркале глобализации / Н. Покровский // Сумерки глобализации. – М., 2004. – С. 54–57.
12. Рюмин В. А. Глобализация и цивилизационные перспективы человечества / В. А. Рюмин // Глобализация в социально-философском измерении : сборник материалов конференции. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 64–69.
13. Семенов В. С. О перспективах человека в XXI столетии / В. С. Семенов // Вопросы философии. – 2005. – № 9. – С. 26–37.
14. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века : пер. с англ. / Элвин Тоффлер. – М., 2009. – 669 с.
15. Тойнби А. Дж. Диалоги Тойнби – Икеда / А. Дж. Тойнби, Д. Икеда. – М., 1998. – 445 с.
16. Хоружий С. С. Человек и его три дальних удела. Новая антропология на базе древнего опыта / С. С. Хоружий // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 32–44.
17. Цыганков П. А. Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2003. – 400 с.
18. Anderson W. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – Oxford, 2001.
19. Waters M. Globalization. – L. ; N.Y., 1996.
20. Zurn M. Gesellschaftliche De-Nationalisierung und Regieren in der OESD – Welt. – Opladen, 1998.

УДК 316. 334. 3

Ю.В. Літошенко, викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДВОВЕКТОРНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК УМОВА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття присвячена дослідженню специфіки політичної, соціокультурної ситуації в державі, проблемі регіональної поляризації, що має прояв у відсутності ціннісних експектацій, оцінюванні минулого, самоідентифікації, світогляду, питань мови, і загрожує цілісності та суверенітету держави.

Проаналізовано головні причини, які детермінують порушення етнотериторіальної та національної єдності України та шляхи консолідації української нації. На думку автора, для подолання проблеми розвитку українського суспільства необхідна нова правова база. Україна надзвичайно урізноманітнена етносоціокультурними відмінностями її регіонів. Тому не варто прагнути однієї моделі життєдіяльності для всіх. Саме релевантність українського права, враховуючи двовекторність народу, дозволить, нарешті, створити умови для будівництва соборної України.

Ключові слова: біполярність, соборність, національна єдність, етнотериторіальна єдність, консолідація, нація, федералізація, децентралізація, субсидіарність.

Статья посвящена исследованию специфики политической, социокультурной ситуации в государстве, проблеме региональной поляризации, которая проявляется в разнице ценностных экспектаций, оце-

нке прошлого, самоидентификации, мировоззрения, языка, и угрожает целостности и суверенитета государства.

Проанализировано основные причины, которые детерминируют нарушения этнотерриториального и национального единства Украины и пути консолидации украинской нации. По мнению автора, для преодоления проблемы развития украинского общества необходима новая правовая база. Регионы Украины удивительно разнятся этносоциокультурными отличиями. Поэтому не стоит стремиться к одной модели жизнедеятельности для всех. Именно релевантность украинского права, учитывая двухвекторность народа, позволит, наконец, создать условия для строительства соборной Украины.

Ключевые слова: биполярность, соборность, национальное единство, этнотерриториальное единство, консолидация, нация, федерализация, децентрализация, субсидиарность.

This article is devoted to the study of the specific political, social and cultural situation in the state, the problem of regional polarization, which is a manifestation of the difference of value expectancy, evaluation of the past, identity, philosophy, language, and threatens the integrity and sovereignty of the state.

The article analyses the main reasons, which determine violations ethnoterritorial and national unity of Ukraine and ways of consolidation of the Ukrainian nation. According to the author for overcoming the problems of development of the Ukrainian society needs a new legal framework. Ukraine surprise ethnogenital ethno-socio-cultural differences of its regions. So do not try one model of life for all. It is the relevance of the Ukrainian law given dvuhmestnoe people will finally allow to create conditions for the construction of a United Ukraine.

Key words: bipolarity, unity, national unity, ethnic and territorial unity, consolidation, nation, federalization, decentralization, subsidiarity.

Дай, Боже, нам любити Україну, понад усе
сьогодні – маючи, щоб не довелося потім
гірко любити – втративши.
В'ячеслав Чорновіл

Постановка проблеми. Протягом багатьох років низький рівень консолідованості українського народу значно послаблював розвиток як держави, так і нації зокрема. До головних причин, що детермінують порушення етнотериторіальної та національної єдності України, науковці відносять: етнічні, регіональні, ментальні, культурологічні та інші чинники. Налагодження та гармонізація міжрегіональних відносин у країні сьогодні є невідкладною проблемою, що потребує докладних досліджень для найшвидшого її вирішення. Для України важливим залишається питання про те, як не просто звести накопичені та загострені суперечності до мінімуму, а визначити загальні цілі та завдання, які сприятимуть процесу спільної консолідації.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що сьогодні як ніколи гостро постає проблема регіональної поляризації, яка має прояв у відмінності ціннісних експектацій, оцінюванні минулого, самоідентифікації, світогляді, питаннях мови. Поляризація досягла небезпечного рівня і загрожує цілісності та суверенітету держави.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженню питань соборності, єдності, а також проблемі биполярності українського суспільства присвячені праці як провідних науковців минулого (І. Франка, М. Шашкевича, М. Грушевського, В. Липинського, М. Костомарова, М. Міхновського), так і сучасних дослідників (В. Пічі, І. Міхутіна, М. Кравця, А. Кіреєва, М. Журби, Я. Верменича, П. Герчанівської, Ю. Хорунжого, Н. Микитчук, О. Проскуріна, А. Анісіна та ін.).

Мета та завдання цієї статті полягають у дослідженні специфіки політичної, соціокультурної ситуації в державі та биполярності українського суспільства, а також визначення факторів, які можуть сприяти консолідації нації.

Виклад основного матеріалу. Одним із невідкладних завдань сучасних трансформаційних процесів в Україні є консолідація українського суспільства, збереження територіальної цілісності, зміцнення єдності її регіонів. Причиною кризи в політичній, духовній сферах, соціальному та економічному розвитку держави стало ігнорування двовекторності України.

Українська Конституція, яка вважається однією з найпрогресивніших у світі, не лише стала основою для успішного об'єднання та розвитку України, а й причиною конфлікту в суспільстві, бо не враховує дуалізм менталітету українського народу. Вона насправді є лише правилами та нормами, що «влаштовують» значну частину населення на певному тимчасовому етапі. В межах традиційного підходу спостерігається вимушений зв'язок дуалістичних моральних тенденцій, які проявляють себе дуже суперечливо. Для західного регіону переважними рисами моральності є свобода, індивідуалізм, національна унітарна держава, національний патріотизм, прагматизм та логіка, тоді як на східній частині України серед головних рис переважають: колективна свобода, народно-етнічний федералізм, інтернаціоналізм, любов, ідейна на основі братерства та соціальної рівності, довірливість, спокуса здобуття успіху легким шляхом [4].

Ці дві протилежно спрямовані моральні тенденції представлені майже рівнозначно в українському суспільстві, що й обумовлює специфіку їх прояву.

Головною проблемою розбудови України в сьогоденних умовах є те, що ця особливість не береться до уваги, а натомість прикладається багато марних зусиль реалізувати одновекторну державну модель організації соціального життя. Дуалізм менталітету українського народу – причина закономірних суперечностей в українському суспільстві протягом усього історичного періоду його розвитку. Найбільшого прояву ці суперечності набули у сфері політики, світогляду, культури, міжнародних відносин, економіці тощо.

На сьогодні об'єктом політичних дискусій є наявна унітарна форма державного устрою, яка, на думку багатьох політологів, спричинила кризу в державі.

Формою державного устрою називається територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок поділу країни на складові частини (штати, землі, області), їх правовий статус, порядок відносин центральних і периферійних органів влади. За устроєм держави бувають унітарними, федеративними і конфедеративними [9, с. 46].

Постає питання пошуку шляхів збереження єдності країни через вибір кращої форми державного устрою та запровадження ефективних адміністративно-територіальних реформ. Але перш ніж обговорювати позитивні або негативні сторони того, чи іншого виду державного устрою, необхідно звернутись до засадничих понять кожного з них.

Унітарна країна має єдиний законодавчий і виконавчий орган влади, єдину конституцію, керівництво здійснюється з одного центру, а складові частини держави (області, наприклад) є тільки адміністративно-територіальними підрозділами, не маючи ознак політико-державної незалежності. У свою чергу, унітарні держави поділяються на централізовані та децентралізовані. Головна відмінність між ними полягає у тому, що в централізованій державі регіональні органи влади формуються та підпорядковуються центру, а контроль над ними здійснюють за допомогою посадових осіб, призначених центром, натомість у децентралізованих регіональні органи влади формуються на місцях, маючи більше свободи та самостійності. Головними недоліками унітарної дер-

жави є: авторитаризм, створення сприятливих умов для диктатури, ігнорування особливостями етнотериторіальних спільнот, що інколи сприяє появі сепаратизму та екстремізму. Останнім часом у світі посилюється тенденція до децентралізації унітарних держав, що зовсім не означає їх федералізації, як приклад створення автономій, вільних економічних зон і т. ін. Характерні ознаки автономії: формування власного парламенту і "автономного уряду", закони, що діють на її території.

Автономія, переважно, надається окремим етнонаціональним спільнотам, які компактно проживають у межах певної території [9, с. 46].

Критики наявної унітарної форми устрою України вважають, що єдиним порятунком для держави є федералізація. Федерація (лат. *foederatio* – об'єднання, союз) – форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність.

Головний принцип федералізму – поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів. Федеративна країна складається з окремих територіальних одиниць, які, крім загальнодержавних, мають власні законодавчі та виконавчі органи влади. Значний внесок у розроблення ідей федералізму зробили І. Кант, Д. Елезар, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, останній навіть заклавав основи теорії федералізму. Серед українських науковців та політиків як минулого, так і сьогодення ідею федералізації обстоювали: П. Симоненко, Л. Кучма, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Подолинський, Л. Грач, В. Чорновіл, Д. Табачник, В. Колесніченко та ін.

Сьогодні Україна – неоднорідна держава (поліетнічний склад, етнолінгвістична, культурна, правова, ментальна гетерогенність населення країни), причини якої криються в історичній спадщині. Прихильники федералізації саме в неоднорідності країни вбачають основну умову для утворення федерації. Остання дасть змогу сформувати регіональні еліти, розширити і збільшити повноваження територіальних громад, дозволить більш ефективно перерозподіляти фінанси, що у свою чергу, покращить соціальну, політичну, економічну ситуацію в Україні. Противники федеративного устрою держави наголошують на тому, що в умовах сильної централізації фінансів, низького економічного розвитку між областями, діаметрально протилежної орієнтації ведення зовнішньої політики федерація загрожує суверенітету і розколу країни.

З огляду на складну політичну ситуацію, що склалася в Україні, альтернативою федералізації може стати впровадження певних вагомих адміністративно-політичних реформ, в основі яких будуть такі базові принципи:

– Субсидіарність (від лат. *subsidiarius* – допоміжний) – правовий та організаційний принцип, за яким вирішення необхідних питань повинно відбуватись на доцільному рівні (обласному, районному, місцевому, національному), що приведе до децентралізації державного управління та розбудови реального місцевого самоврядування. Принципи субсидіарності та пропорційності визначають як головні для побудови демократичної держави.

За цим принципом передбачається високий рівень як фінансової, так і адміністративної децентралізації.

– Громадівство – громади, як самоврядні територіальні колективи, отримують більше повноважень та певну автономність. На районний або державний рівень мають делегуватись повноваження, що недоцільно вирішувати на рівні громади – міста, села, містечка.

– Децентралізація – передача певної частини повноважень органам, що не підпорядковані центральній владі, а обираються громадою з метою збільшення ефективності діяльності місцевих органів влади за допомогою надання громаді чи обраним нею представникам більше можливостей у розробленні законів, створення сприятливих умов для економічного розвитку. Тобто децентралізація є однією з форм розвитку демократії, що дозволяє у разі збереження держави і її інститутів:

- активізувати населення щодо вирішення власних (колективних) потреб і інтересів;
- зменшити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив саморегулюючими механізмами, виробленими самим суспільством;
- зменшити витрати держави і платників податків на утримання державного апарату і його матеріальних придатків (армії, міліції).

Те, що у сучасній Україні є суттєві розбіжності в регіональному розвитку, є незаперечним фактом, з яким погоджується більшість дослідників. Зокрема, розглядаючи сучасні тенденції соціально-економічної ситуації в українських регіонах, З. Варналій однією із ключових проблем регіонального розвитку, які потребують поетапного вирішення, називає зменшення диспропорцій в економічному та соціальному розвитку регіонів [1, с. 9].

Проблема пошуку шляхів консолідації української нації є надзвичайно важливою та важкою. Термін «консолідація» означає об'єднання, зміцнення, згуртованість спільноти, групи або окремих осіб для подолання кризового стану та розвитку країни. Умовою інтеграції української нації може стати національна ідея, яка буде спиратись на духовні цінності, соціальну справедливість, толерантність, особистісне благополуччя, в основі якого праця на благо власного народу і країни, та побудова соборної громадянської України. Об'єднання східних та західних українців відбудеться у випадку побудови соборного суспільства, що матиме такі основні риси, як братерство, любов до ближнього, мудрість, внутрішнє осяяння.

Соборність була і залишається мрією українців протягом багатьох сторіч. Її обґрунтували у своїх працях визначні мислителі та діячі: члени Кирило-Мефодіївського братства, «Руської трійці» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський [2].

Соборність – філософський термін, що означає вільне духовне єднання людей як у церковному, так і суспільному житті на основі братерства та любові. Свого поширення він набуває в 40-х роках XIX століття в літературі слов'янофілів, найбільш відомими серед яких були К. Аксаков, І. Кіреєвський, О. Хом'яков, Ю. Самарін. Особливе місце в розробленні теорії соборності належить О. Хом'якову, яка становила серцевину його філософських поглядів.

На думку вченого, соборність – загальний принцип буття, що охоплює та об'єднує множинність та численність в одне ціле, зібране силою любові, і тільки тоді ми маємо «вільну і органічну єдність», а не якусь формальну «асоціацію» [7, с. 581]. М. Берб'яєв зазначав, що соборність означає коммунотарність (від лат. *communitas* – спільність, спілкування) – термін, який означає персоналістичне, духовне на основі свободи любові, щирості, братерства, міжособистісне спілкування, опосередковане Богом [7].

Реалізація ідеї соборності можлива лише за умови політичної та духовної єдності, громадянського консенсусу. Вона передбачає духовну консолідацію всього суспільства,

єдність усіх громадян, незалежно від їх національності, віросповідання або етнічної самоідентифікації.

Сьогодні ми навіть відзначаємо свято – День соборності, але назвати Україну соборною нині дуже важко. Так, формально, територіально ми дійсно соборні, але проблема духовної, ментальної, нормативно-ціннісної, мовної єдності ще дуже далеке від вирішення. Соборність – наріжне поняття нашого часу, яке наявне під знаком двох полярно протилежних систем: абсолютного індивідуалізму та абсолютного колективізму. На думку Хом'якова, соборна єдність – єдність вільна та органічна, живий початок якої є божественна благодать взаємної любові. Соборність відрізняється від інших видів сукупності своєю відкритістю та людяністю. Вона не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у межах національної держави, а передбачає духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян.

Україна надзвичайно урізноманітнена етносоціальнокультурними відмінностями регіонів. Тому не варто прагнути однієї моделі життєдіяльності для всіх.

Українська унікальна народна модель виживання повинна базуватися на універсальних моделях, напрацьованих наукою, досвідом і релігією:

- демократичне соборне суспільство;
- демократична інтеграція України;
- принцип природовідповідності людини.

Як незалежна держава Україна відбулась, однак вікова розірваність українців як етносу, що супроводжувалось міжконфесійними протистояннями, мало негативний вплив. Проблема ідентичності українців Півночі і Півдня, Заходу і Сходу ще й дотепер зумовлюють існування різних рівнів національної свідомості, амплітуда яких дуже широка – від національного нігілізму до гіпернаціоналізму [6, с. 36–38].

Насамперед, таке поняття, як соборність для українців, є скоріше духовним, ніж етноісторичним. Соборність полягає в єднанні душ, об'єднанні всіх громадян держави, незважаючи на їх етнічне походження, віросповідання, збереження цілісної території, демократизації політичного та соціального життя.

Нині, коли більша частина суспільства, як ніколи, відчуває себе українцями, дуже потрібне розроблення соціально значущих ідей, які б враховували етнокультурну та мовну біполярність і змогли привести Україну до загальнодержавного консенсусу і побудови соборного суспільства.

Ми на практиці маємо змогу переконатись, що силове примушення українського суспільства до загальних цілей та цінностей може спровокувати складну суспільно-політичну ситуацію в державі, а єдність, яка досягнута авторитарним шляхом, здатна швидко привести до розколу. Лише духовне об'єднання може стати передумовою та основою справжньої соборної єдності держави і соціуму.

Об'єднати східних і західних, північних та південних українців можна, на відміну від федералізації, у випадку “мультикультурної єдності” – визнання регіональної ідентичності у разі зміцнення і збагачення загальнонаціональної української спільноти.

Висновки. Оптимізація державотворення і трансформаційних процесів у суспільстві неможлива без чіткої стратегії на майбутнє. Головне призначення якої полягає у визначенні основних цілей та напрямків розвитку як в середині країни, так і в геополітичному просторі.

Безперечно, це потребує розроблення стабільних, несуперечливих та самоузгоджених передусім не національних, а суспільних інтересів, пріоритетів і цілей. Але в умовах, коли народна ідея лише формується, а національна ментальність розколота безліччю суперечностей саме цей комплекс інтересів, пріоритетів і цілей українського народу міг би сприяти консолідації суспільства довкола загальнолюдських екзистенціальних цінностей, зокрема таких, як «соборність», «єдність», «любов», «свобода». Майбутнє людства – в єдності, де особистість повністю себе розкриває. Розвиток особи, незалежно від національної або релігійної приналежності, сьогодні повинен стати головним пріоритетом українського суспільства, який знаходиться вище будь-яких державних інтересів. Україна зможе вийти з кризи і набути рис держави, яка динамічно розвивається, лише в тому разі, якщо буде побудовано українське соборне суспільство – соціально-політичну модель, що відповідає інтересам не більшості населення, а кожного.

Головною умовою позитивних перетворень в Україні має стати духовне оздоровлення нації, що є запорукою подолання економічних, політичних, правових, соціальних та етнічних суперечностей.

Для подолання проблеми розвитку українського суспільства необхідна нова правова база. Релевантність українського права, враховуючи двовекторність народу, дозволить, нарешті, створити умови для будівництва соборної України.

Список використаних джерел

1. Варналій З. С. Стратегічні пріоритети регіонального розвитку України / З. С. Варналій // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2004. – № 3 (22). – С. 8–17.
2. Вовканич С. Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення / С. Вовканич. – Львів : Мальва, 1995. – 75 с.
3. Іванишин В. Нація, державність, націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 178 с.
4. Книга виходу (визволення) українського народу // Програма розбудови українського соборного суспільства. – Чернігів, 2007. – 114 с.
5. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
6. Мосейчук В. В. Українська національна ідея / В. В. Мосейчук. – Тернопіль – Львів, 2007. – 80 с.
7. Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] : в 4 т. Т. 3. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010. – С. 580–581. – Режим доступа : <http://www.logic-books.info/node/437>.
8. Панчук М. Українська політична нація: соборність душ / Май Панчук // Українознавство: Історія, теорія, методологія. – 2002. – № 4. – С. 36–38.
9. Політологія : підручник / ред. М. М. Вегеш та ін. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с.
10. Україна: шляхи культурного розвитку та формування духовної цілісності : збірник матеріалів I Міжнародної наукової конференції. – Чернігів, 2006. – 128 с.
11. Філософія. Курс лекцій : навч. посібник / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак та ін. – К. : Либідь, 1993. – 576 с.

УДК 316.45/47

Ю.В. Орешета, аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТЬ «ІДЕНТИФІКАЦІЯ» ТА «ІДЕНТИЧНІСТЬ» У СОЦІОЛОГІЇ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів до визначення понять “ідентифікація” та “ідентичність”. Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивного оцінювання зі сторони інших. Проаналізовано основні теоретичні підходи – психоаналітичний, символічний інтеракціонізм, феноменологічна соціологія. Розглянуто основні погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в отождоженні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною). Ідентичність є структурою, що формується протягом життя.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, соціальна ідентифікація, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, самовизначення.

Статья посвящена теоретическим подходам к определению “идентификации” и “идентичности”. Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано главные теоретические подходы – психоаналитический, символический интеракционизм, феноменологическая социология. Рассмотрены основные взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один из важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Идентификация является структурой, которая формируется на протяжении жизни.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, социальная идентификация, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, самоопределение.

Article tackles problems of "identification" and "identity" concepts interpretation. Theoretical approaches of "identification" and "identity" - psychosocial, symbolic interaction, phenomenological sociology discussed in the article. Different views of researchers on the relationship of these concepts are discussed in the article. Problem of identification arises as the intersection point of theoretical interest of many scientific disciplines and, therefore, is interdisciplinary. Identification plays an important role in the life of a human as a social being. A sociological interpretation of this phenomenon involves the process of entity unification with another individual or a group on the basis of constant emotional connection; and inclusion their norms, values and behavior patterns into his inner world perceiving them like his own ones. As a result of successful identification personality is able to play a social role (roles) more or less effectively. The notion of "identification" is connected with the concept of "identity". However, this identification points to the process while identity focuses on result. Sociologists define identity as a set of roles and statuses, which are organized according to the social system. In sociology identification is regarded as one of the most important mechanisms of socialization, resulting in the identification of the individual with a particular social group or community which can be nominal or real. Identification is caused by a deep need of a human for acceptance from others, as well as self-realization and anticipation of a positive assessment of others. Place of professional identity in a professional and social self-identity is being analyzed. Identity is a structure formed over a lifetime.

Key words: identification, identity, social identification, professional identification, professional identity, self-determination.

Постановка проблеми. Проблема ідентифікації та ідентичності хоча і є відносно новою на вітчизняному науковому просторі, однак набуває широкої популярності. Складність і динамічність соціальних та політичних процесів, що відбуваються, висуває нові вимоги до становища індивіда в суспільстві, яке визначається, в тому числі і за допомогою механізмів ідентифікації та самоідентифікації.

Тлумачення самого терміна є досить неоднозначним та варіюється залежно від мети та галузі наукового дослідження. Однак уже нині з впевненістю можна говорити про міждисциплінарний підхід до його тлумачення, оскільки сам термін “ідентифікація” вивчається філософією, соціологією, психологією, антропологією та іншими науками. Проте в науковому просторі наявні деякі підходи щодо тлумачення цього поняття, які ми спробуємо проаналізувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Перші публікації з досліджень процесів ідентифікації та самоідентифікації дають змогу наблизитися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації нашого суспільства. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.О. Макєєва, В.Л. Осовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про досить інтенсивне дослідження проблем ідентифікації саме на сучасному етапі розвитку суспільства, коли у зв’язку з докорінними соціальними трансформаціями питання ідентичності висувається на перший план.

Ідентифікація розглядається переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні до групи (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), як засіб інтерналізації об’єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), як механізм «влиття» «Я-концепції» в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних настановлень (Ч. Кулі, Дж.Г. Мід). Індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними позиціями на основі власних уявлень про їх структуру. Тобто йдеться про символічний аспект соціального простору.

Таким чином, у сучасній науковій літературі значне місце посідає проблема пізнання соціальних процесів ідентифікації. Сформувався два головних підходи: соціологічний (П. Бергер, П. Бурд’є, А. Грамші, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Д. Лукач, Т. Лукман, П. Штомпка, А. Шюц) та соціально-психологічний (Г. Келлі, Р. Ліфтон, Г. Маркузе, Р. Мертон, Г. Мід, Д. Рісмен, З. Фрейд, Т. Шибутані).

Мета статті – визначення та коротка характеристика основних підходів до проблеми ідентифікації та ідентичності у соціології.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація, у загальній своїй сутності, збігається із тлумаченнями, які дослідники пов’язують з поняттям «Я» в найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду» (Шилдер, Федерн), з поняттям «его» у формах «его-ідеалу», «его-ідентичності», «супер-его» (З. Фрейд, Е. Еріксон) [9].

Вже пізніше З. Фрейд розуміє під цим поняттям сукупність візріців поведінки, які засвоює особа, беручи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості («Над-Я») [10, с. 216], тобто як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через отождолення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

Процеси трансформації докорінно змінили соціальну структуру українського суспільства, не залишивши недоторканою жодної великої соціальної спільноти. Це змушує всі групи переглядати своє соціальне становище, по-іншому відповідати на запитання, хто вони є і куди прямують, які мають проблеми і як ці проблеми слід вирішувати.

Проблему вивчення соціальної ідентифікації в контексті соціологічного аналізу не можна вирішити без вивчення соціальної стратифікації суспільства, дослідження наявних соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації.

Соціологи розширили предметне поле дослідження ідентичності, надаючи їй нового значення – соціального. Специфіка соціологічного підходу до аналізу ідентичності полягає у розгляді її як соціального конструкту, що підлягає емпіричному спостереженню, у дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, установленні взаємозв'язків між різними типами ідентичностей [4, с. 2].

Специфіка соціологічного підходу до визначення процесу ідентифікації полягає в тому, як соціальні інститути, і чому саме ці, а не інші, впливають на самовизначення особистості, і які наслідки наявності або відсутності процесу ідентифікації. Тоді як у психології досліджуються психічні механізми процесу ідентифікації особистості.

Вперше термін «ідентифікація» був введений у 1921 році австрійським психологом З. Фрейдом у роботі «Психологія мас і аналіз Я». Саме він почав трактувати ідентифікацію як механізм, що забезпечує здатність «Я» до саморозвитку, несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом, мотивом якого можуть бути страх втрати любові, страх перед покаранням. Ідентифікація сприяє соціалізації, тобто робить людину готовою прийняти соціальні норми як свої внутрішні установки, як керівництво до дії, а також здатною на об'єктивну й диференційовану самооцінку. Теорія психоаналізу З. Фрейда пояснювала будь-яке самоототожнення із соціальною групою як результат функціонування постійного й універсального психологічного механізму, що підсвідомо виділяє різні групи як «свої» і «чужі» [7, с. 34].

Американським соціологом Е. Еріксоном, засновником теорії ідентичності, був введений у науковий обіг термін «ідентичність». У своїх дослідженнях основну увагу він приділяв проблемам формування ідентичності людини як такої, яку він бачив у розвитку, як універсальну, передусім, адаптаційну структуру, як якийсь «процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я» [7, с. 38].

Розглядаючи проблему соціальної ідентичності на рівні різних соціальних груп, Е. Фромм оперував поняттям «соціальний характер», що, на його думку, являє собою «сукупність рис характеру, які наявні у більшості членів цієї групи й виникає в результаті загальних для них переживань і загального способу життя». Таким чином, соціальна ідентифікація, яка є серед членів будь-якої соціальної спільності, обумовлена двома основними моментами: психологічними властивостями конкретної особистості й особливістю соціальних характеристик індивіда [3, с. 128].

У соціології історія дослідження феномена ідентифікації пов'язана з ім'ям Е. Дюркгейма, який був прихильником структурно-функціонального підходу. Е. Дюркгейм порушив питання про механізми формування й ролі впливу на індивіда його зв'язків з різними спільнотами, що існують об'єктивно, як інші загальні соціокультурні норми. Не вживаючи термін «ідентифікація», Е. Дюркгейм розробив теорію трансляції соціальних ідентичностей, розкриваючи структуру й процеси конструювання «соціальної сутності» особистості, що являє собою систему «надіндивідуального», що відображає в індивідах групову приналежність (релігійні вірування, моральні норми й принципи тощо). Згідно з Е. Дюркгеймом, «соціальна сутність» (тобто соціальна ідентифікація) передається у процесі соціалізації від покоління до покоління [13].

Інший видатний представник структурно-функціонального підходу – Т. Парсонс – був засновником теорії дій. Відповідно до цієї теорії система особистості формується у процесі інтерналізації «поведінковим організмом» соціальних цінностей і норм.

Т. Парсонс визначав категорію «соціальна ідентичність» у вигляді системи кодів, за допомогою яких індивідуальні значення символізуються (через мову, цінності й т. ін.) і детермінують соціальні дії суб'єкта. Виходячи з цього контексту, ідентичність є не станом, а структурною характеристикою особистості [13].

Незважаючи на те, що аналіз проблем ідентифікації в межах структурного функціоналізму можливий тільки в умовах стабільного суспільства, його результати необхідно враховувати й у дослідженнях сучасного українського соціуму.

У феноменологічному підході важливе значення приділено просторовому аспекту визначення й формування ідентифікацій, а соціальні ідентифікації інтерпретуються як ідентифікації соціальних діячів, які формуються в комплексі відносин між партнерами в одній системі діяльності в руслі власної динаміки цієї системи.

Значну роль у феноменологічній соціології відведено власним уявленням індивіда про суспільство й соціальні норми, осмисленню його діяльності як інформаційного процесу соціальної взаємодії.

Відомий представник цього напрямку А. Шюц акцентував увагу на ролі формування типологічної структури сприйняття об'єктів людьми, у ході їхнього повсякденного досвіду. Він вважав, що типізація проявів соціальної реальності людиною в «поняттях здорового глузду» здобуває універсальне значення у процесі соціальних взаємозв'язків, що є механізмом формування соціальної ідентичності.

У роботах послідовників ідей А. Шюца – П. Бергера й Т. Лукмана одержала розвиток класична феноменологічна концепція ідентифікації. Їм вдалося методологічно поєднати макросоціальний аналіз із соціально-психологічним. Соціальна реальність у їхньому уявленні, по суті, є те, що відображається в самих «колективних уявленнях», у суспільній свідомості. Це і є об'єктивна соціальна реальність. Таким чином, у цій теорії підкреслюється роль наявних норм і правил як джерела існування деперсоніфікованих взаємозв'язків людей. З одного боку, індивіди самостійно конструюють соціальну реальність, маючи волю її інтерпретувати, у той же час, з іншого боку, вони лише відтворюють практику, яка складається під впливом наявних об'єктивних механізмів міжгрупового впливу [13].

Представник феноменологічного підходу П. Бергер визначав соціальну проблему ідентифікації з погляду ролі теорії Ч. Кулі та Дж.Г. Міда. Відповідно соціальна роль визначається як типова реакція на типові очікування [1, с. 163]. Базова типологія ролей, яку виробляє суспільство, виконує функцію матриці поведінки людей, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. У цій спільноті індивіди знаходять і вимоги, і підтримку для одержання й закріплення ідентифікаційних ознак, що відповідають відведеній їм соціальній ролі. «Кожній соціальній ролі відповідає певна ідентичність» [1, с. 165].

Першим серед представників символічного інтеракціонізму почав використовувати термін «ідентичність» І. Гофман у своїй праці «Стигма». Стигма є своєрідною перепорою між явною та бажаною ідентичностями, яку індивід бажає приховати.

Символічний інтеракціонізм у фокус вивчення ставить питання способу вибудовування ідентичностей та процесу ідентифікації, залежності ідентифікації від соціального оточення й взаємодії.

У межах символічного інтеракціонізму феномен ідентичності трактується відповідно до теорії «дзеркального Я», заснованою Ч. Кулі й Дж.Г. Мідом: індивід

знаходить власне «соціальне Я» лише у взаємодіях за допомогою «прийняття відносин інших до себе самого» через механізм «розігрування й прийняття ролі». Інструментами, які опосередковують, ідентифікації є «інший», «значущі інші», «узагальнені інші».

Дж. Мід розрізняє усвідомлювану й неусвідомлювану ідентичності. Неусвідомлювана – це комплекс очікувань, що виходять від його соціального оточення; усвідомлювана – формується у процесі рефлексування особистістю свого «Я», свого поведження.

Відомий представник інтеракціонізму І. Гофман виділив три види ідентифікацій, що відображають як соціальну детермінацію, так і індивідуальну своєрідність особистості: 1) соціальна ідентифікація відображає типізацію особистості іншими на основі атрибутів її груп приналежності – «соціальне Я»; 2) особистісна ідентифікація – унікальний комплекс індивідуальних ознак цієї людини, що характеризують її як об'єкт у часі й просторі – «фізичне Я»; 3) Я-Ідентифікація – ідентифікація як суб'єктивне сприйняття індивідом своєї життєвої ситуації й власної своєрідності – «рефлексивне Я» [13].

У сучасній теоретичній соціології намітилася тенденція до створення синтезованої моделі соціальної реальності, яка поєднує «об'єктивні» (макросоціологічні) і «суб'єктивні» (мікросоціологічні) погляди.

Концепція балансу ідентичності Ю. Хабермаса розглядає особистісну й соціальну ідентичності як виміри, у балансі яких реалізується «Я-Ідентифікація». Наочно цей вид ідентифікації можна представити як систему координат, у якій вертикальна вісь являє собою персональну, або особистісну ідентифікацію індивіда, а горизонтальна – здатність суб'єкта виконувати різні вимоги безлічі рольових систем, до яких він належить.

Незважаючи на те, що ідентифікація є багатоаспектним поняттям зі складною внутрішньою структурою, однак, виходячи із соціологічного розуміння, ідентифікація знаходить свій вияв у соціокультурних характеристиках (нормах, ідеалах, цінностях, зразках поведінки, соціальному статусі і ролях). У той же час ідентифікація є необхідною умовою диференціації і створення солідарних відносин соціальних груп і спільностей через комунікації, міжособистісні взаємодії та інституалізовану поведінку.

Г. Теджфел, як представник когнітивного підходу, визначав соціальну ідентичність як ту частину ідентичності індивіда, яка виникає через усвідомлення свого членства в соціальній групі разом із ціннісним та емоційним значенням. Тобто, це знання індивіда про приналежність до певної групи, а також емоційна значущість його групового членства [4].

Наприкінці 70-х – початку 80-х років XX століття на основі критики ситуативного підходу виникла теорія самокатегоризації Дж. Тернера. Дж. Тернером був зроблений висновок про існування прямої залежності між деперсоналізацією сприйняття й високим рівнем соціальної ідентифікації. Таким чином, будь-яке визначення індивідом самого себе через якісь ознаки, які мають соціальне значення, самовіднесення з усвідомлено розповсюдженими соціальними групами й об'єктами спричиняє зміну особистісного сприйняття навколишньої дійсності [7, с. 161].

Проведений аналіз дозволяє визначити ідентифікацію особистості як процес зіставлення одного об'єкта з іншим на підставі якоїсь однієї ознаки або комплексу властивостей, у результаті чого відбувається встановлення їхньої подібності. Соціальна ідентифікація особистості в умовах українського суспільства, що трансформується, є складним багатогранним процесом і являє собою об'єкт міждисциплінарного характеру. Детальне концептуальне оформлення поняття ідентифікації особистості повинно

здійснюватися за допомогою синтезу макросоціологічних, мікросоціологічних і соціально-психологічних знань про особистість, включену в соціокультурний контекст.

Процес ідентифікації є двобічним, в якому відбувається, з одного боку, ототожнення індивіда з групою, а з іншого – розпізнавання ним у своєму соціальному оточенні тих ознак, за якими особистість може ідентифікувати себе з певною групою, використовуючи статево-вікові, моральні, професійні, економічні, політичні та естетичні індикатори, за якими люди визначають своє коло спілкування і взаємодії.

Отже, ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність і їх місце в ній – уявлення, що регулюють їх життєву активність, і специфічних уявлень саме для цієї страти, що в тій чи іншій мірі відрізняють її від решти верств суспільства. Можна стверджувати, що міра цієї специфічності, «особливості» соціальних уявлень людей, що аналітично відносять себе до тієї чи іншої соціальної групи, тобто чіткість або, навпаки, розмитість меж, що відрізняють їх за цією ознакою від решти суспільства, дасть підстави говорити про рівень реальної ідентифікації [11].

Висновки. Означені соціологічні підходи необхідно застосовувати в комплексі, оскільки кожен із них має певні недоліки: символічний інтеракціонізм та феноменологічна соціологія мінімізують значення позаособистісних соціальних структур, структурний функціоналізм – акцентує увагу на соціальних структурах, нехтуючи значенням особистості і представляє ідентифікацію як статичний соціальний процес [12, с. 15].

У цілому сучасні соціологічні теорії в дослідженні ідентичності роблять акцент на її мінливості та динамічності крізь призму теорії соціального простору, детально описують місце й значення ідентичності в житті індивіда, сучасній культурі, а також визначають значення ідентичності у просторі соціальних відносин. Кожен із проаналізованих підходів розглядає ідентичність як цілісне утворення, що формується під впливом багатьох факторів – як зовнішніх, так і внутрішніх.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Л. Общество в человеке / П. Л. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 162–180.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. с англ. Е. Буткевич. – М. : Медиум, 1995. – 336 с.
3. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
4. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках [Електронний ресурс] / О. Голоденко. – Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1522/1/Golodenko-2.pdf>.
5. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко, А. В. Мытиль // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 110–119.
6. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
7. Соціологія : підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Харків – Київ, 1998. – 624 с.
8. Старовойтова І. І. Ідентифікація як метод наукового пізнання / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук праць. / відп. ред. В. В. Лях. – К. : Стилос, 1998. – Вип. 1. – С. 192–202.

9. *Старовойтова И. И.* Личностная идентификация и реидентификация в переходном обществе / И. И. Старовойтова // Перспективы. – Одесса, 1998. – № 4. – С. 114–117.

10. *Фрейд З.* Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд // Западноевропейская социология XIX – нач. XX веков. – М., 1996. – 568 с.

11. *Чапська І.* Майновий стан громадян у суспільстві, що трансформується / І. Чапська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 10. – С. 63–75.

12. *Шляков Д. В.* Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 / Д. В. Шляков ; Педагогический институт ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.

13. *Ядов В. А.* Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 35–52.

14. *Ядов В. А.* Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Мир России. – 1995. – № 3–4. – С. 158–179.

Розділ IV. ЕСТЕТО- ТА АРТ-ТЕРАПІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

УДК 111.852+130.2

В.А. Личковах, д-р філос. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕСТЕТОТЕРАПІЯ ХУДОЖНИКА ІВАНА ПЕНСЬКОГО В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІКАРНІ

Сутність, форми і методи естетотерапії розглядаються на прикладі творчості художника Івана Пенського та постійної виставки його картин у Чернігівській обласній дитячій лікарні. Аналізується взаємозв'язок мімезису – поезису – катарсису в творчому і лікувальному процесах, вплив естетичного сприйняття на психосоматичні і духовні стани, на оздоровлення дітей після складних операцій і важких захворювань.

Ключові слова: естетотерапія, арт-терапія, мімезис, поезис, катарсис, соціальна робота, живопис, Іван Пенський.

Сущность, формы и методы эстетотерапии рассматриваются на примере творчества художника Ивана Пенского и постоянной выставки его картин в Черниговской областной детской больнице. Анализируется взаимосвязь мимезиса – поэзиса – катарсиса в творческом и лечебном процессах, влияние эстетического восприятия на психосоматические и духовные состояния, на оздоровление детей после сложных операций и тяжёлых заболеваний.

Ключевые слова: эстетотерапия, арт-терапия, мимезис, поэзис, катарсис, социальная работа, живопись, Иван Пенский.

The essence, forms and methods of esthetotherapy are being reviewed on the example of work of the artist Ivan Pensky and the permanent exhibition of his pictures in Chernihiv Regional Hospital for Children. The author analyzes the correlation between mimesis – poesis – catharsis in the creative and therapeutic activities, and the influence of the esthetic reception on the psychosomatic and the spiritual state, and thus on the recuperation of children after the serious operations and maladies.

Key words: esthetotherapy, art-therapy, mimesis, poesis, catharsis, social work, painting, Ivan Pensky.

І коли, буває, затужу
Від свого горя чи чужого,
Жайвороне ймення прокажу –
І воно тоді мені підмога.

Іван Пенський

Постановка проблеми. Ще з часів Арістотеля відомо, що мистецтво впливає на людську «етику і психіку». Очищувальну дію художніх образів на етос і афекти людини великий філософ називав «катарсисом» – просвітленням душі, пов'язаним з естетичною насолодою. Єдність відображення-мімезису і творчості-поезису гармонізує чуттєві стани, врівноважує й водночас надихає людські життєві потенціали. Як можливе запровадження мистецтва, естетичних чинників його творення і сприйняття в соціальній роботі, у впливах на світогляд, свідомість, поведінку окремих груп людей, особливо так званих «незахищених», і тих, хто перебуває у «пограничних» ситуаціях, у тому числі і хворих?

Огляд досліджень і публікацій. Ще у Давній Греції мистецтво використовувалося як засіб естетотерапії – лікування хвороб за допомогою художніх впливів: звуком, ко-

льором, словом, гармонією мистецького твору. Понівечений «мікрокосм» людини відбудовувався через естетичні вияви «макрокосму» в художньому образі, коли «музика небесних сфер» вибрилювала не лише в акті творчості, а й в душі сприймача краси Космосу в мистецтві. Практика подібної терапії широко застосовувалася у піфагорейській школі, де Піфагор та його учні лікували психічні й навіть соматичні захворювання музичними ладотональними системами. Одні з них заспокоювали, приводили до релаксації (лідійський, міксолідійський лади), інші – збуджували, психічно зміцнювали, активізували (фрігійський, доричний лади). На жаль, ці програми музичної естетотерапії до нашого часу не дійшли, але сама ідея використовувати в лікуванні людей окремі види мистецтв чи, краще, їхній синтез стає все більш популярною і знаходить свою реалізацію в сучасній арт-терапії.

На сьогодні теорія і практика естетотерапії набуває все більшого розповсюдження у сфері психотерапії і психоневрології (особливо у Франції, США, Росії). Шизофренія (у т. ч. і дитяча), різноманітні неврози, стресові і нав'язливі стани досить успішно лікуються з використанням методик власної творчості пацієнтів, коли в процесі образотворення відбувається сублімація витіснених стресових вражень, їхня трансформація в позитивну енергетику творчості. Художня об'єктивація пригнічених станів допомагає звільнитися від них, перевести з внутрішнього плану в зовнішній, споглядати свій біль як винесений назовні, а тому дистанціюватися, «відчужуватися» від нього. Так само естетично і медично ефективною є методика створення скульптурного портрета на очах у психічно хворого пацієнта: відбувається перенесення другого, шизофренічного «я» на реальний пластичний образ. Хворий позбавляється від присутності «alter ego» всередині себе, а тим самим – від постійної напруженої боротьби між двома внутрішніми іпостасями власного «Я», розщепленого на дві ворогуючі між собою індивідуальності.

Методи арт-терапії починають поширюватись і в інших клінічних практиках. Звичайно, не як основний засіб, а як допоміжний, пов'язаний зі психотерапією під час лікування і в реабілітаційний період. Лікарі вже добре знають, як впливають на стани і самопочуття пацієнтів освітлення, кольори, звуки, навіть дизайн інтер'єрів та навколишнього середовища лікарні. Як важливо, наприклад, збагатити домінуючий білий (внутрішньо чистий) колір медичного закладу іншими кольоровими плямами чи акцентами, які перебувають з білим і поміж собою у гармонійних, спокійних і життєстверджуючих співвідношеннях. Як потрібно для релаксації до і після складної операції мати естетичні враження від катарсисної музики, живопису, поезії тощо. Доведено, що музичні звуки і ритми, живописні кольори і форми, поетичні алегорії та рими безпосередньо впливають на роботу головного мозку, серця, шлунка, гармонізують фізіологічні та психічні процеси організму. Видатний німецький естетик другої половини XIX ст. Фехнер звернувся до вивчення емоційного впливу на реципієнта саме найпростіших складових художнього образу – лінії, форми, кольору, звуку, показуючи єдність фізіологічного, психологічного та естетичного у людині, яка сприймає. Виникла так звана «естетика знизу», що досліджує природні та психоемоційні чинники естетичного сприйняття, його зв'язок з функціонуванням людського організму.

На щільні зв'язки мистецтва та його сприйняття з найглибшими шарами людської психіки (сферою позасвідомого) вказував і З. Фрейд – лікар і філософ. Розуміючи мистецтво як «сновидіння наяву», віденський психіатр зазначив його терапевтичну, ре-

креаційно-захисну і компенсаторну функції. Енергетика лібідонозних бажань тут переходить в «енергейю» творчості, в якій каналізуються різноманітні комплекси поза-свідомого «Ід» – «Воно». Через образні знаки і символи маніфестуються скриті від повсякденної емпірії нереалізовані мрії й потреби, унаочнюється людське лібідо – життєстверджуюча сила організму та психіки. Художня творчість (мімезис + поезис) звільнює душу від нав'язливих комплексів, психічних струсів та фобій. «Фантазування» як митця, так і сприймача розкріпачує творчі сили людини, наставляє її на соціально активне творення культури, в якій трансформується людська вітальна натура.

Послідовник Фрейда – швейцарський психолог К. Юнг виводив суть культури і мистецтва з відтворення архетипів – «першообразів» людського мислення, почування, світовідношення. Архетипи як певні «схеми», чи то «моделі» сприйняття і поведінки виявляють зміст колективного позасвідомого й отже «програмує» соціальні форми пізнання, спілкування, художньої творчості. І навпаки. Під час сприйняття творів мистецтва відбувається діалог перципієнта і митця, в якому досягається «консонанс» їхніх архетипів, коли вони стають порозбуджені й витягнуті з глибин психіки. Актуалізація культурних архетипів у свідомості сприймача прилучає його до загальнонародового досвіду життя, заряджає енергетикою спільноти, потенціалом творення, в якому стверджуються родові цінності та сенси.

Мета статті. Розкрити можливості естетотерапії на прикладі творчості художника Івана Пенського, зокрема виставки його картин у Чернігівській обласній дитячій лікарні. Аналіз взаємозв'язків мімезису – поезису – катарсису в художній творчості та сприйнятті допоможе розкрити духовні, енергоінформаційні впливи мистецтва на психосоматичні стани людей, зокрема на оздоровлення дітей у пограничних ситуаціях, що є дуже важливим у соціальній роботі, у лікуванні як тілесних, так і психічних патологій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ці ідеї естетотерапії розвиваються у так званій «еніоестетиці» – енергоінформаційній естетиці, спрямованій на дослідження «тонкого» світу мистецтва, його «польового» впливу на людину. Еніоестетика засвідчує існування специфічного «поля» художнього образу, який насичує простір сприйняття флюїдами інфратонкої матерії, викликаючи позитивні зміни в аурі перципієнта, формуючи стенічні емоції. В естетичному просторі художнього спілкування виникає духовний часопростір (хронотоп), що «втягує» до себе сприймача, змінюючи енергетично-вітальні й морально-екзистенційні структури його особистісного «я». Відбувається катарсис – ментальна відмова від хворобливих станів тіла і душі з переходом на вищі енергетичні й духовні рівні особистісної екзистенції. Тому мистецтво і лікує, а «пензлик» може дати для здоров'я не менше, ніж «скальпель».

Є чимало прикладів «оздоровлюючого» впливу художніх образів на людей: від моцартівського «Реквієму» і бетховенської «Апасіонати» до пісень Дунаєвського і «Ленінградської симфонії» Шостаковича; від Венери Мілоської та леонардівської «Джоконди» до полотен М. Реріха і Т. Яблонської; від поезій О. Пушкіна і Т. Шевченка до ліричних рядків В. Висоцького і Л. Костенко... «Випростала!», – вигукує Г. Успенський в оповіданні про те, як статуя Афродіти повертає до життя змученого, страждаючого, зігнутого хворобою старого. А хлопчик Ілюша в оповіданні «Статуя весни» Я. Полонського важко хворіє, тому що ненавмисно розбиває статуетку античної богині

краси і кохання. Але у снах його цей символ вічної весни повертається, і разом з ним приходять одужання, умиротворення, надія.

Подібні «надзавдання» покликані вирішувати й експозиція картин художника Івана Пенського в Чернігівській обласній дитячій лікарні. Це чи не єдиний в Україні приклад естетотерапії засобами образотворчого мистецтва в медичних закладах для дітей. Спробу, а точніше, – експеримент із запровадження лікувальних можливостей естетотерапії у клінічну практику схвалив головний лікар Олександр Опанасович Карета, за-служений лікар України. У 2009 році разом з Іваном Івановичем Пенським вони захоплюються ідеєю створення галереї арт-терапії для хворих та одужуючих дітей. Просто лікарню треба перетворювати в центр тілесного і душевного здоров'я, розширити традиційні лікувальні методи естетотерапевтичними.

На сьогодні в лікарні функціонує 3 зали з роботами І. Пенського. В них зібрано багато графічних і живописних творів відомого чернігівського художника (члена НСХУ з 1982 р.), написаних майже за 45 років його творчої діяльності. Все життя митець підсвідомо йшов до естетотерапії – гармонізуючого впливу на людську душу єдності кольору і звуку, живописної лінії та поетичного слова. Він – художник і поет, народжений на зачарованій землі Козелеччини, хлібороб від родоводу і митець за покликанням долі. Пройшовши шлях від дбайливого орача до вимогливого передусім до себе майстра пензля, він зберіг у душі поезію плекання збіжжя – матеріального і до духовного, гостро реагуючи на людські стани природи і природні «струни» людини:

Подаленів дощисько стороною,
І щось в мені озвалося струною...

Творчість Івана Пенського вже за своїми жанровими і художньо-стилістичними характеристиками відповідає суті і завданням естетотерапії. Основний жанр його образотворення – це пейзаж, ліричне зображення природи в різні пори року, що звучить в унісон з людською душею, розбудженою новим поворотом Сонця і світил. Відомо, що живописні пейзажі найбільше концентрують у собі енергетику людських почуттів, заряджені настроєм як самої природи, так і її «дзеркала» – мистця. Мімезис тут – не просто наслідування прегарних форм, а справжнє відтворення естетичної єдності людини і природи, ліричного героя та його довкілля, вібрації душі та Космосу.

Пейзажі І. Пенського міметичні саме в естетичному сенсі цього слова. Вони реалістично відображують красу улюбленого краю, батьківського обійстя, рідної домівки. Художник з романтизмом закоханого власне живописує просторі поля, ліси і луки Чернігівщини, невеликі, але такі знайомі річки Стрижень і Остерку, цвітіння садів біля бабусиної хати або на рідній вулиці Лісовій. Навіть краєвиди далекої Швеції зігріті почуттям гармонії, врівноваженості, умиротворення природи, «сродної» для української душі. Благодать розливається в опоетизованих «портретах» довкілля. Мімезис тут не стільки наслідує зовнішні форми краси, скільки відтворює духовну суть, внутрішні «психологічні» стани замріяної й омріяної природи.

Встало саяво над землею,
Світить в душі нам усім
Віфлєсмською зорею,
Благовістом золотим.

Художник однаково щиро любить усі пори року, але кожна з них набуває у нього

самобутнього, неповторного звучання, представляє себе у всій силі свого природного «акме». Весна, літо, осінь і зима переживаються у Пенського душею селянина, людини землі, яка добре знає красу і міць кожного стану довкілля. Натомість душею художника мистець відтворює ці стани у двох міметичних формах реалістичного живопису. Його пейзажні образи чітко поділяються на «прозорі» і «туманні». В перших, «транспарентних» зображеннях маємо справу з чистою оптикою бачення, коли мімезис є адекватним відтворенням дійсності у сфокусованому зоровому образі. Ці пейзажі сприймаються легко, безпосередньо, природно. У других, «туманних» зображеннях бачимо імпресіоністську димку, таку собі «вуаль» природи, якою вона прикриває свої таємниці. Цікаво, що техніка «туману» у художника часто переходить у мотив творчості, коли цей феномен вранішньої зачарованості та нації стає ексклюзивним об'єктом міметичного зображення («Туман котиться», «Моросить», «В ранковім тумані», «Ранок, осріблений росами», «Зелене намисто Полісся»).

Як «прозорі», так і «туманні» пейзажі І. Пенського володіють естетико-сугестивною силою. Мімезис природи відтворює її енергетичний потенціал, цілющий вплив на людину як частки космічного універсуму, органічної складової краси Космосу. Настрої природи – замріяні і ніжні, ліричні й романтичні, спокійні й умиротворені – непомітно перетікають до душі сприймача, налаштовуючи його на відповідний лад і гармонію, здійснюючи тим самим духовно-чуттєвий катарсис, а отже, – і естетотерапію. Сугестія, що йде від пейзажних полотен Івана Пенського, естетично сприймається навіть дітьми молодшого віку, про що свідчать опитування і бесіди з ними після ознайомлення з картинами на екскурсії по галереї дитячої лікарні.

Ще більше дієвим в естетотерапії І. Пенського є «поезис» його творчості. Доповнюючи міметичні зображення, справжній поетичний дух, лірика і романтизм мистця відчувуються в сюжетних лініях його картин, у вишуканій композиції та колористиці. Художник-поет навіть назви картин дає у віршованих, метаморфозних формах: «Цвіт, зацілований бджолами», «Яблуновоцвітно», «Зима біжить, дзвінить, сміється», «Ще треті півні не співали», «Чорнобривців насіяла мати», «Згасає чорнобривий день», «Зозуля відкувала». Таке поетичне бачення образів природи перетворює його живопис у «зорову поезію», яка не випадково переплавляється у пісню, як наприклад, «Там, у долині» (музика М. Збарацького):

Стану босоніж на мокру стежину
В ранковім тумані в напівзабутті,
О доле єдина, моя незрадлива,
Ти піснею стала в моєму житті!

Якщо мімезис живопису Івана Пенського часто пов'язується з «туманними» зображеннями, то поезис його картин так чи інакше відбиває атмосферу грози. Відомо, що перед грозою, під час грози і після грози природа (а з нею і людина) поперемінно переживає стани зосередженого очікування, бурхливого очищення, заспокоїливого умиротворення. У передгрозовій ситуації все завмирає, притихає, очікуючи потужного природного струсу і рясної зливи, а у післягрозовій рекреації все прояснюється, просякається ароматами землі. Очищене блискавкою повітря насичується озоном, тому стає легше дихати, можна «прополоскати груди свіжим повітрям» (П. Тичина). Всі ці природні, фізіологічні та психологічні феномени і є суттю катарсису, який відомий

психолог Л. Виготський назвав «легким диханням», естетично аналізуючи однойменне оповідання І. Буніна. У художника-поета І. Пенського чимало творів має прозові сенси і змісти: «Травневі громи», «Небо нахандубасилось», «Іде дощ», «Після дощу», «Дрібен дощ». Мистець начебто змиває стресове сміття з душі, очищує атмосферу людської психіки від емоційного і духовного забруднення. За законами катарсису, який, згідно з Л. Виготським, відбувається у формі «короткого замикання» в душі під впливом художнього твору, грози І. Пенського як «коротке замикання» в природі, розряджають згущену енергетику і викликають «світлий настрій». Тій само меті слугують вечірні та нічні пейзажі автора (інколи у стилістиці Куїнджі), які логічно переходять у ранковий апофеоз життя, в народження дня:

На світанку говорила Доля...

Художник самозабутньо – поетично любить сніг, дощ, воду в озерах, річках і навіть в калюжах. Ця «водяна» стихія його робіт символізує ідею чистоти, змивання гріхів, водного хрещення у душах і серцях людей. Разом із яскравими сонячно-барвистими образами цвітіння і чуттєво-пишної повноти природи, вода і світло у своїй єдності утворюють життєдайне начало, що йде від архетипів міфологічної свідомості. Тому картини І. Пенського, де «останній сніг» переходить у «талі води», а «підвечір'я» змінюється «травневим ранком», кличуть до життя, в якому обов'язково буде «пробудження». Так само надихає поезис білосніжної зими та яскраво барвного літа, золотої осені і перехідного періоду від «кінця зими» до «подиху весни». Найбільш зворушливими є пейзажі переходу однієї пори року в іншу, коли природа трансформується, набирає сил, знаходиться «на переламі». Всі пейзажні мотиви художника-поета ведуть до переображення душі, до катарсису, до пробудження захисних сил організму, а отже, – до одужання:

На листі – сонця промінці,
І час крилом торкає душу...

Єдність мімезису і поезису в естетотерапії Івана Пенського не випадково може бути позначена улюбленим слоганом мистця: «Небо – для крила».

Глибинні естетико-психологічні механізми катарсису закладені в портретних роботах художника, який наближається до естетотерапії у своїх зображеннях людських характерів. Портретний жанр у його творчості так само, як і пейзажний, часто-густо охоплює «переламні» моменти життєвої долі людей, що виявляють їхню суть і духовно-душевні потенціали. Особливо цікавить художника світ дитячої психології, де відбувається становлення, взросління, змушнення, де все – попереду, але має свої первинні, зародкові форми. У цьому ракурсі показовими є портрети дітей – пацієнтів обласної дитячої лікарні.

Серед них засумована Оксана – дівчина, що пройшла хірургію хребців. Печатка перенесених страждань ще помітна на її вже недитячому обличчі, і вся вона – між хворобою і здоров'ям, між звершеним дитинством і початком юні. Портрет навіює надію не тільки самій Оксані, а всім, хто дивиться на її «рубіжний» образ і сподівається на краще. Психологія переходу від дитинства до молодості, від дівчини до жінки закарбована і в портреті «Незнайомки». Таємничо зосереджене обличчя, на якому висвітлюються внутрішні моменти пізнання світу і людей, дає нам зрозуміти: юнка знаходиться «на порозі» самопізнання, для неї відкривається світ нових, «дорослих» цінностей. Ще один

портрет – «Сашко-шахіст» – теж дивує дорослою серйозністю маленького пацієнта. Але задумливий над шахами хлопчик буквально танцював, коли побачив своє живописне зображення («Я-Мікеланджело!»). Як засвідчує Іван Іванович, діти, побачивши портрети ровесників, як правило, радіють, питають: «хто це?», просять і себе намалювати. Здатність впізнавати в Іншому самого себе, потреба у самоідентифікації формують навички співстраждання, співчуття, симпатії, спільної радості. Отже, естетотерапія підіймається тут на щабель емпатії – перенесення в художній образ, вчування, вживання, коли «я» сприймача ідентифікується з образом Іншого.

Так само емпатійними, з теплим почуттям взаємності, є портрети співробітників дитячої лікарні – «М.В. Божко», «Наташа» та ін., в яких художник вбачає носіїв українського генотипу та архетипів в етноментальності. Такою ж культурно-психологічною ідентифікацією характерні й автопортрети художника. Мистець, з одного боку, уважно – зосереджено начебто вдивляється в самого себе, а з іншого – майже в горизонті зворотної перспективи, дивиться на нас. Іван Пенський ділиться з нами досвідом життя як творчістю, мудрістю, естетизмом:

Скільки, мамо-земле моя мила,
Щедрих весен ти мені дала!

Особливі енергоінформаційні, еніоестетичні здібності художника забезпечують його звернення до сакральних тем, навіть надають можливість написання «пророчих» художніх образів. У графічному творі «Материнство» (1979) відображений, по суті, вічний архетип Мадонни – «жінки на руках із немовлям» (М. Андрієнко). З художнього плетіння графічної орнаментики викарбовується образ Матері – такий близький для кожної людини, що веде її крізь усе життя і надихає її на добро, співучасть, благодіяння. Певний енергоінформаційний вплив на автора роботи ще з дитинства справили намолені ікони в бабусиній хаті: «Богородиця-Одигітрія», «Казанська», «Святого Феодосія». Знаменно, що через рік після написання «Материнства», у сім'ї митця народжується дитина – донька Інна, яка сьогодні є екскурсоводом у лікарняній галереї картин свого батька.

Так само вражає, що за рік до трагічного вибуху в Чорнобилі художник пише там «промисловий» пейзаж з 4-м реактором, прославляючи «мирний атом». Згодом вже з'являється картина «26 квітня. 1986 рік», в якій страшне полум'я вибуху на АЕС червоно-чорними викидами затьмарює синє небо Полісся. Хмари закручуються у спіралі, підсвічені знизу загравою пожежі, а зверху – принишклим сонцем. Але високий трагізм теж викликає катарсис, очищення від болю, страждання і навіть загрози смерті. Такі психологічні стани Арістотель позначав через «пафос» – духовно-піднесений стан, який народжується в подоланні критичних, а в екзистенціалізмі – граничних, межевих ситуацій.

У такий спосіб і формується художньо-образний потенціал естетотерапії Івана Пенського. Його мімезис і поезис, втілені в пейзажах і портретах, викликають катарсис, що лікує душу. Художник мріє додати до образотворчих впливів ще і музику, що в синергії мистецтв викличе багатогранний емоційний відгук. В естетотерапії повинна бути присутня синестезія, тобто почуттєва асоціація, що формується взаємодією органів чуттів під впливом гармонії кольору і звуку, лінії та слова, спокою та ритму. Художник сподівається, що естетичні цінності живопису, музики, поезії допоможуть подолати відчуття горя, тривоги, відчаю:

І коли, буває, затужу
Від свого горя чи чужого,
Жайвороне ймення прокажу –
І воно тоді мені підмога.

В естетотерапії Чернігівської обласної лікарні хворі діти не тільки пасивні «сприймачі» художніх образів та естетичних впливів. Тим, хто одужує, пропонується власна творчість у доступних формах – малювання, ліплення, колажі з фантиків, аплікація, художнє конструювання. Діти входять у царину самопсихотерапії у спеціальних кабінетах релаксації, що більше схожі та творчі майстерні, ніж на звичайні шкільні класи, де працюють гуртки. Головне, у них є наочний приклад – твори художника-поета, з яких починається і естетотерапія, і художнє виховання маленьких пацієнтів дитячої лікарні.

Висновки. Сам Іван Пенський говорить: «Я хочу, щоб з кожним роком на мою виставку приходило б все менше і менше хворих дітей!». А ми б додали: хай бачить його картини все більше і більше одужуючих тілом і духом дітей, адже естетотерапія дає їм «небо для крила» на все життя, що для них лише тільки розпочинається.

Список використаних джерел

1. Личковах В. Неокласична естетика в культурному просторі ХХ – поч. ХХІ століть / В. Личковах. – К. : НАКККіМ, 2011. – 222 с.
2. Личковах В. Чернігово-Сіверська культурологічна регіоніка / В. Личковах. – Чернігів : Видавництво Лозового, 2011. – 196 с.
3. Морено Дж. Включи свою внутренню музику / Дж. Морено. – М., 2009. – 142 с.
4. Пенський І. Пензлем і скальпелем: графіка, живопис / І. Пенський. – Чернігів, 2011. – 24 с.

УДК 364-78:82

К.Г. Булко, магістрантка

Науковий керівник: **В.А. Личковах**, д-р філос. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ БІБЛІОТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Розглянуто сутність та функції бібліотерапії. Особливу увагу приділено ролі бібліотерапії в соціальній роботі, впливу окремих жанрів літератури на духовний світ особистості, її моральне і психічне здоров'я.

Ключові слова: бібліотерапія, лікування, бібліотерапевтичний ефект.

Рассмотрены сущность и функции библиотерапии. Особое внимание уделено роли библиотерапии в социальной работе, влиянию отдельных жанров литературы на духовный мир личности, ее моральное и психическое здоровье.

Ключевые слова: библиотерапия, лечение, библиотерапевтический эффект.

It is considered the essence and function of bibliotherapy. It is paid attention to the role of bibliotherapy in social work, influence of Separate genres of literature on spiritual world personality.

Key words: bibliotherapy, treatment, bibliotherapias effect.

Постановка проблеми. Ще з часів Платона вважалося, що книга – чудовий засіб допомоги у важкій життєвій ситуації. І надалі неодноразово підкреслювали, що книги впливають на культуру мислення людини, її характер, формують ті чи інші способи поведінки, здатні допомогти в пошуку виходу з важкої життєвої ситуації. Сьогодні, коли

значно змінилися соціальні умови життя у країні, значно підвищився рівень тривожності і різних фобій населення. Це відбилося як на поведінці, так і на всій життєдіяльності українців. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним стає такий напрямок соціальної роботи, як бібліотерапія.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Бібліотерапія розглядається: як розділ бібліотекознавства – Б. А. Симонов, як напрям педагогіки читання – Ю.Н. Дрешер, як комплексна наукова дисципліна – Б.С. Крейденко, як лікування читанням – В.М. Бехтерова, І. Платонова, В.Є. Романова. В аспекті «бібліотечної психології» та психотерапії «лікування книгою» досліджують О.Є. Алексейчик, В.Є. Рожнова, О. Ловка. Місце і роль книги в атр-терапії відрізняє британський художник Р. Баркер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті аналізу сутності і функцій бібліотерапії особлива увага приділяється тому, як саме впливає «лікування книгою» на різні неспецифічні процеси, у психіці та поведінці людини.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є стислий аналіз ролі та значення бібліотерапії в соціальній роботі. Зокрема, ставиться завдання розглянути сучасні підходи до бібліотерапії та визначити, які естетичні та лікувальні функції бібліотерапія виконує у роботі з клієнтом соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Бібліотерапія (лікування читанням) – це галузь арт-терапії, що вивчає терапевтичний ефект різних типів і різновидів літератури, переважно художньої. Відомо декілька визначень бібліотерапії.

У книгознавчому словнику «бібліотерапія» визначається як метод книголікування, який за допомогою спеціально підбраної, в основному художньої літератури, здійснює медико-профілактичний і психологічний вплив на особистість.

Англійський живописець Р. Баркер визначає, що «бібліотерапія є використанням літератури і поезії в лікуванні хворих, які страждають від емоційних проблем або розумових розладів. Бібліотерапія часто використовується в соціальній роботі з групами чи груповій терапії і, як правило, є досить ефективною під час роботи з людьми різного віку, з хворими як госпіталізованими, так і з амбулаторними, а також зі здоровими людьми, охочими використовувати літературу як засіб особистого розвитку та самовдосконалення» [3, с. 28].

Бібліотерапевтичний ефект може виникати не тільки від читання художньої літератури, але і від широкого кола друкованих матеріалів – журналів, газет, підручників, книг, енциклопедій та словників. Поряд із прозовою художньою літературою можна використовувати поезію, спеціальну літературу за інтересами та літературу, що підходить для лікування за певними характеристиками захворювання чи психологічним станом клієнта. Також до ефективної бібліотерапії слід віднести авантюрні романи, детективи, фантастику та релігійну літературу, до якої особливий інтерес виявляють люди старші за 40 років.

Виділяють три основні підходи до розуміння сутності бібліотерапії:

- вузький, або біблієзнавчий – у ньому книги розглядаються лише як чинник, відволікаючий від важкого душевного стану;

- медичний підхід – бібліотерапія розуміється як компонент психотерапії людей, які страждають невробами або навіть психічними захворюваннями. У цьому випадку

"лікування книгою" проводить лікар-психотерапевт або психіатр. Цей підхід найбільш розповсюджений у Німеччині;

– соціально-психологічний – бібліотерапія тут виконує функції засобу соціально-психологічної допомоги людям у важких життєвих ситуаціях. Вона, здебільшого, виступає як допоміжний засіб, але в багатьох випадках (або на певному етапі процесу терапії) може стати й основним засобом. Проводить бібліотерапію той представник професії (психолог, соціальний працівник, соціальний педагог та ін.), який підготовлений до проведення такої роботи і надає підтримку й допомогу людині, яка опинилася у важкій життєвій ситуації.

Клієнту соціального працівника бібліотерапія допомагає виконувати такі функції:

- проявити індивідуальну самосвідомість;
- поліпшити розуміння і програмування людиною своєї поведінки;
- сприяти формуванню адекватної самооцінки;
- визначити в людині її інтереси і схильності;
- полегшити наслідки стресу;
- показати особистості, що він (вона) – не перша людина, що зіткнулася з такою проблемою;
- показати людині, що є більш ніж одне рішення цієї проблеми;
- обговорити проблему більш вільно;
- спланувати правильний шлях дій у вирішенні проблеми;
- вийти на шлях самопізнання, самореалізації і в кінцевому підсумку самоактуалізації, досягти психологічної зрілості [4, с. 26].

З початку виникнення бібліотерапії вона використовувалася для лікування неврозів, але, по суті, бібліотерапія необхідна не тільки при лікуванні неврозів і соматичних захворювань, а також тим, хто опинився в лікарні на тривалий термін. У таких людей змінюються соціокультурні контакти, відбувається важке відключення від соціуму, до якого вони звикли. Це змінює мотивацію ставлення до читання. Хворі зацікавлені в іншому читанні, яке допомогло б їм благополучно пережити медичний діагноз. Бібліотерапія може застосовуватись і в роботі з негоспіталізованими хворими – особами з функціональними обмеженнями, яким необхідна допомога у налагодженні контактів із зовнішнім світом або пристосуванні до змінених через їхні хвороби умов, а також з тими, хто тимчасово потребує особливої уваги у зв'язку з якимись життєвими проблемами [3, с. 28].

Використання методу бібліотерапії в лікуванні хворих допомагає подолати певною мірою дефіцит спілкування, емоційного відчуження та наявність дискомфорту. У клієнтів соціальної роботи допоможе знизити підвищену дратівливість, розлад з собою й оточуючими.

Взагалі, на думку американських психологів, естетична здатність незалежного маніпулювання художніми образами в уяві, співпереживання у процесі сприйняття художнього твору дають можливість компенсувати те, що людині не вдається реалізувати в дійсності. Це так звана компенсаторна функція мистецтва, а тому і бібліотерапії.

Єдиної класифікації книг, що рекомендуються при бібліотерапії, немає, оскільки кожен соціальний працівник чи психолог рекомендує книгу, виходячи із стану та ситуації клієнта.

Але можна виокремити такі книги, що впливають на неспецифічні процеси під час лікування особистості:

- заспокоєння можна отримати, читаючи книги Д. Фурста «Невротик ...», О. Герцена «Минуле і думи» та різну філософську та публіцистичну літературу на історичні та художньо-естетичні теми;

- відчуття того, що герой має такі ж труднощі, що і сам клієнт, рекомендується читання Ш. Бронте «Джейн Ейр», Л. Толстого «Дитинство, отрочество і юність»;

- переживання впевненості у собі, віра у власні можливості часто виникають під час читання біографій, спогадів, листів видатних людей з цікавою, але нелегкою долею (наприклад, Л. Толстой «Сповідь»; Ф. Достоевський «Щоденник письменника»; А. Чехов «Листи»);

- висока психічна активність може бути викликана більшістю літературних жанрів. Наприклад, вірш Ф. Тютчева «Люблю грозу на початку травня ...» – це заклик до оновлення життя, досягання його сенсу;

- вирішення внутрішнього конфлікту через способи психологічної розрядки ситуацій, описані, наприклад, у книгах В. Лихоносова, У. Потаніна, Ю. Нагібіної;

- для посилення або послаблення психічних процесів особливе значення мають медичні, наукові, науково-популярні книги з психіатрії та психології (наприклад, Д. Фурст, С. Консторум, Е. Кречмер, П. Ганнушкін, А. Кемпінські, В. Рожнов і М. Рожнова, К. Обухівський, К. Імелінський та ін.). З белетристики: В. Лихонос «Туга-журба», Г. Матевосян «Помаранчевий табун», В. Потанін «Пристань» тощо [1, с. 76].

Рекомендована література для бібліотерапії має на меті підвищення адекватної самооцінки клієнта і виступає як його захисна сила.

Слід також зазначити, що в бібліотерапії важливо кваліфікувати книги за етнокультурними ознаками та за жанрами:

- українська класика – Г. Сковорода «Сад божественних пісень», Т. Шевченко «Кобзар», Л. Українка «Лісова пісня», вірші київських «неокласиків»;

- російська класика – О. С. Пушкін «Євгеній Онегін», М. Ю. Лермонтов «Мцирі», «Маскарад», М. В. Гоголь «Мертві душі», «Ревізор», М. А. Булгаков «Майстер і Маргарита», «Собаче серце», «Дні Турбіних»;

- зарубіжна класика – Г. Маркес «100 років самотності», С. Моем «Театр», В. Шекспір «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», О. Уайльд «Портрет Доріана Грея», Т. Гарді «Тесс із роду Д'Ербервіллів»;

- історико-пригодницька література – В. Скотт «Айвенго», О. Дюма «Три мушкетери», Е. Пітаваль «Голова королеви», М. Рід «Вершник без голови», М. Твен «Пригоди Тома Сойєра», В. Пікуль «Фаворит»;

- фантастика – А. Азімов «Я, робот», Р. Шеклі «Координати чудес», Дж. Толкієн «Володар перснів», «Гобіт», Дж. Роулінг «Гаррі Поттер», Г. Уеллс «Людина-невидимка»;

- любовні романи – Ш. Бронте «Джейн Ейр», С. Шелдон «Ніщо не вічно», М. Херан «Мати все», Д. Коллінз «Вирок Лакі», М. Беннет «Мій чоловік», Д. Стіл «Саманта», Дж. Остін «Гордість і упередження», «Емма», «Нортенбергське абатство», Е. Дарсі «Наталі»;

– детективи – Я. Флемінг «Агент 007», А. К. Дойл «Шерлок Холмс», Дж. Чейз «Стук, стук... хто там?», А. Крісті «Шосте відчуття»;

– епос (казки) – Г. К. Андерсен «Дюймовочка», «Огниво», Ш. Перо «Попелюшка», «Кіт у чоботях», О. Толстой «Золотий ключик», В. Жуковський «Людмила», М. Носов «Незнайка на місяці»;

– гумористична література – О. Зорич «Про людину», «Не закінчена розповідь», Є. Петров, І. Ільф «12 стільців», «Аркуш із альбому», «Чудові гості».

Під час роботи з людьми, що знаходяться у важких життєвих ситуаціях, особливу увагу потрібно приділяти *принципам підбору книг*:

- книги мають бути співзвучні тій життєвій ситуації, яку переживає людина;
- книга може використовуватися для регуляції емоційного стану людини або стимулювати його активність, або допомогти подивитися на ситуацію з іншого боку;
- тексти повинні допомагати розрядити ситуацію, впоратися з нестерпними для психіки страхами [2, с. 100].

Висновки і пропозиції. Отже, бібліотерапія, як інноваційний метод арт-терапії, стає все більш поширеним у практиці соціальної роботи. Адже вплив цього методу несе позитивний характер та може використовуватися не тільки в роботі з госпіталізованими хворими чи особами, що перебувають вдома, а також з різними групами клієнтів. Важливість цього методу полягає в тому, що для кожної конкретної історії клієнта можна підібрати певну літературу, яка б скорегувала її і вплинула на адаптацію клієнта до нового способу життя, на його психічне і моральне здоров'я.

Список використаних джерел

1. *Алексейчик А. Е.* Библиотерапия / А. Е. Алексейчик // Руководство по психотерапии / под ред. В. Е. Рожнова. – 3-е изд., доп. и перераб. – Ташкент : Медицина, 1985. – 404 с.
2. *Дрешер Ю. Н.* Современная концепция подготовки специалиста-библиотерапевта / Ю. Н. Дрешер. – М. : Медицина, 2003. – 248 с.
3. *Келлер Т.* Хорошая книга – тоже лекарство / Т. Келлер. – М. : Библиотека, 1999. – 200 с.
4. *Ловка О.* Новини в галузі бібліотечної психології / О. Ловка. – К. : Бібліотечна планета, 1999. – 234 с.

УДК 364-78

С.М. Драгунова, магістрантка

Науковий керівник: **В.А. Личкова**, д-р філос. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ДРАМОТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Розглянуто використання драмотерапії. Особливу увагу приділено застосуванню драмотерапії в соціальній роботі та її впливу на людей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: драмотерапія, психодрама, люди з обмеженими можливостями.

Рассмотрено использование драматерапии. Особое внимание уделено применению драматерапии в социальной работе и её влиянию на людей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: драматерапия, психодрама, люди с ограниченными возможностями.

Considers the use of dramatherapy. Special attention is paid to the application of dramatherapy in social work and its impact on people with disabilities.

Key words: *dramatherapy, psychodrama, people with disabilities.*

Постановка проблеми. Традиція лікування за допомогою драматичного мистецтва сходить до витоків цивілізації і існує стільки ж, скільки існує сама людська спільнота. Ця традиція безпосередньо не пов'язана з медициною, а заснована на досягненні людиною сенсу своїх вчинків і переживань. В античну епоху і до неї драматичне мистецтво як різновид цілющої практики було тісно пов'язане з релігією. Цей зв'язок добре помітний в античних театральних формах, таких як грецькі ритуали, пов'язані з культом бога Асклепія, покровителя медицини. Історично театр створювався з метою здійснення терапевтичної дії (теорія катарсису Арістотеля). Театр завжди викликає дуже сильні емоції у людей. Наприкінці XIX століття стали виникати психотерапевтичні театри в Німеччині, Австрії, США, Росії, Франції.

Сучасна драмотерапія – явище складне. Вона представлена багатьма школами і напрямками, в науці часто по-різному трактують основні принципи цього підходу. У той же час їх об'єднує те, що всі вони пов'язані з мистецтвом театру, мистецтвом драми, яке є в драмотерапії основним інструментом комунікації.

Актуальність дослідження. Важливим є обґрунтування можливості використання психодрами і драмотерапії у практиці соціальної роботи, в системі естетичного виховання; психосоматичних лікувальних заходів, особливо у людей з обмеженими можливостями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі не існує єдиної думки з приводу визначення драмотерапії. Термін вільно використовується для позначення клінічних рольових ігор і театру імпровізацій (Л.Б. Белянська, П.А. Опаріна, Т.Н. Караманенко, Р. Грейджер, К. О'Коннор, Я.Л. Морено). Незважаючи на те, що в її основі лежить творча гра, процес драмотерапії не є поверхневим або несерйозним. Сила і глибина впливу драмотерапії пов'язані із здатністю виражати події і переживання яскраво і точно, що дає можливість згадувати і переживати інакше певні життєві події, подивитися на них іншими очима.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є через аналіз сутності основних форм і методів драмотерапії розкрити її естетичні та лікувальні можливості, а на прикладі діяльності чернігівського театру «Дивосад» показати практичні результати її використання у соціальній роботі зі специфічними групами клієнтів.

Виклад основного матеріалу. Драма (грец. drama) – "дія", що відбувається. Вона зображає, переважно, приватне життя людини та її конфлікт із суспільством. При цьому акцент часто робиться на загальнолюдських суперечностях, втілених у поведінці і вчинках конкретних персонажів. Драмотерапія – це новий напрямок арт-терапії, що набирає темп і стає модним у наші дні. Вона використовує такий поширений технічний прийом, як драматизація, тобто розігрування сюжету. І хоча метод називається драмотерапія, в його основі лежить мистецтво театру, а не драматургія, театралізація психодрами в контексті останньої.

Цей напрямок арт-терапії використовує силу театального мистецтва в межах терапевтичного процесу для отримання доступу до латентних зцілювальних ресурсів у роботі з клієнтами соціальної роботи. У творчому самовираженні клієнта відбивається як

причина, так і природа психічного розладу, а також воно сприяє реінтеграції дисоціативних станів клієнта, внесенню цілісності в умови розщепленої свідомості і робить ефект зцілення травмованої самості, що відчуває страждання.

Основні сфери застосування драмотерапії в соціальній роботі та лікуванні:

- 1) міжособистісні та внутрішньоособистісні проблеми;
- 2) сімейна та дитячо-батьківська терапія;
- 3) оргконсультування;
- 4) розвиток креативності у певній професії;
- 5) прикордонні розлади;
- 6) психосоматика;
- 7) естетотерапія через катарсис.

На відміну від психодрами, тут грається що завгодно і чие завгодно життя. Може програватися якесь певне завдання (як це зробити), а можуть розбиратися глибинні екзистенційні питання, що зачіпають сенс людського буття, призначення.

Завдання, які вирішуються за допомогою драмотерапії:

- 1) усвідомлення своїх тілесних і поведінкових моделей;
- 2) розвиток спонтанності та імпровізації;
- 3) розвиток і вдосконалення здатності до “режисури” власного життя;
- 4) можливість “переграти” життєві сценарії і патерни;
- 5) розвиток тілесної пластичності і пластики;
- 6) розширення репертуару поведінкових моделей;
- 7) можливість стати іншим (розвиток множинності особистості);
- 8) можливість повернутися в минуле і заглянути в майбутнє з метою самоідентифікації.

Процес драмотерапії – це не “терміновий ремонт”, це тонка й емпатична робота з клієнтом, а також фізичне зцілення, яке вимагає певного часу. Однак ця робота приносить величезне задоволення як соціальному працівнику, так і його клієнтам.

Драмотерапія спирається на природний драматичний характер будь-якої соціальної комунікації. Наше спілкування з іншими людьми являє собою «маленькі драми», в ході яких ми завжди презентуємо себе іншим. Драма – це перетворення дій людей у значущу подію. Завдяки залученню в спеціально сконструйований «світ гри», в якому міжособистісну взаємодію проявлено найбільш зримо і вбудовано в певну сценарну форму, драма допомагає людям встановити більш тісний зв'язок із повсякденною реальністю. Психодрама намагається імітувати реальність взаємин, використовуючи можливості уяви і такі автентичні «матеріали», як людське тіло, розум і почуття, що проявляють себе в дії і словах. Сценічна гра припускає фокусування на різних видах людського досвіду – на тих чи інших «фрагментах» життя. Вона заснована на свідомому використанні драматичної форми. Драмотерапія спонукає людину до участі в різних сценічних діях, до створення різних персонажів і ототожнення себе з незвичними для нього ролями, тобто сприяє самопізнанню і самоідентифікації.

Як і будь-який драматичний процес, вона передбачає наявність певної аудиторії. У цьому відношенні драмотерапія, звичайно, нагадує театр, який обов'язково передбачає моделювання різних подій і персонажів, прагнучи передати їх гранично чітко та яскраво.

Драмотерапія – це лікувальний метод, що використовує техніку дії. Він може бути використаний не тільки для усунення симптомів і «пошкоджених» моделей поведінки, але і для прискорення особистісного росту і розвитку. Вона може бути корисна різним типам клієнтів у різні періоди життя, як наприклад, під час складних емоційних життєвих ситуацій.

Однак драмотерапія є панацеєю не для всіх. Хронічні пацієнти з нерегульованою поведінкою потребують постійної реабілітації, що є неможливою у драмотерапії. Крім того, це люди, які страждають гострим психозом, параноєю, суїцидальними нахилами, маніями, ушкодженнями мозку, соціопатичні і депресивні пацієнти. Хоча вплив на психічні розлади особистості може мати успіх, для цього необхідні спеціальні умови і особливим чином підготовлений штат допоміжних осіб. Натомість вплив драмотерапії є ефективним для багатьох типів людей, включаючи ув'язнених, алкоголіків, наркоманів, тих, які страждають заїканням, дітей із психічними травмами, сім'ї та людей, що перебувають у кризовому стані; в роботі з підлітками, аутичними дітьми, закоренілими злочинцями, особами, які зазнали сексуального насильства, навіть алкоголікам і онкологічним хворим. Приносить вона позитивний ефект і у лікуванні деяких психосоматичних захворювань. Таким чином, драмотерапія може бути корисною широкому колу людей, при різних діагностичних категоріях, в індивідуальних і соціальних проблемних сферах, у широкому спектрі поведінкових порушень.

Для більш глибокого пізнання дійсності, навколишнього світу, соціуму особам з обмеженими можливостями здоров'я необхідно не тільки спостерігати за різними явищами і подіями, але і практично діяти з предметами, виявляти їх властивості та особливості, зв'язки і відносини між ними. Отже, драмотерапія заснована на активності уяви, вона є унікальним засобом продуктивної творчої взаємодії з навколишньою дійсністю, завдяки чому вдається досягти глибоких змін в установках і світовідчутті особистості.

Драмотерапевти використовують мистецтво театру насамперед для досягнення змін у стані людини та в її відносинах з навколишнім світом. Це досягається здатністю драмотерапії знімати емоційну напругу і сприяти вирішенню психологічних конфліктів. Важливу роль при цьому відіграє можливість встановлення контактів з іншими людьми. Без уяви не може бути драми, і для того, щоб уява привела до зцілення, вона має бути певним чином сконструйована. Оскільки драмотерапія заснована на творчості, вона обов'язково передбачає активність уяви. Вона приводить до створення таких умов, коли люди проявляють свій творчий потенціал, використовуючи наявні можливості. Порушення поведінки коригуються завдяки відновленню балансу в реакціях людини на реальні життєві ситуації, а аж ніяк не у зв'язку із заміною одних поведінкових стереотипів іншими. Це становить суть драмотерапії як лікувального засобу і дозволяє пояснити її високу ефективність у різних сферах практичного застосування. Драмотерапія пов'язана зі зняттям однієї маски і надяганням іншої. Людина скидає психологічну маску і надягає драматичну, покликану не приховувати, а, навпаки, розкривати людські почуття.

Використання драмотерапії сприяє розвитку творчої активності та адаптації інваліда до середовища, в якому він живе, формування особистості, активної, творчо мислячої, приймаючої нестандартні рішення в критичних ситуаціях.

Драмотерапія вчить розумінню. Її здатність зцілювати заснована на тому, що вона допомагає встановлювати контакти і взаємодіяти з іншими людьми. Людина, що має

інвалідність, не завжди може виявити свої дарування, розвинути їх, приносити користь суспільству. Мистецтво театру доступно всім: участь у театральних постановках дають інваліду творчу сміливість, віру в свої сили, вправляє і тренує пам'ять, увагу, уяву. Людина вчиться контролювати свою поведінку, а також тому, чого завжди не вистачає – спілкуванню.

Мало хто з нас у коловороті повсякденних турбот та проблем замислюється над тим, як воно жити, не маючи змоги бачити навколишній світ, чути звуки, пересуватися швидко та легко, без зусиль долати будь-які перешкоди. Важко уявити, що відчуває людина з обмеженими можливостями, для якої, наприклад, звичайний похід в магазин чи прогулянка є дуже непростими, а інколи і небезпечними. А між тим такі люди живуть поруч з нами. Щодня вони змушені долати силу-силенну труднощів, намагаючись не просто вижити у нашому суспільстві, а й бути його повноцінними членами. Саме для того, аби допомогти таким людям адаптуватися в нашому світі, і був створений в місті Чернігові театр «Дивосад».

Всі актори тут – люди з обмеженими фізичними можливостями і важкими діагнозами: синдромом Дауна, ДЦП, шизофренією та епілепсією. І саме за допомогою мистецтва ці люди краще пристосовуються до життя в суспільстві. А на сцені вони не грають, а живуть.

Історія «Дивосаду» почалася за участю Марини Каранди (кандидат філософських наук, доцент педагогічного університету) в 2006 році. Саме тоді благодійна організація створила театр для дітей з обмеженими можливостями. Але тільки після приходу сюди Ірини Пісні (яка створила для своїх дітей домашній театр з трьома акторами – своїми дітьми) у 2010 році він отримав нове дихання.

Особливість театру «Дивосад» в тому, що під кожного артиста пишеться свій сценарій – більшості просто не під силу вивчити довгі, витіюваті тексти. Через важкі психічні і неврологічні відхилення у деяких акторів слабка пам'ять. І навіть, якщо хто-небудь забуває слова на сцені, то починають імпровізувати. В результаті спектакль виходить навіть яскравішим, ніж за сценарієм. Головне – перетворити недоліки акторів на переваги.

Нині у театрі 13 акторів з різними діагнозами, серед яких є і здорові люди. Їх творчому ентузіазму може позаздрити будь-який професійний колектив. Бо ж для багатьох учасників заняття в театрі є єдиною справжньою радістю в житті і шансом проявити себе. Наймолодшому акторові сім років, найстаршому – сорок. У театрі немає обмежень – усі охочі мають змогу прийти до театру. В ролі актора, волонтера і просто глядача. Та хоча актори – це люди з обмеженими можливостями, репертуар театру зовсім не дитячий: «Маленький принц» Екзюпері, «Різдвяні цикли» Йосипа Бродського, «Хроніки Нарнії», «Таємниці снігової королеви», «Аліса в країні чудес», «Ромео і Джульєтта».

Отже, труп цього театру складається з дітей і дорослих, у яких різні діагнози: дитячий церебральний параліч (ДЦП), дефекти мовлення, аутизм, синдром Дауна. Але, коли ці відважні актори виходять на сцену разом зі здоровими членами своєї сім'ї, глядачі, затамувавши подих, спостерігають за сюжетом, і мало хто думає про те, скільки праці вкладено в кожну нову роль, слово чи жест.

Чернігівський «Дивосад» бере активну участь у фестивалях, які відбуваються в межах області. Його учасники вже кілька років поспіль їздять до Польщі на фестивалі театрів для людей з обмеженими можливостями та завжди привозять звідти нагороди. Творчий процес є дуже важливим для людей з особливими потребами. Так їм легше інтегруватися у суспільство, де до них звикли ставитися з обережністю.

Висновки. Цілющий вплив драмотерапії не лише на людей з особливими потребами, а й на всі групи клієнтів та пацієнтів, що потребують допомоги, неоціненний як в соціальній роботі, так і в психотерапії та медицині. Коли лікарі та психотерапевти безнадійно хитають головами, медикаменти не дають ефективного впливу на перебіг відхилень та порушень у фізичному та психічному розвитку, на допомогу приходить драмотерапія. Саме цей вид арт-терапії пробуджує всі внутрішні резерви самої людини і дає змогу самостійно вилікувати себе за допомогою гри та перевтілення. І перетворює із пасивного члена суспільства (глядача, який лише спостерігає та аплодує в потрібний момент) в активного (актора і режисера, який сам творить своє життя і грає в ньому головну роль).

Список використаних джерел

1. Белянская Л. Б. Нескучная энциклопедия / Л. Б. Белянская. – М. : Сталкер, 2003. – 456 с.
2. Грейнджер Р. Драмотерапія / Р. Грейнджер. – М. : Пітер, 2001. – 354 с.
3. Еріксон Е. Х. Детство и общество / Е. Х. Еріксон. – СПб., 1996. – 245 с.
4. Караманенко Т. Н. Ляльковий театр / Т. Н. Караманенко. – М. : Просвещение, 1982. – 267 с.
5. О'Коннор К. Теория и практика игровой психотерапии / К. О'Коннор. – М. ; СПб. : ПИТЕР, 2002. – 288 с.
6. Опаріна П. А. П'єси, сценарії для дітей та юнацтва / П. А. Опаріна. – М. : Владос, 2004. – 456 с.
7. Савіна М. «Дивосад» в Чернігові дивує глядачів / М. Савіна // Чернігівщина. – 2013. – 30 липня (№30 (410)).

УДК 364-787.22

О.Ю. Количева, магістрантка

Науковий керівник: **В.А. Личковах**, д-р філос. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КВІЛІНГ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ АРТ-ТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Проаналізовано значення арт-терапевтичної роботи у практичній діяльності соціального працівника з різними групами клієнтів. Квілінг розглянуто як новий вид арт-терапії, метод соціалізації та інкультурації дітей-інвалідів, спосіб розвитку творчого мислення та пізнання навколишнього світу.

Ключові слова: арт-терапія, квілінг, соціальна робота, адаптація, соціалізація, інкультурація.

Проанализировано значение арт-терапевтической работы в практической деятельности социального работника с различными группами клиентов. Квиллинг рассмотрено как новый вид арт-терапии, метод социализации и инкультурации детей-инвалидов, способ развития творческого мышления и познания окружающего мира.

Ключевые слова: арт-терапия, квиллинг, социальная работа, адаптация, социализация, инкультурация.

The meaning of the art therapy in the practice of social workers with different groups of customers is analyzed. Quilling is examined as a new type of art therapy, a method of socialization and enculturation of disabled children, the process of creative thinking and learning about the world.

Key words: art therapy, quilling, social work, adaptation, socialization, enculturation

Постановка проблеми. Стрімкий та динамічний розвиток сучасного суспільства змушує людину відчувати складнощі, дискомфорт та незручності в адаптації до нього. І, як наслідок таких проблем, людське життя наповнюється емоційними тривогами, постійними стресами, фобіями, неадекватними, невротичними реакціями на оточення, депресіями, розладами психіки, хронічною втомою і, наостанок, повною втратою власної ідентичності. Саме ці проблеми сучасності стають основним поштовхом до пошуку нових методів психотерапевтичної роботи, які б допомагали людині знаходити рішення складним життєвим ситуаціям, вирішувати внутрішньоособистісні та міжособистісні конфлікти, наповнювати життя яскравими подіями та враженнями, стенічними емоційними переживаннями.

Використання методів арт-терапії у практичній діяльності соціальних працівників у роботі з клієнтами дозволяє досягти бажаного результату в доволі короткий термін, без значних матеріальних затрат. Тому важливого значення набуває вивчення та дослідження зарубіжного досвіду, використання нових методів арт-терапії, одним із яких є квілінг та адаптація їх до вітчизняних умов.

Аналіз основних досліджень та публікацій. На сьогодні питання щодо використання різних методів арт-терапії у практиці соціальної роботи досліджуються такими науковцями, як Г. Батищева, О. Вознесенська, Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Єщенко, О. Пилипенко, Н. Полякова, Н. Простакова, О. Пінчук, А. Чуприков, Т. Яценко та ін.

Проте питання впливу квілінгу на соціально-психологічні особливості як дітей та дорослих ще системно не досліджено. У загальних рисах лише зазначено про позитивні результати в адаптації дітей-інвалідів до соціального середовища, без аналізу сутності, форм і методів використання квілінгу в арт-терапії як естетичної складової арт-терапії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є загальна характеристика квілінгу як нового напрямку арт-терапії в соціальній роботі, що складає один з її культурологічних вимірів. Важливо розкрити місце і роль квілінгу в процесах адаптації, соціалізації та інкультурації клієнтів соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія має давнє походження: у певному сенсі її прототипом були різні види сакрального мистецтва і у релігійно-мистецькому контексті вона нерідко використовувалась із лікувальною метою і включала до себе сугестивно-магічний, дидактичний, естетичний та інші компоненти терапевтичної дії. Втративши атрибути сакральності в епоху панування ньютонівсько-картезіанської наукової парадигми, так звана «терапія враженнями» чи «терапія зайнятості» через різні форми творчої активності пацієнтів була досить популярним різновидом гуманної клінічної психотерапії ще до середини минулого століття. Проте в подальшому, у зв'язку з диференціацією психотерапевтичних підходів, вона була відтіснена на задній план.

Термін «арт-терапія» увів у науковий вжиток у 1938 р. Адріан Хілл. Піонери арт-терапії спиралися на ідею З. Фрейда про те, що внутрішнє "Я" людини проявляється у візуальній формі кожного разу, коли він спонтанно малює і ліпить, а також на положення К. Юнга про персональні та універсальні символи. Центральна фігура в арт-терапевтичному процесі – не пацієнт (як хвора людина), а особистість, яка прагне до саморозвитку та розширення діапазону своїх можливостей [5].

Нове зростання інтересу до терапії творчістю, зокрема, до арт-терапії, відзначається приблизно з середини ХХ століття. В останні два-три десятиліття арт-терапія, синтезу-

вавши в собі досягнення більшості психотерапевтичних підходів, починає оформлюватися в самостійний метод із власною методологією та різноманітним, висококодиферованим інструментарієм. Хоча накопичення та узагальнення емпіричних даних, пов'язаних з арт-терапією, трохи випереджає розвиток її теорії, застосування деяких теоретичних уявлень сприяло виходу арт-терапії на рівень самостійного психотерапевтичного методу, у тому числі і в практиці соціальної роботи.

Арт-терапія – це напрямок у психотерапії, психокорекції та реабілітації, заснований на заняттях клієнтів (пацієнтів) художньою творчістю.

Основні *цілі арт-терапії* – самовираження, розширення особистого досвіду, самопізнання, внутрішня інтеграція особистості (різних її аспектів і компонентів) та інтеграція із зовнішньою реальністю (соціальною, етнічною, культурною) [3].

Переваги методу арт-терапії :

1) надає можливість для сублімації агресивних почуттів у соціально прийнятній манері. Малювання, живопис фарбами або ліплення є безпечними способами зняття напруги;

2) прискорює прогрес у терапії. Підсвідомі конфлікти і внутрішні переживання легше виражаються за допомогою зорових образів, ніж у розмові під час вербальної психотерапії;

3) дає підстави для інтерпретацій і діагностичної роботи у процесі терапії. Творча продукція, зважаючи на її реальність, не може заперечуватися пацієнтом. Зміст і стиль художньої роботи надають терапевту величезну інформацію, крім того, сам автор може зробити внесок в інтерпретацію своїх власних творінь;

4) дозволяє працювати з думками і почуттями, які здаються непереборними (втрати, смерть, перенесені травми і насильство, фобії, внутрішні конфлікти, спогади дитинства, сновидіння). Іноді невербальний засіб виявляється єдиним інструментом, що розкриває і прояснює інтенсивні почуття і переконання;

5) допомагає зміцнити терапевтичні взаємини між лікарями та клієнтами;

6) сприяє виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку;

7) розвиває і посилює увагу до почуттів;

8) підсилює відчуття власної особистісної цінності, підвищує художню компетентність. Побічним продуктом терапії мистецтвом є естетичне задоволення, що виникає в результаті виявлення прихованих умінь та їх розвитку [2].

До сфер застосування арт-терапії відносяться:

1) індивідуальна, групова та сімейна арт-терапія;

2) арт-терапевтичні центри при психіатричних клініках, консультативні, психотерапевтичні, соціальні центри та спеціалізовані медичні центри;

3) у загальноосвітніх школах, дитячих садках, у спеціалізованих школах, у будинках-інтернатах, у центрах дитячої творчості – робота з дітьми з обмеженими здібностями до навчання, із затримками розвитку, з емоційними проблемами або які живуть у важких соціальних умовах, з педагогічно і психологічно занедбанними дітьми, які мають порушення в поведінці, особистісні порушення або акцентуації характеру, з обдарованими дітьми, з дітьми, які виявляють інтерес до художньої творчості;

4) з людьми старшого віку (у будинках для людей похилого віку, у спеціалізованих центрах);

5) з особами, які страждають різного роду залежностями (наркотична, алкогольна та ін.) [3].

У контексті арт-терапії художню діяльність можна назвати спонтанною, на відміну від планованої і ретельно організованої діяльності з навчання мистецтву або ремесел різних груп людей. Дослідники, що займаються терапією мистецтвом, погоджуються в тому, що художні здібності чи спеціальна підготовка пацієнтів не потрібні для використання художньої творчості як терапевтичного засобу. Для терапії мистецтвом важливий сам процес і ті особливості, які кінцевий продукт творчості допомагають виявити у психічному житті автора. Керівник заохочує членів групи висловлювати внутрішні переживання спонтанно і не турбуватися про мистецькі достоїнства своїх творів.

Нині відомі такі види арт-терапевтичної роботи, як: драмотерапія, казкотерапія, кольоротерапія, бібліотерапія, музикотерапія, лялькотерапія [4]. Проте важливе значення у практичній роботі соціального працівника є використання інноваційних методів роботи.

Проте особливої уваги дослідників потребує такий новий вид арт-терапії як квілінг. Англійською мовою це рукоділля називається quilling – від слова quill, або «пташине перо». На відміну від орігамі, батьківщиною якого є Японія, мистецтво згортання паперу виникло у Західній Європі у кінці XIV – початку XV століття. У середньовічній Європі черниці створювали витончені медальйони, закручуючи на кінчику пташиного пера папір із позолоченими краями. Під час близького розгляду ці мініатюрні паперові шедеври створювали повну ілюзію того, що вони виготовлені з тонких золотих смужок. На жаль, папір – недовговічний матеріал, і мало що збереглося від середньовічних шедеврів. Однак ця стародавня техніка збереглася і до наших днів і є дуже популярною в багатьох країнах світу. Квілінг швидко поширився в Європі, але, тому що папір, особливо кольоровий і високоякісний, був дуже дорогим матеріалом, паперова пластика стала мистецтвом для дам з багатих верств суспільства.

У наші дні згортання паперу широко відоме і популярне як хобі у країнах Західної Європи, особливо в Англії та Німеччині. В Англії принцеса Єлизавета серйозно захоплювалася мистецтвом квілінгу, і багато її творів зберігаються в музеї Вікторії і Альберта в Лондоні.

Але більш стрімке поширення це мистецтво одержало, коли воно «переїхало» на Схід. Багатющі традиції найтоншої графіки і пластики, виготовлення паперу та роботи з ним дали мистецтву паперової пластики нове життя. У Південній Кореї є Асоціація любителів паперової пластики, що об'єднує послідовників різних напрямів паперової творчості. Треба зауважити, що корейська школа квілінгу дещо відрізняється від європейської. Європейські роботи, переважно, складаються з невеликої кількості деталей, вони лаконічні, нагадують мозаїки, прикрашають листівки та рамочки. Європа завжди поспішає, тому любить швидкі техніки. Східні ж майстри створюють твори, що нагадують шедеври ювелірного мистецтва. Найтонше об'ємне мереживо сплітається з сотень дрібних деталей [1].

У XV столітті це вважалося мистецтвом. У XIX – дамською розвагою. Більшу частину XX століття воно було забутим. І тільки наприкінці минулого століття квілінг знову став перетворюватися на мистецтво.

З папером у нас пов'язано уявлення про слабкості і недовговічності. Але квілінг спростовує це твердження – на філігранну об'ємну підставку можна поставити, напри-

клад, чашку або покласти важку книгу, і жоден завиток паперового мережива при цьому не постраждає. Можна зібрати з паперових елементів вазу для цукерок і спокійно використовувати її за призначенням – не розвалиться і не зламається. Загалом, квілінг – це можливість побачити незвичайні можливості звичайного паперу.

Як можна використати квілінг у соціальній роботі? Проблема змістовного дозвілля дітей, молоді та особливо людей похилого віку, змушує знаходити все нові та нові методи вирішення цієї проблеми. Відомо, що до таких різних за психологічною ознакою вікових груп дуже важко використовувати одні і ті ж методи роботи. Проте квілінг є універсальним методом терапії творчістю, адже він цікавий як для дітей, так і для дорослих.

Основні позитивні сторони квілінгу:

- розвиток дрібної моторики рук;
- взаємозв'язок моторики рук та мовної моторики;
- розвиток уяви;
- саморозвиток;
- корекція поведінки дитини за допомогою мистецтва.

Розвиток дрібної моторики дітей дошкільного віку – це одна з актуальних проблем, тому що механічний розвиток руки знаходиться в тісному зв'язку з розвитком мови і мисленням дитини. Рівень розвитку дрібної моторики – один з показників інтелектуальної готовності до шкільного навчання. Зазвичай дитина, що має високий рівень розвитку дрібної моторики, вміє логічно міркувати, у нього достатньо розвинені пам'ять і увага, зв'яже мовлення.

Враховуючи важливість такої проблеми, доцільно вести роботу в цьому психолого-педагогічному напрямку. Для цього у виховній роботі використовують пальчикові ігри, ігри з дрібним конструктором, малювання за трафаретами, штрихування різної складності, ліплення, різні види аплікації, графічні диктанти, орігамі і звичайно квілінг.

Техніка квілінгу полягає в згортуванні та моделюванні за допомогою спеціального інструменту або зубочистки паперових смужок шириною в кілька міліметрів. Отже, заняття квілінгом – це розвиток моторики, уяви, уваги, мислення, естетичних чуттів, а також можливість реалізувати свої творчі можливості у соціокультурному житті.

У зв'язку з цим можна сказати, що квілінг, як й арт-терапія у цілому, будується на вірі в творчу основу людини. Вона не ставить собі за мету зробити людину художником або актором. Вона спрямована, передусім, на вирішення психологічних проблем.

В арт-терапевтичній роботі може брати участь практично кожна людина, незалежно від свого віку. Це не вимагає наявності у нього здібностей до творчості. Арт-терапія допомагає встановлювати стосунки між людьми. За допомогою мистецтва людина не тільки виражає себе, а й більше дізнається про інших.

Квілінг як творча робота дає можливість з нового боку пізнавати себе і навколишній світ, адже у художній творчості людина втілює свої думки, емоції, почуття, надії, страхи, сумніви і конфлікти. Квілінг в основному використовує засоби невербального спілкування. Це дуже важливо для людей, яким складно висловити свої думки у словах. На заняттях з квілінгу людина може відкрити в собі нові таланти та вміння. Цей метод дозволяє зняти емоційну напругу, дає можливість людині розслабитися та забути про свої соціально-психологічні проблеми.

Висновки і пропозиції. Отже, арт-терапія є ефективним способом соціальної адаптації та інтеграції, соціалізації та інкультурації. Найбільше значення це має для людей-інвалідів, яким, зазвичай, дуже не вистачає спілкування і душевного комфорту. Вони частіше за все соціально дезадаптовані та дезінтегровані. Але арт-терапія, зокрема квілінг, дає їм можливість більш активно і самостійно брати участь у житті суспільства, родини, референтної групи.

Список використаних джерел

1. Бумагокручение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
2. Бурно М. Е. Терапия творческим самовыражением : учеб. пособие / М. Е. Бурно. – М. : Академ. проект, 2006. – 429 с.
3. Вознесенська О. Особливості арт-терапії як методу / О. Вознесенська // Психолог. – 2005. – № 10. – С. 5–8.
4. Копытин А. И. Практикум по арт-терапии / А. И. Копытин. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с.
5. Копитін А. І. Арт-терапія – нові горизонти / А. І. Копитін. – М. : Когіто-Центр, 2006. – 336 с.

Розділ V. ПЕДАГОГІКА

УДК 37.013.42

І.Г. Карпова, канд. пед. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м.Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ІНСТИТУТІВ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Запорукою побудови цивілізованого суспільства є виховання всебічно розвинених особистостей, патріотів своєї країни. У зв'язку з цим зростає значення соціальних інститутів, здатних виконати це завдання, забезпечити успішну соціалізацію підростаючого покоління. У статті розглянуто роль у цьому процесі одного з інститутів соціалізації – православної церкви.

Ключові слова: соціальний інститут, православна церква, соціалізація, молоде покоління.

Залогом построения цивилизованного общества является воспитание всесторонне развитых личностей, патриотов своей страны. В связи с этим возрастает значение социальных интитуттов, способных решить эту задачу, обеспечить успешную социализацию подрастающего поколения. В статье рассмотрена роль в этом процессе одного из интитуттов социализации – православной церкви.

Ключевые слова: социальный институт, православная церковь, социализация, молодое поколение.

The guarantee of the civilized society building is the all-round personalities, the patriots of the country, upbringing. That's why the meaning of the social institutions capable to solve this task, provide the socialization of the younger generation successfully is increasing. The role of one of the institutions in this process - the Orthodox Church – is examined in the article.

Key words: social institution, the Orthodox Church, socialization, younger generation.

Постановка проблеми. Події, що відбуваються останнім часом в Україні, свідчать про невирішеність багатьох економічних, соціальних, політичних та інших проблем. Державні, політичні діячі, науковці, політологи намагаються знайти відповіді на складні запитання, що поставило сьогодні. Явно, попри всі негаразди, Україна має зберегти цілісність, уникнути громадянської війни, масового кровопролиття, продовжити повноцінний, стабільний розвиток у сім'ї європейських народів.

З огляду на це, особлива увага зростає до проблеми всебічного виховання молодшої людини, з одного боку, патріота, готового в будь-який час стати на захист національних інтересів рідного народу, а з іншого – справжнього інтернаціоналіста, гуманіста, який цінує і поважає не лише власні культурні і духовні надбання, а й культурні досягнення інших народів.

Думаємо, що серед різноманітних соціальних інституцій, що мають виконувати ці завдання, готувати людину до життя, вводити її у світ культурних цінностей нації і світової спільноти, виховувати на високих засадах моралі, особлива роль у сучасних умовах належить релігійним інституціям.

Якщо у 1992 році в Україні було зареєстровано 14 тис. релігійних організацій, то в 2006 році – 25 тис., понад 90 % з яких становлять християнські конфесії [11, с. 122]. Станом на 1 січня 2012 р. релігійна мережа в Україні представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діє вже 36500 релігійних організацій, 12899 недільних шкіл. Зростає видання церковних друкованих засобів масової інформації, нині їх кількість становить 390 одиниць. Розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, до складу якого входить

18279 парафій (52,2 % від загальної кількості релігійних осередків віруючих країни) проти 17071 (51,6 %) на 1 січня 2009 р. [4].

Молодь України також не стоїть осторонь проблеми визначення ролі релігії в житті молодої людини [5]. За дослідженнями Н. Гаврилової, аналіз опитувань студентів світських ВНЗ, протестантських навчальних закладів, православних семінарій та богословських факультетів показує, що 75 % з опитаних вважають себе віруючими (41,2 % з них – носії так званої інституціональної релігійної свідомості, а 33,8 % – неінституціональної релігійної свідомості, тобто такі, що не належать до конкретної конфесії), причому в межах так званої інституціональної свідомості (носіями якої є представники певної релігійної конфесії) перевага надається православній вірі як традиційній для Русі-України – 33,7 % віруючих (греко-католики становлять 2,3 % віруючих, мусульмани – 1,7 %, римо-католики – 1,3 %, євангельські християни-баптисти – 1 % та ін.).

Дослідники зазначають, що релігія, спілкування всередині релігійної громади цікавить молодих людей не лише як традиційне культурне середовище чи національний спосіб буття, а й як перспектива особисто доторкнутися до вічних істин, відчутти на собі дію Божественної благодаті й як наслідок – можливість змінити власне життя, наповнити його справжнім сенсом, повною мірою розкрити себе як особистість. Таким чином, **актуальність нашого дослідження** визначається, з одного боку, зростанням ролі релігії у житті сучасних молодих людей, а з іншого, важливістю визначення духовних орієнтирів молоді, здатних забезпечити не лише її входження в соціум на традиційно-історичних засадах, а й створення умов для її самовиховання й самореалізації.

Аналіз наукової літератури засвідчив збільшення уваги дослідників до озвученої проблеми. Різноманітні аспекти соціалізації підростаючого покоління засобами релігії розглядаються науковцями в основному через призму християнського виховання, розвитку духовності в цілому (М. Євтух, Т. Тхоржевська [3], Л. Московчук [9], Л. Повалій, В. Постовий [11], В. Рашковська [13]), виховання окремих рис характеру (Г. Ващенко [1]).

Одночасно дослідники (М. Галагузова [2], Р. Костенко [6], О. Романовський, В. Бабаєв, О. Пономарьов [14], М. Хайруддинов [15]) звертають увагу на значні резерви релігійного культурного середовища у процесі соціалізації підростаючого покоління. Отже, **метою статті** є виявлення виховного потенціалу однієї з найчисленніших конфесій України – православної церкви у сучасних процесах соціалізації підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Проблема відродження духовності актуальна як для світу в цілому, так і для України зокрема. “Проблеми духовного відродження є стрижневими для незалежної України” [7, с. 470], причому вони мають у ній (як і в будь-якій іншій державі) свої національно-релігійні аспекти. Отже, можна дійти висновку, що людина має повернутись до традицій духовності, що склалися у цьому суспільстві тисячоліттями.

Із запровадженням християнства на руських землях почався новий злет у розвитку духовності, культури, освіти, літератури, мистецтва. По суті, вже з перших моментів поширення на Русі православна церква стала фокусом не лише релігійного життя, а й культурним, соціально-педагогічним, освітнім, виховним середовищем для населення, і, зокрема, підростаючого покоління Давньоруської держави, й саме тому можна прослідкувати досить виразну соціально-педагогічну спрямованість її діяльності, що реалі-

зовувалась через моральну, духовну, педагогічну, психотерапевтичну функції, функцію соціалізації та ін. [2, с. 343-346].

Храми, монастирі, лаври ставали не лише центрами богослужінь, а й осередками залучення інтелектуально і духовно підготовлених людей (в основному священнослужителів, монахів) до дослідження власної історії (літописання), розвитку живопису (іконопису), вітчизняної літератури (агіографічні твори, переклади західних, візантійських хронік, творів арабських дослідників тощо), музичного мистецтва (підготовка професійних музикантів-співаків та диригентів для церковних кліросів, складання музичних релігійних творів, збірників церковного співу – “Богогласників” та ін.), а згодом – організаторами книговидавничої справи, відкриття типографій, вищих освітніх закладів тощо. Православна церква стала основним фундатором і розвитку освіти на Русі.

Аналіз нинішньої ситуації в Україні засвідчує зростання ролі релігії в житті сучасних українців. За даними науковців з Інституту проблем виховання АПН України [11, с. 124], лише 3 % опитаних вважають себе атеїстами (78 % – православні, 11 % – греко-католики, 6 % – протестанти, 2 % – іудеї). І хоча лише 9 % опитаних (328 батьків дітей підліткового віку) регулярно (раз на тиждень) разом із дітьми відвідують богослужіння, 89 % респондентів підкреслили, що періодично звертаються до священника з проханням виконати певний релігійний обряд. Переважна більшість батьків (73 %) [11] позитивно ставиться до виховання у дітей релігійності на ґрунті традиційної релігії, вважаючи її основою духовності.

Отже, проблема ролі релігійних конфесій, зокрема, православної церкви у соціалізації дітей та молоді не втрачає свого значення й актуальності. Православна церква у сучасному суспільстві на різних рівнях функціонування соціального середовища своєю соціально-педагогічною діяльністю сприяє успішній соціалізації молоді. Так, на макрорівні (рівень взаємодії певної конфесії чи групи із соціальними інститутами на рівні держави) церква, спираючись на християнські цінності та ідеали, пропагує молоді високі моральні норми і правила поведінки, спрямовані проти негативних явищ у суспільному середовищі (насильства, аборти, наркоманія, алкоголізм тощо), виступає ініціатором розроблення і впровадження в життя відповідних соціальних проєктів.

Особливу роль у забезпеченні успішної соціалізації молоді виконує мезо- (рівень взаємодії християнської общини з малими групами всередині чи поза нею) та мікрорівень соціального середовища (рівень взаємодії общини та її представників із особистістю). Головне завдання на цих рівнях – об’єднання людей у межах приходу, неформальне, в тому числі поза межами общини спілкування, спрямоване, передусім, на духовне взаємозбагачення, активне залучення дітей та молоді до творчої діяльності, справ милосердя, благочинності, допомоги нужденним [10, с. 160-161].

Саме тому православний храм сьогодні – не просто приміщення для відправлення служб, релігійних обрядів чи місце молитви для купки бабусь (як часто думає пересічний українець), а дієве соціально-педагогічне, виховуюче, творчо-розвиваюче середовище, місце спілкування, духовного життя і соціальної активності людей.

Отже, православні релігійні громади, використовуючи різноманітні форми і методи діяльності, залучають дітей та молодь до діяльності у недільних школах, різноманітних студіях, гуртках, секціях, товариствах, що відкриваються при храмах. Ця робота дуже важлива в сучасних умовах, оскільки допомагає батькам у вихованні дітей у дусі історич-

но-релігійних, патріотичних традицій України, прищепленні молоді кращих моральних якостей, вихованні милосердя, співчуття, підготовці до майбутнього життя.

Прикладом такої роботи може бути діяльність православної общини храму Усіх Святих Чернігівських у м. Чернігові [12]. При храмі (що, по суті, є цілим православним комплексом), крім недільної школи, функціонують гуртки бісероплетіння, флористики, живопису, церковного співу, вивчення церковнослов'янської мови, історії православної церкви, музики, "Господарочка", "Молодіжка", секція боротьби (якою, до речі, керує священник цього храму, кандидат у майстри спорту), театр казкової скульптури, гурток православних слідопитів (скаутів).

Так, наприклад, на заняттях гуртка бісероплетіння відбувається знайомство дітей із історією цього виду декоративно-прикладного мистецтва, що дозволяє їм доторкнутися до витонченої краси Божого світу, виховується терплячість, зосередженість, старанність. Виховання духовності, патріотизму, кращих людських якостей відбувається на теоретичних заняттях гуртка православних слідопитів та у процесі проведення ними різних заходів. У статуті гуртка, зокрема, зазначено: "Слідопит вірний Богу, батькам та начальникам. Слідопит чесний і правдивий. Слідопит допомагає ближнім. Слідопит ввічливий. Слідопит друг тварин і усієї природи. Слідопит працелюбний і наполегливий" та ін. А, скажімо, заняття гуртка "Господарочка" знайомлять дівчат (як майбутніх дружин і мам) із обов'язками, що покладаються на жінку в родині, допомагають їм набувати навичок ведення домашнього господарства, виховують високу відповідальність за виконання сімейних обов'язків.

Вагомі потенційні можливості для соціалізації дітей та молоді створює православний волонтерський рух "Молодість не байдужа", що останнім часом розгортається в Україні [8]. Через різноманітні форми роботи, реалізацію нових проектів, наприклад "Реставрос" чи "Врятуй і збережи", молодь має широкі можливості не лише для власного саморозвитку, самореалізації, а й активної соціальної діяльності.

На мікрорівні соціально-педагогічної діяльності православної церкви відбувається задоволення різноманітних духовних, моральних, психологічних потреб молоді людини у комунікації з іншими віруючими у процесі спільної молитви, сповіді тощо. Так, наприклад, у процесі спілкування з духовним наставником (скажімо, на сповіді) відбувається (за умови щирого каяття у своїх недоліках, а православною мовою кажучи – гріхах) перебудова внутрішнього світу молоді людини, його зміна і вдосконалення.

Православна людина у процесі виконання релігійних приписів (молитва, піст, сповідь, причастя та ін.) отримує унікальну можливість внутрішнього творчого розвитку, самовдосконалення, спрямованого на подолання свого негативного "Я", виховання кращих рис людини, громадянина, патріота. Отже, у процесі інтеріоризації, засвоєння особистістю норм, культурних цінностей православної віри відбувається творення нею власного внутрішнього світу, духовний саморозвиток, що само по собі є внутрішньою творчою дією, спрямованою на розвиток особистості.

Отже, в сучасних умовах православна церква, спираючись на досвід соціально-педагогічної діяльності релігійних громад, церкви в цілому попередніх поколінь, використовує значний арсенал форм, методів і засобів у соціалізації молодого покоління, що відбувається: за допомогою знайомства дітей та молоді з культурною спадщиною народу (архітектура, музика, живопис і т. ін.); через ознайомлення в ході екскурсії до хра-

мів, паломницьких подорожей до монастирів, відвідування релігійних служб та інше з цінностями вітчизняної православної культури, християнського світу в цілому; у процесі активної соціальної благодійної, волонтерської діяльності молоді; під час самореалізації та співтворчості у процесі діяльності у різноманітних студіях, гуртках, клубах, що створюються при храмах, і, звичайно, завдяки використанню релігійних методик впливу, виховання і самовиховання, що дає молодій людині можливість удосконалити себе, свій внутрішній світ, виховати в собі почуття добра, справедливості, чесності, патріотизму, прагнення служити людям і Батьківщині, інші високі моральні якості.

Таким чином, православна церква за свою тисячолітню історію існування на землях Русі-України накопичила значний досвід релігійного виховання, соціалізації молоді, генерації, введення її в систему соціальних відносин. Вона створює можливість забезпечити процес спрямованої, соціально контрольованої соціалізації дітей та молоді й тому по праву може вважатись (звичайно, за умови сприйняття людиною православної віри, її цінностей і норм) досить впливовим інститутом соціалізації дітей та молоді.

Отже, аналіз релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні на сучасному етапі свідчить як про збільшення чисельності релігійних організацій у цілому, так і про зростання зацікавленості релігійними проблемами серед широкого молодіжного загалу. З огляду на це, реалії життя вимагають від сучасної педагогіки якісно нових парадигм виховання, серед яких, на нашу думку, поруч із національними і гуманістичними основами, провідне місце мають посідати й духовні засади. А це, у свою чергу, вимагає від неї розроблення нових форм, методів організації виховної роботи з молоддю, спрямованих на виховання високих духовних якостей особистості – надійної запоруки її гармонійного, всебічного, творчого розвитку.

Список використаних джерел

1. *Ващенко Г.* Методи виховання окремих рис волі і характеру. Виховання релігійності [з книги: Григорій Ващенко. Виховання волі і характеру] / Г. Ващенко // Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 32–37.
2. *Галагузова М. А.* Социально-педагогическая деятельность в конфессиях / М. А. Галагузова // Социальная педагогика : курс лекций / под. общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2000. – С. 342–357.
3. *Євтух М. Б.* Проблеми виховання молоді у світлі християнського вчення / М. Б. Євтух, Т. Б. Тхоржевська // Виховання і культура. – 2001. – № 1(1). – С. 58–61.
4. *Інформаційний звіт* Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (за 2011 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irs.in.ua>.
5. *Карпенко О.* Во что и как верит молодежь Украины [Электронный ресурс] / О. Карпенко. – Режим доступа : <http://cpgazeta.ru>.
6. *Костенко Р. В.* Вплив християнської релігії на особистість у процесі її соціалізації / Р. В. Костенко // Виховання і культура. – 2001. – № 1(1). – С. 62–66.
7. *Кримський С. Б.* Принципи духовності XXI століття / С. Б. Кримський // Дві Русі [за заг. ред. Л. Івшиної]. – К. : Факт, 2003. – С. 468–484.
8. *Молодость* не равнодушна. Волонтерское движение православной молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://molodost.in.ua>.
9. *Московчук Л.* Виховання учнів на основі християнської моралі / Л. Московчук // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 40–43.

10. *Патриарх* и молодежь: разговор без дипломатии / [ред.-составители В. Пономарев, А. Добросоцких]. – М., 2009. – 208 с.
11. *Повалій Л.* Українські проблеми релігійного виховання дітей / Л. Повалій, В. Постовий // *Освіта і управління*. – 2006. – Т. 9, № 2. – С. 121–127.
12. *Православний храм Усіх Святих Чернігівських* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xvc-sp.net.ua>.
13. *Рашковська В.* “Подорож у православний храм” як засіб розвитку духовності особистості / В. Рашковська // *Рідна школа*. – 2003. – № 3(878). – С. 16–18.
14. *Романовський О. Г.* Педагогічні аспекти впливу християнського культурного середовища на формування особистості / О. Г. Романовський, В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов // *Педагогіка толерантності*. – 2001. – № 1. – С. 64–68.
15. *Хайруддинов М. А.* Без знання релігії громадний пласт культурного насліддя не будет воспринят подрастающими поколениями / М. А. Хайруддинов // *Педагогіка толерантності*. – 2001. – № 1. – С. 70–71.

УДК 316.36:37

Т.І. Коленіченко, канд. пед. наук

О.Ю. Количева, магістрантка

Чернігівський національний технологічний університет, м.Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Досліджено теоретичні аспекти поняття «відповідальне батьківство», «молодь», «батьківські навички». Проаналізовано основні проблеми формування батьківських навичок як одного із аспектів підготовки молоді до сімейного життя, які спричинені впливом на молоду людину певних зовнішніх факторів. Описано реалізацію авторської програми «Підготовка молоді до батьківства», яка має на меті підвищити рівень сформованості батьківських навичок у молоді.

Ключові слова: сім'я, молодь, батьківські навички, відповідальне батьківство, шлюбно-сімейний спосіб життя, соціально-педагогічні умови, сучасні тенденції подружнього життя.

Исследовано теоретические аспекты понятия «ответственное родительство», «молодежь», «родительские навыки». Проанализировано основные проблемы формирования родительских навыков как одного из аспектов подготовки молодежи к семейной жизни, вызванных влиянием на молодого человека ряда внешних факторов. Описано реализацию авторской программы «Подготовка молодежи к отцовству», которая имеет целью повысить уровень сформированности родительских навыков у молодежи.

Ключевые слова: семья, молодежь, родительские навыки, ответственное отцовство, брачно-семейный образ жизни, социально-педагогические условия, современные тенденции супружеской жизни.

The investigation defines theoretical aspects of the concepts “responsible parenthood”, “youth”, “parent’s skills”. The article analyzes the main problems of formation of parent’s skills which depend from external factors. The study gives the description of the realization of author’s program “The preparation of young people for parenthood” which aims to enhance the level of formation of youth parent’s skills.

Key words: family, youth, parent’s skills, responsible parenthood, marriage and family way of life, social-pedagogical conditions, modern trends of matrimony.

Постановка проблеми. Підготовка молоді до подружнього та майбутнього сімейного життя є невід’ємною складовою формування відповідальної та успішної особистості в умовах поступу в євроінтеграційний освітній простір. Особливої значущості набуває проблема гендерної соціалізації молоді та підготовки їх до прокреативної діяльності як реалізації потреби мати дітей, прагнення бути гарними батьками.

Деформація соціальних і моральних цінностей, що відбувається в останні роки, значно вплинула на ставлення молоді до шлюбу і створення сім'ї зокрема. Сучасна молодь, з одного боку, досить рано починає статеве життя, яке буває частіше невпорядкованим, а з іншого, – психологічно не готова до створення сім'ї та відповідального батьківства.

З огляду на це важливою проблемою сьогодення є формування батьківських навичок, від рівня і якості яких залежить здатність молоді повною мірою виконувати батьківські обов'язки, сприяти здоровому розвитку дитини в сім'ї, розвивати власну батьківську компетентність.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Визначення особливостей соціально-педагогічної роботи з формування батьківських навичок у молоді передбачає аналіз наукових здобутків учених. Молодь як суб'єкт сімейного життя досліджувалась соціологами Н. Головатим, І. Дементьевою, І. Коном, Н. Юркевичем, психологами Т. Андреевою, О. Бодальовим, О. Бондарчук, соціальними педагогами Т. Головановою, Л. Гридковець, А. Капською. Формуванню усвідомленого батьківства присвячені роботи О. Безпалько, Т. Веретенко, Н. Гусака.

Наукова література з формування психолого-педагогічних аспектів батьківства у молоді показує, що є велика кількість досліджень щодо змісту, форм, методів формування у молоді навичок до сімейного життя, але залишаються недостатньо розробленими питання відповідальності, пов'язаної з батьківством, уявлення про виховання дитини в сім'ї, сприяння здоровому її розвитку; формування відповідального ставлення та готовності до батьківства у молоді тощо.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні, виявленні та розкритті соціально-педагогічних умов, які впливають на процес формування батьківських навичок у студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, запорукою особистого щастя кожної людини є створення сім'ї та народження дітей. Проте кожен повинен знати, що бути подружжям чи батьками дуже непросто. Сімейне щастя не дається в готовому вигляді, воно є результатом того, наскільки добре люди знають один одного, наскільки їм відомо про зміст батьківської ролі та традиції сімейного виховання. Ось чому важливим для молоді є розуміння сутності поняття «батьківство».

Із позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення. Здійснивши аналіз соціально-педагогічної й психологічної літератури з цієї проблеми, ми зробили висновок, що єдиного тлумачення терміна «батьківство» немає. Кожен із дослідників трактує його по-різному. Г. Лактіонова під батьківством розуміє процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [4, с. 94]. Зі свого боку, А. Капська розуміє батьківство як факт походження дитини від одного чоловіка, юридично посвідчений записом у державних органах РАЦСу [7]. О. Безпалько під батьківством розуміє процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [1, с. 47]. На її думку, батьківська позиція характеризується такими ознаками, як адекватність, гнучкість і перспективність.

На сьогодні в соціально-педагогічній теорії та практиці досить поширене поняття «усвідомлене батьківство». Г. Лактіонова та О. Безпалько усвідомлене батьківство ви-

значають як форму батьківства, яка ґрунтується на свідомому ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей [4, с. 47]. Основними характеристиками усвідомленого батьківства є батьківська позиція та стиль поведінки батьків.

Формування відповідального ставлення до батьківства визначено як діяльність. Умови діяльності, за В. Козаковим, характеризуються як середовище та засоби, в яких і за допомогою яких, виконуються ті або інші дії та реалізується діяльність [3, с. 24].

Відповідно до цього створення умов формування відповідального ставлення до батьківства передбачає організацію середовища та використання засобів, які забезпечують більш ефективну реалізацію діяльності та досягнення її цілі – формування відповідального ставлення до батьківства у молоді.

Під соціально-педагогічними умовами формування відповідального ставлення до батьківства можна розуміти сукупність певних обставин, що створюються в процесі соціально-педагогічної роботи та забезпечують сформованість особистісної позиції щодо батьківства через реалізацію засвоєних знань та вмінь.

Науковець О.Г. Лещенко [6] визначає чотири соціально-педагогічні умови, необхідні для формування відповідального ставлення до батьківства у молоді.

Перша умова передбачає взаємодію між фахівцями державних і громадських організацій, соціальних та медичних закладів у процесі формування відповідального ставлення до батьківства як одного із аспектів підготовки молоді до сімейного життя. Центральним у цій умові є поняття «взаємодія». Взаємодія характеризується як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість та зв'язок.

Друга умова – урахування специфіки організації навчання молоді як дорослої категорії. Виокремлення цієї умови обумовлено віковими особливостями молодого подружжя, пов'язаними з їх фізіологічними та соціальними змінами (створення власної сім'ї, переїзд від батьків, народження дітей тощо), які впливають на формування відповідального ставлення до батьківства.

Третя соціально-педагогічна умова – відповідність змісту програми формування сутнісним та структурним характеристикам відповідального ставлення до батьківства. Розкриття цієї умови формування відповідального ставлення до батьківства у молоді є розроблення програми формування відповідального ставлення до батьківства.

Четверта умова пов'язана із використанням інтерактивних форм та методів у процесі формування батьківських навичок у молоді. Реалізація основних напрямів формування батьківських навичок передбачає використання активних форм та методів навчання (відео-лекторій, інформування, мозковий штурм, дискусія, тренінг, міні-лекція, групова бесіда, рольова гра, аукціон ідей родинної педагогіки, сімейна скринька, арт-терапія тощо).

Знання ступеня готовності молоді до батьківства дозволяє вчасно діагностувати порушення батьківської поведінки, спроектувати способи її корекції й профілактики. Останнє особливо важливо в сучасних умовах, коли актуальні проблеми, пов'язані не тільки з батьками, що відмовляються від своїх дітей і проявляють стосовно них відкриття зневаги й насильство, але й проблеми порушення стосунків між батьками та дітьми, які служать причинами зниження емоційного благополуччя дитини й відхилень у її оптимальному психічному розвитку в дитячому, ранньому й дошкільному віці.

Особливістю сімейних цінностей є те, що вони, по своїй суті, представляють єдність емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів.

Когнітивна складова ціннісних орієнтацій чоловіка й жінки характеризується тим, що інформація в ній перебуває на рівні переконань. Насамперед, це переконання в пріоритетності якихось цілей, типів і форм поведінки, а також переконання в пріоритетності якихось об'єктів у деякій ієрархії.

Емоційна складова реалізується в емоційному забарвленні й оцінному ставленні до спостережуваного явища. Саме емоційний аспект, що визначає переживання й почуття людини, показує значущість тієї або іншої цінності, є своєрідним маркером визначення пріоритетів.

Поведінкова складова може бути як раціональною, так і ірраціональною; головне в ній – спрямованість: на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захист тієї або іншої суб'єктивної цінності й т. ін. [5].

Саме вищезазначеними причинами й обумовлена наша дослідно-експериментальна робота з формування батьківських навичок у молоді, що має на меті виконання таких завдань:

- виявити вихідний рівень ставлення до батьківства у молоді;
- розробити та впровадити соціально-педагогічну програму з формування батьківських навичок у молоді;
- обґрунтувати рівень сформованості батьківських навичок у молоді, яке неможливе без аналізу вихідного ставлення молоді до батьківства, що було здійснено під час нашого дослідження.

Комплексне дослідження проводилося на базі Чернігівського національного технологічного університету впродовж 2013 року. Експеримент проходив у два етапи: перший етап – у процесі якого з'ясовували рівень сформованості батьківських навичок у молоді; другий етап – передбачав впровадження розробленої нами соціально-педагогічної програми з формування батьківських навичок у молоді. Експериментально-дослідницькою роботою було охоплено 53 особи, які складають студентську молодь, віком від 18 до 20 років, що навчаються на IV курсі Чернігівського національного технологічного університету.

У загальному про результати дослідження можна сказати, що більшість опитаних респондентів погано уявляють себе в ролі батьків, знання про сім'ю та про основи виховання є фрагментарними, отримані дані також свідчать про відсутність у більшості молоді будь-яких дій щодо підвищення рівня освіченості у сфері батьківства, але у них є бажання до створення сім'ї та оволодіння навичками відповідального батьківства.

Найменше молодь має знання про першу медичну допомогу – 7,5 %, а також про основи вікової психології – 3,7 %, які набрали найменшу кількість виборів, незважаючи на те, що в навчальній програмі ці предмети наявні.

Середній рівень сформованості батьківських навичок показали 32,6 % молоді. Вони частково обізнані з інформацією про права дитини, права, обов'язки батьків, про батьківську відповідальність; спостерігаються неточності в знаннях; мають частково виражене розуміння сутності батьківської ролі, своєї майбутньої батьківської позиції та уявлення щодо ідеального та реального образу себе у ролі батька чи матері; часткова спрямованість на сімейні цінності; вони мають недостатньо сформовану репродуктивну установку, переважає позитивний емоційний фон у сприйнятті батьківства, але можуть

виникати і негативні почуття, що свідчить про важливість постійної роботи педагогів та психологів зі студентами з окресленої проблеми.

Результати дослідження з визначення рівнів сформованості батьківських навичок у молоді дозволили нам виділити такі тенденції: освіченість молоді супроводжується відсутністю системних, глибоких знань з морально-правових та психолого-педагогічних аспектів підготовки молоді до батьківства, характеризується низьким рівнем знань; наявність репродуктивної установки і часткова спрямованість на цінності батьківства визначають низьку мотивацію молоді до самовдосконалення своїх знань та вмінь, необхідних у батьківстві; в уявленні про виконання батьківської ролі респонденти не мають чіткого розуміння про якості та характеристики, які мають бути властиві батькам; у молодих людей недостатньо сформованим є вміння керувати емоційним станом, взаємодіяти з позиції демократичного стилю, конструктивного вирішення конфліктів.

Вищезазначені результати засвідчують, що зміст уявлень студентів про майбутнє батьківство та сім'ю характеризується неповнотою і неоднозначністю, а наявна педагогічна система ВНЗ недостатньо формує оптимальний рівень уявлень юнаків та дівчат про батьківство і вимагає перегляду і розроблення нових форм роботи в цьому напрямку. Тож як варіант нами було розроблено програму формування батьківських навичок «Підготовка молоді до батьківства».

Програма має на меті виконання трьох завдань з формування батьківських навичок у молоді:

1. Морально-правове виховання молоді сприяє формуванню ціннісних орієнтацій на сім'ю, батьківство через розгляд особистісно-батьківського, виховного та культурно-етичного підходів до розуміння батьківства з погляду етнопедагогіки; обізнаності із законами, в яких містяться права, обов'язки батьків щодо своїх дітей, а також права дітей і їх дотримання з боку дорослих.

2. Розвиток репродуктивних установок, які лежать в основі репродуктивної поведінки молоді.

3. Психолого-педагогічна підготовка молоді як майбутніх батьків повинна узгоджуватися із змістом батьківських навичок і передбачати отримання знань про методи, стилі виховання, вікові особливості розвитку дитини, розвиток умінь та навичок виконання своєї батьківської ролі.

Програма «Підготовка молоді до батьківства» включала в себе:

- 1) програму навчання «Відповідальне ставлення до батьківства як важлива умова виконання батьківських функцій»;

- 2) ігрові методики «Відповідальне батьківство»;

- 3) арт-терапію;

- 4) відеолекторій.

Програма навчання «Відповідальне ставлення до батьківства як важлива умова виконання батьківських функцій» включала: інформацію стосовно традицій сімейного виховання у народній педагогіці, інформацію про батьківство, його складові, права дітей, права та обов'язки батьків, основні проблеми та причини конфліктів у родині, про наслідки безвідповідальної поведінки батьків, роль батьків на різних вікових етапах розвитку дитини, сучасні тенденції розвитку інституту сім'ї.

Відповідно до завдань програми «Підготовка молоді до батьківства» здійснювалось формування духовної цінності батьківства у молоді: а саме в межах морально-правового виховання молоді.

Просвітницька діяльність з формування духовної цінності батьківства була спрямована на засвоєння традицій, ідеалів, цінностей, пов'язаних з виконанням батьківських ролей, турботливим ставленням до оточуючих членів сім'ї.

Реалізацію цієї діяльності було передбачено у навчальній програмі «Відповідальне ставлення до батьківства як важлива умова виконання батьківських функцій». Зміст просвіти полягав у інформуванні молоді з погляду особистісно-батьківського, виховного та культурно-етичного підходів до розуміння сутності батьківства в народній педагогіці; у використанні практичних методів щодо залучення молоді до використання традицій у власному житті (у діяльності та поведінці).

Серед форм, які ми реалізовували у програмі, були такі: групова взаємодія; словесні форми впливу на учасників; родовід; сімейна скринька та аукціон ідей родинної педагогіки.

До основних тем, за якими проводились дискусії та бесіди, слід віднести, наприклад, такі: «Ролі батька і матері у вихованні дитини: відмінності, переваги, рівноправність», «Якими повинні бути «ідеальні» батьки?», «Чому ставлення до батьківства має бути відповідальним?». Завдяки цьому методу деякі учасники почали тренуватися не критикувати погляд інших і толерантно ставитися до найбезглуздіших ідей. Цей метод сприяв активізації пізнавальної діяльності та емоційної сфери учасників групи [2].

Особлива увага під час розроблення програми «Підготовка молоді до батьківства» приділялась відбору ігор для молоді, які є дієвою формою розвитку вмінь поведінкового компонента щодо батьківства (взаємодіяти з позиції демократичного стилю, керувати емоційним станом, прогнозувати наслідки своїх дій та ефективно вирішувати конфліктні ситуації).

Використання рольової гри у процесі формування батьківських навичок обумовлене дотриманням принципу взаємодії теорії та практики, який є важливим під час навчання дорослої категорії. Рольова гра сприяє розширенню досвіду учасників через створення несподіваної ситуації, в якій пропонується прийняти позицію (роль) когось із учасників і потім напрацювати спосіб, який дозволить привести цю ситуацію до логічного завершення [2]. Ми використовували рольові ігри різної тематики: «Я – батько/мати», «Ефективне батьківське спілкування», «Права дитини», «Конструктивне вирішення конфліктів» та ін.

Також до ігрових методик був включений метод проблемних ситуацій. Ми використовували його під час вирішення питань, що стосувалися прав та обов'язків батьків стосовно виховання своїх дітей, наслідків та дій у разі їхнього недотримання.

Відеолекторій використовувався нами як самостійна форма навчання молоді. Ми підготували фільми, в яких розкриваються питання розвитку дітей, дитячо-батьківських взаємин, стилів виховання, правил взаємодії з дитиною тощо. Після його перегляду учасники разом визначали проблемні моменти, знаходили шляхи їхнього вирішення та обговорювали дії, які можуть попередити виникнення таких проблем.

Висновки і пропозиції. Отже, теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить, що незважаючи на зростання інтересу вчених до проблеми формування батьківських

навичок у молоді, поки немає достатніх підстав вважати вирішеною проблему ефективної діяльності держави в цілях вирішення цієї проблематики. Виокремлені й теоретично обґрунтовані соціально-педагогічні умови, які визначають успішність процесу формування батьківських навичок у молоді, дали можливість для визначення циклу взаємозв'язку між педагогами, волонтерами та молоддю у процесі формування батьківських навичок. Розроблена нами програма є важливим компонентом у вирішенні окресленої проблеми. Результати дослідження дають підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання – реалізовані, мета досягнута.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді / О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 46–54.
2. Зверева І. Д. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підручник / І. Д. Зверева. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
3. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : підручник / В. А. Козаков. – К. : КНЕУ, 2000. – 243 с.
4. Лактіонова Г. М. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали / Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004. – 107 с.
5. Лещенко О. Г. Зміст, форми та методи формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя / О. Г. Лещенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія "Педагогіка". – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XXII – XXIII. – С. 89–95.
6. Лещенко О. Г. Основні компоненти відповідального ставлення до батьківства / О. Г. Лещенко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Педагогічні науки / гол. ред. Л. І. Міщик. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. – № 2. – С. 113–118.
7. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева та ін. ; Нац. пед. університет ім. М. П. Драгоманова, УДЦССМ. – К. : Аспект, 2000. – 264 с.

УДК 316:379.8

Т.В. Скорик, канд. пед. наук

А.В. Вербицька, магістрантка

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНА АНІМАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Розглянуто особливості та проблеми проведення молоддю вільного часу, основні форми молодіжного дозвілля, сутність анімації як сучасної форми соціальної роботи у сфері дозвілля молоді. Запропоновано результати емпіричного дослідження впливу соціальної анімації на становлення особистості студента у сфері дозвілля.

Ключові слова: дозвілля, анімація, соціальна робота, культурно-дозвілєва діяльність, анімаційна діяльність.

Рассмотрено особенности и проблемы молодежного досуга, его основные формы, особенности анимации как современной формы социальной работы в сфере досуга молодежи. Предложено результаты эмпирического исследования влияния социальной анимации на становление личности студента в сфере досуга.

Ключевые слова: досуг, анимация, социальная работа, культурно-досуговая деятельность, анимационная деятельность.

In the article it's considered the special aspects and problems of youth recreation, basic forms of youth entertainment, animation nature as a modern form of social work in the field of youth leisure. The article offers results of empirical research of the impact of social animation on student identity formation in leisure.

Key words: entertainment, animation, social work, cultural and recreational activities, animation activities.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, проголошеному «ерою трансформацій», відбуваються істотні зміни в усіх сферах суспільного життя, які стають причиною виникнення певних гострих проблем, серед яких і проблеми молоді. Однією зі сфер життєдіяльності молоді, де найбільш чітко проявляються наслідки суспільних трансформацій, є дозвілля. Дозвілля як частина вільного часу залучає молодь своєю не регламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистісної самореалізації.

Проте можна констатувати, що рівень культури дозвілля молоді знижується, посилюється криміналізація дозвілля, поширюються настрої «безглуздості існування», що виявляються у зростанні молодіжної девіації. Така ситуація викликає необхідність здійснення соціальної роботи у сфері дозвілля, яка спрямовується на виявлення проблем особистості та надання їй можливостей для самореалізації та розвитку внутрішнього потенціалу.

Дозвілля – важлива сфера життєдіяльності молодої людини, вагомий чинник формування особистості, тому дослідженню цього феномена присвячено чимало праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Проте у соціальній роботі питанням організації дозвілля молоді не надається вагомого значення, на відміну від європейської практики, де професійним соціальним працівникам належить вагома роль у забезпеченні змістовного дозвілля молоді.

Значну роль в організації вільного часу студентської молоді відіграє вищий навчальний заклад як педагогічна система. Дозвіллеві заходи вищої школи спрямовані на реалізацію рекреаційної та виховної функцій, але не повністю задовольняють потреби щодо відпочинку та розвитку сучасного студента. Таким чином, має місце застосування інноваційних технологій організації дозвілля в умовах вищого навчального закладу. Перспективним напрямком на сьогодні є соціальна анімація як дозвіллева технологія, що інтегрує в собі виховний та ігровий потенціал, насажує на активність та заохочує до змін у ситуації безцільного проведення вільного часу молодою людиною.

Стан розробленості проблеми. Інтерес до проблем молоді сталий у філософії, соціології, психології, педагогіці. Соціальні проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє відображення в дослідженнях Г. Лактіонової, А. Капської, І. Зверевої та ін. На сучасному етапі здійснено дослідження, присвячені проблемам молодіжного дозвілля. Це роботи К.Г. Мяло, В.Я. Суртаєва, В.Т. Лисовського, Л.Ф. Боженко, І.В. Бестужевої-Лади, В.В. Скороходова, Н.В. Котельникової, Т.В. Скорик.

Значний інтерес з погляду інноваційних підходів до соціального виховання молоді представляє соціально-культурна анімація, яку досліджують і вивчають науковці різних країн світу. Так, теоретичні засади анімації у своїх роботах визначили М. Аріарський, Г. Вовк, Е. Мамбеков, Л. Тарасов та ін.

Анімацію як засіб вдосконалення соціально-виховного середовища аналізують А. Андрєєва, Т. Дедуріна, Л. Сайкіна, Л. Тарасов, Н. Ярошенко. Специфіка анімаційної

діяльності зі студентською молоддю вивчається М. Петровою та Н. Максимовською. Зважаючи на теоретичні та практичні наукові дослідження в галузі анімаційної роботи, можна стверджувати, що в Україні феномен соціокультурної анімації залишається актуальним і потребує подальшого вивчення та дослідження.

Мета статті – обґрунтувати технологію соціальної анімації в процесі організації дозвілля студентської молоді в умовах вищої школи як педагогічної системи та дослідити вплив цієї технології на становлення особистості студента у сфері дозвілля. Предметом нашого дослідження є соціальна анімація як технологія організації дозвілля молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Метою дозвіллевої діяльності студентської молоді є гармонійний розвиток особистості, освоєння культурних цінностей. Одним із показників ефективності дозвілля є спеціальні знання та вміння у галузі культурно-дозвіллевої діяльності, вміння планувати дозвілля та реалізовувати свої здібності засобами репродуктивної та креативної діяльності в галузі художньої, технічної та прикладної творчості [1, с. 217].

Підвищення інтересу до анімації, на думку дослідників, викликано об'єктивними тенденціями: визнанням важливості різних видів діяльності для розвитку особистості й соціального простору, активізацією видів самореалізації, які мотивують людину до позитивного перетворення дійсності, уможливленням реального творчого вдосконалення суспільних умов буття на всіх рівнях соціального існування через одухотворення особистості та педагогізацію соціального середовища [2].

Анімація (в перекл. з лат.) – поживлення, одухотворення. У науці використовується в значенні «поживлення» суспільних відносин.

Поняття «одухотворення» має для анімації цілком конкретний зміст. Звернення до духовності не є випадковим і має глибоке коріння. Поняття «духовний» розглядають в аспекті, що відбиває невід'ємну частину буття індивіда. Одухотворення – наповнення духовним. Одухотворення особистості – це процес духовного розвитку індивіда, заснований на актуалізації індивідом особистого духовно-творчого потенціалу, на осмисленні духовно-моральних цінностей та реалізації свого духовного призначення в соціумі [3, с. 17].

Отже, анімація – технологія, що наповнює суспільні відносини змістом та збагачує їх. Анімація спрямована на розвиток особистості та формування системи цінностей.

Науковцями наголошується на інноваційності цієї технології, її спрямуванні на процес оптимізації міжгрупових та міжособистісних відносин. Принципова новизна анімаційної діяльності може бути охарактеризована новими цілями, завданнями і прикладними технологіями, які визначають процес оптимізації міжособистісних і міжгрупових відносин. Анімаційний підхід є новим лише для вітчизняної соціально-культурної сфери [4, с.37]. Отже, сьогодні анімація як особлива технологія посідає вагомe місце.

Термін «анімація» використовується у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні анімація – організація дозвілля в туристичних комплексах, готелях, на корпоративних заходах, дитячих святах; напрямом, що припускає особисту участь відпочиваючих у культурно-масових заходах. Анімація у вузькому сенсі слова розглядається як діяльність щодо розроблення та впровадження спеціальних програм проведення вільного часу. Анімаційні програми включають спортивні ігри та змагання, танцювальні

вечори, карнавали, ігри, хобі, заняття, що входять до сфери духовних інтересів тощо. Отже, аніматор у вузькому значенні слова – спеціаліст, що займається розробленням індивідуальних і колективних програм проведення дозвілля, що орієнтує людину в розмаїтті дозвіллевих занять, організовує повноцінне проведення вільного часу. Деякі дослідники проводять аналогію між сучасним аніматором у сфері дозвілля та «масовиком-витівником» радянських часів.

У широкому розумінні до складу анімації включається світоглядний потенціал, анімація розуміється як соціокультурне явище. Аніматор виконує роль активатора або каталізатора локальних процесів розвитку місцевих спільнот. У такому аспекті поняття «анімація» дозволяє, з одного боку, досить точно охарактеризувати цілі соціокультурної діяльності, виявити її консолідуючий характер, а з іншого – позначити внутрішній аспект відносин суб'єктів соціокультурного процесу (особливі способи спілкування, діалогу, наповненого участю, почуттям, дією). У зв'язку з цим зазначають, що в сучасній науці застосування поняття «анімація» пов'язане здебільшого із соціальним аспектом, тобто це поняття використовується, в основному, для характеристики відносин [4, с. 55].

Ми поділяємо думку авторів, які розглядають анімацію у широкому значенні як соціально спрямовану діяльність. Погоджуємося з тим, що анімація повинна стосуватися соціального аспекту та поживлявати суспільні відносини.

У наукових здобутках анімацію розглядають у соціальному, соціально-культурному, педагогічному значеннях. Найчастіше поняття анімації використовують для позначення процесу, що пов'язаний з гуманізацією соціального життя, стимулюванням особистості до саморозкриття.

Щодо відмінності між організацією дозвілля та здійсненням анімаційної діяльності, то дозвілля – це сфера соціального буття, в якій особистість здійснює власний вибір, самостійно визначається щодо культурних уподобань, на відміну від анімації, яку здійснює підготовлений фахівець або соціальний педагог (коли мова йде про організацію дитячого дозвілля в умовах навчального закладу). Сфера дозвілля надає можливість вільного вибору. Від того, якою діяльністю вона наповнена, залежать розвиток людини, реалізація її творчого потенціалу та соціальної активності.

Поняття «організація дозвілля» є ширшим, ніж «анімація». У межах дозвілля анімація є технологією щодо його організації. Анімація, у свою чергу, включає соціальну анімацію як її різновид. Таким чином, поняття «організація дозвілля» та «соціальна анімація» співвідносяться як «процес-інструмент».

Ми розглядатимемо соціальну анімацію як технологію організації дозвілля у соціальній роботі в контексті діяльності, що сприяє ефективній соціалізації молоді людини в процесі вибору занять у вільний час.

Соціальна анімація – це складне й суперечливе явище, що має тенденцію виходити за свої власні межі і характеризується безліччю критеріїв, різноманіттям форм. Анімаційна діяльність актуалізується соціальними проблемами і спрямована на їх вирішення. Вона являє собою ефективний механізм якісного поліпшення життя громадян на основі принципів самоорганізації, це один з найбільш перспективних видів соціально-культурної роботи з населенням.

У педагогіці дозвілля подано таке визначення: «Анімація соціальна (соціокультурна анімація) – особливий різновид соціально-культурної діяльності суспільних груп та

окремих індивідів, що ґрунтується на сучасних технологіях (соціальних, педагогічних, психологічних, культурологічних та інших), які забезпечують подолання соціального та культурного відчуження» [5, с. 4]. Таке трактування, з одного боку, розширює розуміння анімації завдяки акцентуванню на міжгалузевій технологізації, з іншого – звужує, оскільки охоплює лише один напрям анімаційної діяльності (подолання відчуження).

Анімацію слід розглядати як свідому діяльність особистості, спрямовану на розвиток і зміну свого соціального життя, розкриття особистісного прихованого потенціалу.

Соціальна анімація у сфері дозвілля молоді – процес активізації просоціального вибору молодого людиною дозвіллевих уподобань з метою розвитку соціальних якостей особистості, натхнення її на соціальну творчість. Якщо дозвілля створює соціальний простір, то анімація вдосконалює його. У дозвіллі через анімацію створюється «людина культури», яка здатна до самоактивності та може залучити інших людей до засвоєння та розвитку культурних надбань [2].

Аналізуючи соціокультурний напрям анімації, приходимо висновку, що майже у будь-якому трактуванні наявний соціально-педагогічний аспект.

У визначеннях російських учених спостерігаємо спільні тенденції соціальної анімації:

- наявність педагогічного потенціалу, що передбачає виховання особистості на засадах провідних соціальних цінностей;
- спрямованість на всебічний розвиток особистості;
- творчий підхід, що передбачає активізацію внутрішніх ресурсів людини.

У контексті євроінтеграції необхідно згадати, що анімація набула офіційного поширення у Франції й підґрунтям її розвитку була мета щодо створення єдиного виховного простору. Цю ідею було підтримано у різних країнах, що позначилося на специфіці її здійснення: громадська анімація, активізація місцевої громади, одухотворення дозвілля тощо. Тому вважаємо, що концепція реалізації анімаційної діяльності у сфері дозвілля може бути адаптована до умов вищої школи й застосована в навчально-виховному процесі.

Дозвілля студентів є важливою сферою виховання особистості, соціальною цінністю, в якій сконцентровані значні можливості для самореалізації особистості молодого людини, творчого розвитку, задоволення особистісних потреб [5, с. 217]. Соціальне виховання студентів у сфері дозвілля сприяє розвитку власної системи ціннісних орієнтацій, формуванню свідомого ставлення до себе та свого способу життя, а також до майбутньої професійної діяльності. У правильно організованому дозвіллі закладена повага до традицій культури та історії поколінь. Дозвіллева діяльність студентства здійснює значний вплив на важливі сфери життєдіяльності в сучасному суспільстві.

Студентська молодь повинна виховуватися згідно із соціальним напрямком. Студентами мають засвоюватися соціальні цінності, кращі позитивні традиції та новітні аспекти розвитку людини. Методи впливу в такому випадку мають бути активними, добровільними, спрямованими на вияв креативності та творчості, активізувати участь студентів, сприяти оптимізації процесу євроінтеграції у вищій освіті. На наш погляд, це можливо в межах соціальної анімаційної діяльності.

Отже, анімаційна діяльність зі студентською молоддю в соціально-виховному середовищі вищої школи – процес активізації діяльності студентської молоді з метою розвитку соціальності на основі творчості, створення умов для вільного вибору культур-

них уподобань, одухотворення дозвілля й проявів громадської позиції у межах відкритої соціально-педагогічної системи [6].

На наш погляд, завданнями анімаційної діяльності серед студентства є: розвиток соціальної активності; формування гуманістичних цінностей і толерантності; налагодження ефективної комунікації; гармонізація міжгрупових відносин; соціально-педагогічна підтримка молоді з особливими потребами; підвищення адаптаційного потенціалу молоді в нових умовах середовища; профілактика соціальних відхилень серед студентства.

З метою аналізу впливу заходів соціальної анімації ми виділили показники становлення особистості у процесі участі в соціально-анімаційних заходах:

- соціальна самосвідомість – формування особистістю уявлень про себе та своєї самооцінки;
- соціальна активність – формування готовності до активних дій, яка проявляється у різних сферах соціальних відносин;
- соціальна взаємодія – розвиток комунікативних якостей і позитивних соціальних відносин з іншими людьми;
- особистісне зростання – розвиток можливостей студента, здібностей, розширення знань, засвоєння зразків поведінки, цінностей, формування художнього смаку та творчого потенціалу студентської молоді.

Показовим прикладом соціальної анімації є кіноклуб «Новий погляд», який розгорнув свою діяльність на базі ЧНТУ силами небайдужих активних студентів. Це свідчить про те, що самі студенти зацікавлені в тому, щоб проводити своє дозвілля змістовно та допомагати в цьому іншим, привносячи в нього виховний, пізнавальний зміст, елементи естетики та цільового спілкування.

Такий напрям дозвілля дає змогу студентам не лише бути учасниками, а й активними організаторами, долучаючись до процесу вибору фільму, підготовки заходу та, звичайно, брати участь в обговоренні.

Велике значення має подальше обговорення кінофільму, оскільки у ході дискусії є можливість висловити власну думку, виявити світоглядні позиції щодо побаченого, що сприяє підвищенню освіченості та розширенню світогляду учасників кіноклубу, налагодження комунікативної взаємодії.

Основним механізмом соціалізації, що застосовується в кіноклубі «Новий погляд», є інституціональний механізм, тому що фільми представляють глядачам певні зразки поведінки героїв. Ефективність впливу цього механізму визначається тим, що глядачі згідно з індивідуальними особливостями схильні ідентифікувати себе з тими чи іншими персонажами, сприймаючи при цьому властиві їм зразки поведінки, стиль життя і т. ін.

На підставі виділених показників було проведено анкетування серед учасників кіноклубу «Новий погляд» з метою виявлення ефективності впливу цього дозвіллевого заходу на студентів.

Вивчення мотивів відвідування заходу дає підстави стверджувати, що провідними мотивами є цікавість та новизна. Так, більшість учасників (44 %) керувалися мотивом зацікавленості та пошуку нового у сфері дозвілля; 28 % учасників скористалися рекомендаціями знайомих, які мали позитивний досвід відвідування заходу; 20 % учасників надають перевагу змістовному дозвіллю, яким вважають відвідування кіноклубу; 8 % учасників прийшли на захід з метою організації дозвілля для інших студентів.

Вивчення мотивів відвідування заходу дає змогу визначити можливі шляхи залучення студентів до участі в анімаційних заходах:

- використання ефекту новизни (оскільки майже в половині випадків спрацював саме фактор зацікавленості в новому);
- реклама та позитивні відгуки (четверта частина студентів довіряє порадам та рекомендаціям);
- змістовне спрямування заходів (у такому випадку для частини студентів спрацює особистий мотив);
- залучення до процесу організації.

Оскільки мотиви породжуються інтересом, то важливо було з'ясувати, чим студентів зацікавлює відвідування кіноклубу. Половина відвідувачів (56 %) усвідомлюють, що вільний час повинен проводитися цікаво та корисно. Таких студентів можна вважати потенційними учасниками заходів соціальної анімації. Зацікавлені в новизні 20 % учасників та 20 % у можливості комунікації у процесі відпочинку. Саме таким вимогам відповідають заходи, організовані за технологією соціальної анімації.

Визначено, що відвідування студентами кіноклубу сприяє:

- змістовному наповненню дозвілля (44 % опитаних);
- розвитку комунікативних навичок (24 %);
- поліпшенню художнього смаку та пізнавальних здібностей (по 16 %).

Відвідування кіноклубу сприяє задоволенню потреб студентів у:

- саморозвитку (32 % опитаних учасників відзначають, що відвідуючи кіноклуб, задовольняють цю потребу);
- налагодженню соціальних відносин (32 %);
- комунікації (24 %);
- раціональному проведенні дозвілля (12 %).

У процесі відвідування кіноклубу учасники помітили позитивні зміни у своїй особистості:

- зміни у системі цінностей та пріоритетів у дозвіллевій діяльності (48 % опитаних студентів). Це свідчить про те, що участь в анімаційних заходах змінює ставлення студента до організації власного дозвілля на користь активних та змістовних занять;
- зміни в поведінці в напрямку підвищення соціальної активності (28 %);
- особистісні зміни в напрямку підвищення впевненості та самооцінки.

Безумовно, сфера дозвілля тісно переплітається із процесом творчості. В ефективно організованому дозвіллі акцент має ставитися на творчих видах дозвіллевої діяльності, які активізують студентів та розвивають їх креативність. Розвиток креативності студентів зумовлений особливостями дозвілля як сфери, в якій відбувається самореалізація та самовдосконалення особистості. У цьому аспекті значний потенціал має соціальна анімація, яка виконує рекреаційну, розважальну, соціальну, комунікативну, виховну, розвиваючу, пізнавальну та творчу функції.

Дослідники Д. Гілфорд, Е. Торренс, Д. Богоявленська підкреслюють, що креативність є спільною особливістю особистості та впливає на творчу продуктивність незалежно від сфери прояву особистісної активності.

Креативність – творчі здібності людини, що характеризуються готовністю до створення принципово нових ідей. На думку П. Торренса, креативність включає в себе підвищену чутливість до проблем, дефіциту або суперечливості знань, дії, спрямовані на визначення проблем, пошук їх рішень на основі висування гіпотез, перевірка та зміна гіпотез, формулювання результату рішення. Для розвитку творчого мислення використовуються навчальні ситуації, які характеризуються незавершеністю або відкритістю для включення нових елементів, заохочують до формулювання безлічі питань [7, с. 59-60].

Для залучення студентів до участі в дозвіллевих заходах творчого спрямування необхідно виходити з того, наскільки вони є креативними. Для студентів, не зацікавлених у творчості, матиме місце підбір дозвіллевих заходів іншого спрямування (спортивного, туристичного, наукового тощо).

Також креативність студента є важливим критерієм його відбору до студентського активу та можливості залучення до процесу організації дозвіллевих програм.

Встановлено зв'язок між участю в анімаційних заходах та рівнем творчості студента. Так, досліджено, що рівень креативності по кожному з показників (схильність до ризику, пізнавальність, складність, уява) є вищим у студентів-організаторів та постійних учасників кіноклубу. Така відповідність дозволяє відзначити, що в більшості випадків заходами соціальної анімації будуть зацікавлені, передусім, творчі студенти. Таких студентів варто залучати до організації анімаційних заходів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. За умов трансформації дозвілєвої сфери має місце не лише збереження традиційних форм дозвілєвої діяльності, а й введення інновацій у практику організації вільного часу, однією з яких є соціальна анімація.

За результатами самооцінювання студентів, важливість та необхідність використання технології соціальної анімації у процесі організації студентського дозвілля полягає в тому, що організовані за її допомогою заходи:

- приваблюють студентів новизною та можливістю вільної комунікації, обміну думками, ідеями та поглядами;
- сприяють змістовному наповненню дозвілля, корисному та цікавому проведенню вільного часу студентами;
- сприяють розвитку комунікативних навичок та пізнавальних здібностей;
- сприяють поліпшенню художнього смаку;
- задовольняють потреби студентів у саморозвитку, налагодженню соціальних відносин, комунікації та раціональному проведенні дозвілля;
- насажують на зміни у системі цінностей та пріоритетів у дозвілєвій діяльності, у поведінці в напрямку підвищення соціальної активності та особистісні зміни в напрямку зростання впевненості та самооцінки.

Результативність дозвілєвої діяльності залежить від культури та морального розвитку людини і є основним чинником становлення та розвитку особистості. Невміле або неорганізоване використання людиною свого дозвілля приводить до виникнення різноманітних проблем: асоціальної поведінки, відсутності вільного часу, перешкоджає процесу самореалізації особистості. Тому соціальна анімація є на сьогодні досить перспективною формою організації змістовного дозвілля, що задовольняє потреби та різнобічні інтереси молодих людей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребують проблеми самореалізації молоді у сфері дозвілля; вдосконалення форм молодіжного дозвілля; дослідження впливу інтернет-ігор на особистість та інші.

Список використаних джерел

1. Скорик Т. В. Проблеми та основні напрями організації дозвілля студентської молоді / Т. В. Скорик // Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / за ред. Н. І. Кривоконь та Т. І. Сили. – Чернігів, 2008. – С. 217–221.
2. Максимовська Н. О. Соціальне виховання студентської молоді засобами анімаційної діяльності в умовах євроінтеграції / Н. О. Максимовська // Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 16. – С. 249–259.
3. Тарасов Л. В. Социокультурная анимация в XXI веке: концепция развития социально-поддерживающих гражданских инициатив в России : монография / Л. В. Тарасов. – М. : Русаки, 2012. – 223 с.
4. Абрамов Л. К. Центр місцевої активності для розвитку громади / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. – Кіровоград : ІСКМ, 2012. – 144 с.
5. Педагогіка дозвілля : підручник / упоряд. А. Воловик, В. Воловик. – Х., 1999. – 470 с.
6. Максимовська Н. О. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічна діяльність / Н. О. Максимовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 1. – С. 19–27.
7. Козлов В. В. Диагностика личностной креативности (Е. Е. Туник) / В. В. Козлов, Н. П. Фетискин, Г. М. Мануйлов. – М., 2002. – С. 59–64.

УДК 37:331.548

В.М. Бабакова, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРОФОРІЄНТАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ НА ШЛЯХУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано основні аспекти, методи та форми, принципи профорієнтації, яка виступає важливим складовим елементом системи підготовки кадрів і є регулятором зв'язку між системою освіти і виробництвом.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна орієнтація, профвідбір, працевлаштування.

Проанализировано основные аспекты, методы и формы, принципы профориентации, которая выступает в качестве важного составного элемента системы подготовки кадров и является регулятором связи между системой образования и производством.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональная ориентация, профотбор, трудоустройство.

The basic aspects, methods, forms and the principles of vocational orientation as a means of important component of the system of training of personnel and the regulator of the connection between the system of education and production are analyzed in the article.

Key words: professional self-determination, professional orientation, professional selection, employment.

Постановка проблеми. Самовизначення, зокрема, професійне самовизначення молоді людини є однією з освітніх проблем у сучасному суспільстві. Традиційним періодом самовизначення є підлітковий вік. Однак перше знайомство зі світом професій та оволодіння деякими трудовими навичками відбувається ще у шкільному віці, а вибір

професії тільки відкриває нескінченну чергу самовизначень на шляху професіоналізації особи. Тому об'єктами профорієнтації та профконсультування є не лише випускники шкіл, а й особистість, що самовизначається впродовж усього трудового життя.

Формування суб'єкта праці на допрофесійному етапі розвитку досягається навчальним процесом, до якого включено й психологічний супровід. Правильний вибір професії забезпечує моральне задоволення, високу самооцінку, відповідно і високу продуктивність праці та якість роботи.

Вибір професії – це процес, в якому повинні збігатися інтереси особистості та суспільства, де поєднуються особисті і загальні інтереси. Протягом багатьох років людство шукає ефективні шляхи виживання, вирішення глобальних екологічних, економічних, соціальних та технологічних проблем. Освіта вважається найефективнішим, найперспективнішим шляхом, запорукою прогресу людства у третьому тисячолітті [1, с. 345-346].

Аналіз досліджень та публікацій. Слід зазначити, що в Україні недостатньо сформована цілісна державна система профорієнтаційної роботи, хоча досліджень, присвячених вивченню проблеми професійного самовизначення молоді, немало. Результати досліджень профорієнтаційної роботи в Україні представлені у працях В. Кавецького, Г. Костюка, А. Массанова, В. Матвієвського, Л. Мітіної та ін. Питання профорієнтації висвітлені у дисертаційних дослідженнях О. Дебенко, В. Дрижак, Г. Климова, Л. Макрова, К. Нестеренко, Д. Разанова, О. Тополь та ін.

Метою статті є аналіз методів та форм, принципів профорієнтації на шляху професіоналізації особи, подальшого працевлаштування та вторинної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство, ринок праці, нові форми власності, конкуренція дуже швидко змінюють і висувають перед поколіннями все складніші вимоги для успішного професійного становлення особистості. Вдалому становленню особистості покликана сприяти і профорієнтаційна робота як один із напрямів навчально-виховного процесу.

Професійна орієнтація і пропаганда виступають важливим складовим елементом системи підготовки кадрів і є регулятором зв'язку між системою освіти і виробництвом. Вони покликані сприяти покриттю потреб організацій у робочій силі в необхідному якісному і кількісному відношенні для підвищення їх прибутковості і конкурентоспроможності.

Професійна орієнтація є системою заходів із профінформації, профконсультуванню, профвідбору, яка допомагає людині вибирати професію, що найбільш відповідає потребам суспільства і її особистим здібностям та особливостям.

Неповне використання можливостей працівника у трудовій діяльності не лише звадіє збитку його власному розвитку, але й обертається втратою для організації. Розрив між професійною підготовкою і змістом трудових функцій, що виконуються працівником, знижує його інтерес до праці, працездатність, що кінець кінцем веде до падіння продуктивності, погіршення якості продукції, до зростання професійної захворюваності і травматизму. Є ще одне важливе завдання профорієнтації – сприяння швидким структурним зрушенням у зайнятості. Нині багатуокладна економіка надає працівникам з різними здібностями та інтересами можливість знайти місце на трудових теренах.

Завданням профорієнтації є інформування зацікавлених осіб про види професійної діяльності; створення умов для розвитку професійно значущих здібностей майбутніх

працівників; виявлення міри відповідності психофізіологічних якостей осіб, що звернулися за консультацією, професійним вимогам обраного ними виду трудової діяльності.

Склалися такі форми профорієнтаційної роботи:

- професійне навчання – початкова професійна підготовка школярів основам різної професійної діяльності;

- професійна інформація – система заходів щодо ознайомлення тих, що шукають роботу, із ситуацією на ринку праці, перспективами розвитку видів діяльності, характером роботи по основних професіях і спеціальностях, умовами й оплатою праці, професійними навчальними закладами і центрами підготовки персоналу;

- професійна консультація – надання допомоги зацікавленим людям у виборі професії і місця роботи за допомогою вивчення особливостей людини, що звернулася за консультацією, в цілях виявлення стану її здоров'я, спрямованості і структури здібностей, інтересів і інших чинників, що впливають на вибір професії або напрям перепідготовки;

- профвідбір – частина процесу найму персоналу, що включає систему методів і прийомів проведення медичного обстеження, психофізіологічної діагностики особи в цілях вибору з групи працівників кандидатів на певну посаду, хто за інших рівних умов здатний якнайкраще виконувати конкретні трудові функції.

До форм профвідбору можна віднести:

- добір – вибір з декількох працівників, що мають однакову професію, спеціальність, кваліфікацію, відповідають одним і тим же вимогам кандидата на посаду;

- професійний набір – масове призначення або вибори на посаду фахівців різних професій і кваліфікацій, що пройшли відбір і профвідбір;

- висунення – призначення працівника, працюючого в цьому колективі, на нову, більш високу посаду;

- ротація – призначення, при якому місце роботи змінюється відповідно до принципу: "Потрібному працівникові – потрібне місце". У цьому випадку формується фахівець із кваліфікацією широкого профілю.

Професійна орієнтація як напрям у науці про працю виникла близько ста років тому. Деякі автори пов'язують її народження з ім'ям засновника психотехніки американського психолога Гуго Мюнстерберга, який на початку XX століття уперше став розробляти і використати психологічні тести для оцінювання професійних здібностей людини [2]. У цей же час з'явився новий розділ психологічної науки – психологія професій. Але загальноприйнятою точкою відліку історії профорієнтації з'являється створення Френком Парсонсом першого кабінету профорієнтації в 1903 р. у Страсбурзі (Франція) і бюро щодо вибору професій у Бостоні (США) в 1908 р.

Виникненню профорієнтації як науково обґрунтованого методу передувала тривала історія розвитку громадського устрою, економіки, науки. Перші приклади використання тестів для професійного відбору можна зустріти ще у древніх легендах і притчах. Як приклад, у біблійській історії про воїнів Гедеона : "І сказав Господь Гедеону: народу з тобою надто багато...веди їх до води, там я виберу їх тобі...І сказав Господь Гедеону: хто п'є воду язиком своїм, як п'є пес, того став особливо, так само як і тих, які нахилятимуться на коліна свої і питимуть". Таким чином були відсіяні всі зайві воїни, а Гедеон отримав 300 чоловік, які пили, зачерпуючи жменями воду і не опускалися на коліна. Саме цими воїнами і була отримана перемога [3, с. 107-108]. Відомо також, що переві-

ка і відбір на ті або інші види праці відповідно до здібностей і якостей людини практикувалися ще в середині третього тисячоліття до нашої ери у Древньому Вавілоні, коли проводилися випробування випускників шкіл, де готували писарів, а у Древньому Китаї вже існувала система перевірки здібностей осіб, що бажали зайняти посади урядових чиновників та ін. [4, с. 9].

Платон у своєму вченні про ідеальну державу пропонував здійснювати управління правителями, які відбиралися б “колишніми старими” з молодих людей до 30 років. Відбір відбувався б за особистими якостями: як інтелектуальними, так і моральними [4, с. 9].

У 1575 році в Іспанії вийшла книга лікаря Хуана Уарте “Дослідження здібностей до наук”, що принесла авторові європейську славу. Це була перша в історії психологічна робота, що ставила як спеціальне завдання вчення індивідуальних відмінностей у здібностях з метою профвідбору. Уарте мріяв про організацію профвідбору в державному масштабі: “Для того, щоб ніхто не помилявся у виборі тієї професії, яка найбільше підходить його природі, государеві слід було б визначити уповноважених людей великого розуму і знання, які відкрили б у кожного його дарування ще у ніжному віці; вони тоді змусили б його обов’язково вивчати ту галузь знання, яка йому підходить” [5, с. 71].

Всі ці наведені приклади говорять про те, що у всі часи самим простим та ефективним способом підвищити якість праці було знайти гарного працівника.

Принципово новим до початку ХХ століття (до часу виникнення перших лабораторій профорієнтації) було те, що з проблемами вибору професії зіткнулася значна кількість людей, які стали мігрувати у міста у пошуках роботи, що було пов’язано з бурхливим зростанням промислового виробництва у деяких країнах. Впровадження нової, складнішої техніки і технології привело до того, що не всі виявилися здатні на ній працювати. З цією проблемою зіткнулися, передусім, самі роботодавці, перед якими реально виник ринок робочої сили, тобто можливість вибирати найбільш гідних. Та і самим працівникам в умовах різноманітності видів діяльності і конкуренції за робочі місця ставало все складніше.

Але виникнення профорієнтації у людини виникає нова психологічна проблема – проблема професійного самовизначення.

Розвинене суспільне виробництво і соціальна мобільність, що виросла, розширили межі і масштаб індивідуального вибору. Особливістю нового часу стала проблема свободи вибору, яка реально виникла перед людьми. Оскільки перебувати у стані свободи вибору для багатьох людей виявилось дискомфортно, то на цьому ґрунті стали навіть виникати неврози, яких не було раніше.

Розпад Радянського Союзу і зміна політики держави на початку 90-х років привели до того, що проблема профорієнтації молоді стала ігноруватися більшістю державних чиновників. У зв’язку з переходом на ринкову економіку держава відмовилося від планування і гарантій у сфері освіти і працевлаштування своїх громадян, з’явилося безробіття. Була створена державна служба зайнятості. До 1997 року в системі служби зайнятості вже функціонували центри профорієнтації. Провідну роль у розвитку профорієнтаційної роботи до 1997 року відігравали територіальні центри професійної орієнтації населення, які в подальшому ліквідували.

За даними 1990 року, існувало близько 40 тисяч професій. У зв’язку з науково-технічним прогресом щорічно народжується більше 500 нових професій, а ті, що вже

існують, безперервно розвиваються і видозмінюються [4]. Можна припустити, що за останні двадцять років їх кількість продовжує рости.

Обираючи професію, необхідно враховувати велику кількість чинників, таких як: потреба суспільства в кадрах тих або інших професій, реальні можливості працевлаштування або продовження навчання, специфіка різних професій. Крім того, важливо правильно оцінити свої здібності, життєві цінності і цілі. Виділяють такі чинники, які необхідно враховувати під час вибору професії:

- чинники громадської дії на мотиви вибору професії, тобто чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій;
- чинники особистого характеру: схильності, здібності, інтереси і психологічні якості людей, рівень їх загальноосвітньої і професійної підготовки;
- чинники, що пов'язані з потребами народного господарства в кадрах з характером вимог професій і трудової діяльності до людини.

Проте досліджувати всі ці чинники молодій людині, що самовизначається у світі професій, дуже важко. Більше того, список чинників, на які насправді орієнтується молодша людина, зовсім інший [6]:

- престижність професії;
- висока зарплата;
- цікава робота;
- гарні умови праці;
- щоб їй легко було здобути (легко вступити і вчитися);
- щоб професія відповідала бажанню батьків;
- щоб легко було знайти роботу за фахом.

Особа звертається за допомогою до вчителів, близьких, друзів, нерідко прагне отримати готову пораду або рекомендацію. Джерелом підтримки у профорієнтації можуть стати будь-яка людина (друг, знайомий вчитель, хто-небудь із членів родини), засіб масової інформації, модні тенденції на ринку професій. Але це, переважно, – одностороння допомога, яка полягає в пораді, пропаганді або агітації.

Щоб виявити і розвинути психологічний і мотиваційний механізм вибору професії, необхідно використати механізм управління профорієнтацією. Він є способом організації взаємозв'язаних процесів формування особи працівника, що має конкурентоспроможні якості, що включають професійне навчання, консультування, відбір, інформування та ін. Мета профорієнтації – надання допомоги молодим людям і людям, що шукають роботу, у виборі професії, спеціальності, знаходженні місця роботи або навчання з урахуванням схильностей та інтересів.

У сучасному суспільстві професійна орієнтація є процесом динамічного узгодження “людини з професією”.

Професійна орієнтація – це складне і багатопланове явище, в якому поєднуються економічні процеси із соціальними, освітні з психологічними. У зв'язку з цим виділяють такі аспекти професійної орієнтації.

1. Психолого-педагогічний. Профорієнтації належить виховна дія, яка спрямована на професійні інтереси людей, тобто сприяє формуванню позитивних мотивів вибору професії за узгодженням інтересів особи і суспільства.

2. Медико-біологічний. Правильно організований і грамотний вибір професії припускає облік вимог до здоров'я й окремих фізичних якостей, необхідних для певної діяльності. Крім того, важливо, щоб молода людина мала уявлення про те, який вплив робить вибрана ним професійна діяльність на здоров'я й особу людини. Це пов'язано з тим, що у багатьох сферах діяльності неминуче посилюються деякі професійно важливі якості, що приводить до так званих "професійних деформацій" – патологічних і часто безповоротних змін особи, що негативно впливають на поведінку людини в сім'ї та інших сферах життя. Умови праці, такі як мала рухливість, високий рівень емоційної напруги, запиленість, контакт зі шкідливими для здоров'я хімічними речовинами і тому подібне, при недотриманні техніки безпеки, режиму праці і відпочинку приводять до виникненню професійних захворювань.

3. Соціально-економічний. Вибір професії і подальша професіоналізація особи припускають процес засвоєння визначеної системи знань, норм, навичок, що дозволяють здійснювати професійну діяльність. Економічне завдання у зв'язку з цим прагнути до найкращого використання основних національних ресурсів країни, а саме: людей, їх можливостей і спрямувань. В ідеалі кожна держава, зацікавлена у своєму процвітання, повинна створювати умови для того, щоб усі громадяни без виключення набували максимум доступної їм майстерності і знань, прагнули б до самореалізації, працювали там, де їм подобається, де вони зможуть проявити свої дарування якнайповніше. Таким чином, узгодження особистих і громадських інтересів виступає як показник ефективності професійної орієнтації.

Для будь-якого соціального інституту, що бере участь у профорієнтації, обов'язкові принципи, які передбачають облік трьох основних доданків вибору професії: "хочу", "можу" і "потрібно".

Перший принцип – це безумовне дотримання права на вільний вибір професії згідно з інтересами, що склалися, схильностями, спрямованістю особи. Людина сама має право вирішувати, якій діяльності присвятити своє життя, яку освіту отримати, де хотів би працювати, який спосіб життя він хотів би вести. Таким чином, одне з основних питань, на яке відповідає для себе людина, що вибирає професію: "Чого я хочу"?

Другий принцип – це опора на потенційні й актуальні ресурси людини: його здібності і таланти; стан здоров'я та особливості функціонування організму; психофізіологічні особливості й особові якості; знання, вміння і навички, що визначають професійну підготовку. Людина далеко не завжди може оцінити свої можливості з достатньою повнотою та об'єктивністю, а буває, що і зовсім не бере до уваги свої особливості. Тому друге питання, яке стоїть перед особою, що самовизначається: "Що я можу"?

Третій принцип – це облік потреб суспільства й особливостей ринку праці. Яким би сильним не було бажання і якими би унікальними здібностями не володіла людина, він навряд чи професійно займатиметься діяльністю, на яку немає попиту. З розвитком суспільства відмирають одні професії і народжуються нові. Як зазначає К.М. Гуревич, якщо на початку XX століття найбільш затребуваними були професії, пов'язані з виробництвом продукції, людина займалася безпосереднім обробленням предмета праці, то в 70-80-і роки на зміну прийшла праця людини-оператора, що управляє системами, які виробляють продукцію. Професією XXI століття стає професія менеджера. Таким чином, обираючи професію, людина повинна чітко розуміти: "Кому це треба".

Четвертий принцип – це розумне узгодження інтересів та можливостей особи і суспільства під час визначення трудового шляху. Здоровий глузд і доцільність повинні урівноважувати, робити життєздатнішою професійну мрію. Оскільки вибір професійного шляху – процес творчий, то самокритика оптанта (людина, яка стоїть перед вибором професії взагалі) й обмеження з боку інших є небажані на початкових етапах (професійного інформування і виявлення професійних переваг) та потрібні на етапі ухвалення рішення.

П'ятий принцип – це тривалість і багатоетапність роботи профорієнтації. Професійне самовизначення розпочинається не з виникнення проблеми професійного вибору і не закінчується у момент ухвалення рішення про вибір професії, воно переходить на інший рівень (самовизначення у межах спеціальності, формування індивідуального стилю діяльності, професійного світогляду). Відповідно потреба у підтримці профорієнтації може виникнути на будь-якому етапі професійного становлення особи.

Шостий принцип – це забезпечення єдності цілей та дотримання послідовності спадкоємності і безперервності дій профорієнтації всіма учасниками профорієнтаційної діяльності.

Сьомий принцип – це діяльнісний характер професійної орієнтації. Діяльнісний підхід у вітчизняній психології знайшов своє відображення і в профорієнтації: розвиток особистості, формування трудових, а потім і професійних переваг відбувається саме в діяльності. Практична діяльність є джерелом досвіду, знань про власні можливості, професійне зростання, спосіб вступити у професійні відносини, стати членом професійного співтовариства.

Реалізація всіх вищеперелічених принципів вимагає розгляду профорієнтації як "системи соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних заходів, спрямованих на надання допомоги молоді (та інших груп людей) у професійному самовизначенні".

Наприклад, А.А. Вайсбург виділяє чотири етапи профорієнтаційної роботи, що послідовно реалізуються в період шкільного навчання [7].

Перший – це орієнтовно-підготовчий етап охоплює перші три роки навчання у школі, *другий* – орієнтаційно-спонукальний етап охоплює період середньої школи, *третім* є орієнтаційно-продуктивний етап, що відповідає старшому підлітковому віку та *четвертий* – орієнтаційно-завершальний етап доводиться на випускний клас. Тут йде вибір конкретної професії, остаточне уточнення, а у випадку необхідності і коригування шляхів реалізації професійних намірів. До речі, саме до кінця навчального року старшокласники найчастіше змінюють свої наміри. Основна форма роботи на цьому етапі – індивідуальна консультація і співбесіда.

Не менш важливим у профорієнтації є комплексне використання різних напрямів і форм профорієнтаційної роботи. К.К. Платонов визначає співвідношення основних процедур роботи профорієнтації за допомогою так званого трикутника профорієнтації, до якого відносить профконсультування, профпропаганду і профвідбір.

Висновки. Професійна орієнтація поняття багатомірне. Так називають і розділ у галузі праці, і комплексну роботу з молодими людьми та безробітними, направлену на їх працевлаштування. У будь-якому разі істотно важливим є те, що профорієнтація і пов'язані з нею процедури (профвідбір, профдобір, профконсультування та ін.) націлені на вирішення одного завдання: надання допомоги людині у ході вибору професії з урахуванням її інтересів і інтересів суспільства. Рішення цього завдання може здійснюва-

тися різними способами і засобами, які варіюються залежно від зміни соціальної ситуації вибору і значущості компонентів, що входять до її складу. Таким чином, профорієнтація як система може розглядатися у двох площинах: як послідовна і закономірна зміна етапів роботи залежно від етапу становлення професіонала і як певні напрями роботи залежно від практичних завдань або від запиту.

Список використаних джерел

1. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як світова тенденція / Н. Г. Ничкало // Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. – К. : Вибір, 2002. – С. 345–346.
2. Соломин И. Профориентация. Россия. XX век / И. Соломин // Школьный психолог. – 2000. – № 24. – С. 10–15.
3. Иванов И. П. Квалифицированные кадры – основа успеха / И. П. Иванов // Человек и труд. – 1995. – № 4. – С. 107–108.
4. Гудкова А. В. Основы профориентации и профессионального консультирования : учебное пособие / А. В. Гудкова ; под ред. Е. Л. Солдатовой. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 125 с.
5. Симоненко И. Л. От кадровой политики к управлению персоналом / И. Л. Симоненко // Социологические исследования. – 1994. – № 8–9. – С. 71–79.
6. Климов Е. А. Пути в профессионализм / Е. А. Климов. – М., 2003. – 320 с.
7. Гуревич К. М. Проблемы дифференциальной психологии / К. М. Гуревич. – М. : Изд-во «Институт практической психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1998. – 384 с.
8. Борисенко М. І. Професійна орієнтація та професійний добір : навчальний посібник / М. І. Борисенко. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2009. – 204 с.

УДК 331.548

М.І. Борисенко, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м.Чернігів, Україна

НОВІ ПРОФЕСІЇ – НОВІ МОЖЛИВОСТІ

Здійснено огляд нових професій, які з'явилися в Україні та за кордоном, чи з'являться в недалекому майбутньому. Зроблено коротку характеристику деяких з них.

Ключові слова: професійна діяльність, професія, вибір професії, спеціальність.

Проведен обзор новых профессий, которые появились в Украине и за рубежом, или появятся в ближайшем будущем. Дано краткое описание некоторых из них.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессия, выбор профессии, специальность.

Is carried out the survey of the new professions, which appeared in the Ukraine and abroad, or they, will appear in the near future. Brief description of some of them is given.

Key words: professional activity, profession, the selection of profession, specialty.

Постановка проблеми. Перед сучасною молоддю гостро постає проблема визначення себе у суспільстві, визначення майбутнього трудового шляху, проблема вибору професії. Щоб вибір професії справді був свідомим і вільним, необхідно враховувати принаймні три фактори: інформованість про світ професій, знання своїх особистісних можливостей, уміння співвідносити особисті якості з вимогами, які пред'являють професія і спеціальність до людини.

У цій статті ми розглянемо один із факторів, що впливає на вибір професії, а саме інформованість про світ професій. Нині фахівці налічують у світі більш як 40 000 про-

фесій та спеціальностей. І ця кількість швидко змінюється. Вважається, що протягом 10 років зникає близько 5000 професій і майже стільки ж виникає нових.

В Україні налічується, як вважають фахівці, більше 10 000 професій та видів професійної діяльності. Більшість професій входить до Національного класифікатора професій ДК 003:2005. Хоча мають попит трохи більше, ніж тисяча з них, все одно достатньо важко орієнтуватися у такому величезному світі професій. Тим більше, що мало не щорічно з'являються нові професії і виникають старі, стираються межі між багатьма з них, а деякі, навпаки, постійно розділяються.

Давайте задумаємося над такими питаннями. По-перше, скільки професійних назв робіт, або ж скільки професій ми можемо назвати. Тридцять, сорок, п'ятдесят. По-друге, що ми знаємо про зміст професій, про вимоги професій до людини. Та майже нічого. Щоб знати це, необхідний послідовний неперервний процес сприймання інформації. Головними методами цього процесу є спостереження та спілкування. Можна встановити певну закономірність: чим краще людина орієнтується у світі професій, чим більше вона знає про професії, про вимоги професії до людини, про конкурентність професії на ринку праці, про можливість працевлаштування за професією та про можливість професійного та кар'єрного росту, тим кращим і свідомішим буде вибір професії, тим більше задоволена буде людина своїм вибором.

Мета статті полягає в огляді нових професій, які з'явилися в Україні віднедавна, та у здійсненні короткої характеристики деяких з них.

Виклад основного матеріалу. Поява нових професій та спеціальностей – закономірний процес для сучасного світу. Причиною появи є бурхливий розвиток різних галузей, виникнення нових сфер діяльності, освоєння новітніх технологій. Дуже важливо відчувати необхідність у фахівців до того, як охочих працювати за цією професією стане дуже багато, щоб вчасно використати ситуацію та освоїти професію. Це принесе певні переваги.

Професії, характеристики яких наведені нижче, є новими і «модними». І хоча назви деяких з них помпезні чи химерні, за назвою можуть приховуватися цікаві і перспективні заняття, які можуть припасти до душі.

Андеррайтер. Оцінює страховий ризик. Його можна назвати страхувальник. Якщо можливість страхового випадку велика, то сума виплати буде невелика, або взагалі людину не застрахують. Професія пов'язана з дуже великою юридичною відповідальністю, потребує ґрунтовних знань, а також життєвого досвіду та вміння швидко орієнтуватися в ситуації.

Девелопер. Спеціалізується на операціях з нерухомістю. Він замовляє проект, купує або орендує земельну ділянку, погоджує підведення всіх комунікацій, будує об'єкт. Робота не для нервових, адже для будівництва необхідно зібрати дуже багато підписів. Як фінансувати будівництво, вирішує також девелопер. Без спеціальної освіти тут не обійтися. Девелоперами працюють фінансисти за фахом. Девелоперу потрібні знання ринку нерухомості, цін, попиту та пропозиції, юридичних тонкощів, вміння грамотно провести рекламну кампанію. Після побудови об'єкта девелопер продає об'єкт, або здає в оренду. Від різниці в ціні залежить його прибуток.

Коуч. Не дарма кажуть: одна голова добре, а дві краще. Долучення коуча до вирішення бізнес-завдань дозволяє збільшити ефективність їх виконання в декілька разів. Це робота для сильних і вольових. Іноді коуча вважають психоаналітиком, але це зо-

всім не так, тому що він вирішує не особистісні, а бізнесові завдання, розкриваючи внутрішній потенціал працівників. Робочий день складається з коуч-сесій, тобто з індивідуальних бесід з клієнтом. У процесі роботи коуч не дає порад, а допомагає самостійно знайти правильне рішення. Коуч повинен мати сильний вольовий характер. Він повинен завжди залишатися емоційно нейтральним щодо клієнта, щоб об'єктивно оцінювати ситуацію.

Мерчендайзер. Мерчендайзер знає як показати товар, щоб неможливо було не подивитися на нього. Мерчендайзер створює та підтримує в торгівельній залі атмосферу комфорту та порядку. Він повинен мати презентабельну зовнішність, комунікабельність, вищу освіту, базові знання з англійської мови, вміти керувати автомобілем. Великі компанії самі для себе готують таких фахівців, а в невеликих фірмах обов'язки мерчендайзера часто виконують оптові продавці товару.

Модератор. Він вивчає попит на товари, аналізує враження споживача від продукції, досліджує дані опитування та подає конкретні пропозиції щодо покращення збуту товарів. Модератор повинен мати такі якості, як впевненість, природну гнучкість, аналітичний склад розуму. Крім того, для модератора необхідні знання англійської мови, комп'ютера. Можна сказати, що модератор стоїть на початку створення іміджу того чи іншого товару.

Рекрутер. Рекрутер працює в агенції з набору персоналу. Він займається пошуком спеціалістів для компаній – замовників. Робота рекрутера складається з пошуків кандидатів та співбесід з ними. На співбесіді він може задавати непрості запитання, а потім вирішує: брати чи не брати претендента на посаду. Під час пошуку кандидатів велике значення мають особисті контакти. Рекрутер повинен мати широкий світогляд і оперувати великим обсягом знань про структуру бізнесу, компаній, бізнес-процеси, ринки, посадові обов'язки. Невід'ємні особистісні характеристики – це комунікабельність, стресостійкість. Для того, щоб досягти успіху, необхідно, щоб кожна співбесіда була унікальною, тобто до кожної людини треба знайти індивідуальний підхід.

Логіст. Обов'язки представника цієї професії нагадують роботу керівника відділу збуту, але логіст має бути ще й грамотним економістом. Він мусить прорахувати, як доставити товар з найменшими втратами і в суворо визначений термін. Він контролює обсяги закупівлі, перевіряє якість продукції, займається страхуванням товару.

Копірайтер. Це людина, яка пише рекламні слогани (девизи, лозунги) та рекламні статті. «Не гальмуй – снікерсуй!» і тому подібні фрази – це продукт їхньої діяльності. Здавалося робота – «не бий лежачого». Вигадав собі дві-три фрази на місяць, отримав тисячу євро зарплатні і радий життю. Насправді досвідчених копірайтерів з відчуттям мови, стилю і багатою фантазією в Україні не так і багато. Тому попит на людей цієї професії надзвичайно великий. Оплачується вдала робота дуже добре.

Спічрайтер. Ви ніколи не замислювалися, чому наші «без'язикі» політики враз стають красномовними і ллють нам мед на душу з високих трибун? Коли вони встигають написати всі оті промови? На кожного більш-менш високопоставленого чиновника зазвичай працює ціла команда спічрайтерів. Ці фахівці також задіяні в рекламних агентствах, редакціях журналів, відділах маркетингу великих фірм. Спічрайтерами переважно є фахівці з кола журналістів, юристів, психологів, соціологів, істориків. Для цієї роботи дуже важливо вміти швидко обробляти інформацію та складати тексти за будь-яких обставин.

Медіапланер. Регулярно проводить маркетингові дослідження аудиторії телеканалів, періодичних видань, радіостанцій. Під його пильним оком і аудиторія зовнішньої реклами. Цьому фахівцеві знадобиться знання маркетингу, статистики, комп'ютерних програм, іноземних мов. Головне завдання медіапланера – донести до людей ту рекламу, яка їм справді потрібна.

Баєр. Від баєра – стратегічного закупівельника – залежить, якого кольору буде нішня зима. А от у самому магазині розбиратися в гримасах моди допоможе шопер.

Шопер. Він підбере гардероб на замовлення з урахуванням індивідуального смаку клієнта. Хіба він не продавець? Ні, радше художник!

Потреба в названих професіях все більше та більше зростає. Але всім потрібні тільки професіонали. А стати професіоналом дуже складно.

Нині у світі є багато професій потрібних, важливих і цікавих, яким не вчать в університетах. Хтось, закінчивши філософський факультет, знаходить себе у просуванні сайтів, хтось після фізмату стає психологом. Які ж на сьогодні з'явилися нові професії, яким не вчать у ВНЗ?

Тренд-хантер. Абсолютно нова і цікава професія. Тренд-хантери – мисливці за усім новим, їм необхідно бути надзвичайно уважними і чутливими, щоб відстежувати всі нововведення у навколишньому світі, буде це фотографія, музика, мода і взагалі все, що завгодно, лише б це було нове віяння, нове відкриття. Результати своїх відкриттів тренд-хантери добре продають. Спеціалізованих факультетів з навчання цієї професії немає, головне для охочих стати таким професіоналом – вміння креативно мислити і відчувати стиль сьогоденного життя.

Тренд-вотчер. Це теж мисливець, тільки у світі споживача. Без тренд-вотчера не обійтися компаніям, що виходять на новий ринок, оскільки їм необхідно знати, що ж приваблює сучасну людину. Наприклад, тренд-вотчер допоможе телевізійному каналу, коли той вирішить повністю змінити формат мовлення. Близький до цієї професії фахівець зі стратегічного планування або маркетингу. У цій професії цінується вміння розуміти потреби сучасного ринку, комунікативність, інтуїція.

Ком'юніті-менеджер. На сьогодні ми не можемо собі уявити життя без Інтернету. А якщо є попит, то і є пропозиція. Тому так актуальна нині професія ком'юніті-менеджера. Ці фахівці є активними учасниками на форумах, блогах і чатах. Задаючи певний хід дискусій, вони аналізують думки аудиторії і розробляють цікаві теми для учасників, тим самим залучаючи нових людей і просуваючи сайт. Також стежать за порядком на сайті і виступають сполучною ланкою між розробником і учасником. Обов'язкове для цієї професії тяжіння до он-лайн спілкування.

Бренд-менеджер. Про професію бренд-менеджера, мабуть, чули усі. Чим займаються фахівці такого широкого спектра? Вони головні у просуванні на ринок будь-якої марки, товару або послуг. Однак у кожній компанії бренд-менеджери займаються різним: хтось продажем, хтось створенням і розміщенням рекламних матеріалів. Знову-таки, бренд-менеджер повинен бути орієнтований на споживача, знати, як споживач відноситься до марки і, виходячи з цього, розробляти нові пропозиції продукту, щоб він краще продавався. Такий фахівець мало того, що повинен непогано розбиратися в потребах ринку, він повинен ще й креативно мислити, щоб успішно просувати бренд.

Гейм-дизайн. "Що наше життя? Гра! "Так, саме так, гра властива людству на клітинному рівні. Ось і нині комп'ютерні ігри міцно увійшли в наше життя. Безпосереднім

їх творцем є гейм-менеджер. Він розробляє гру від початку і до кінця. Придумує ідею, опрацьовує сюжет, персонажів гри, їх монологи та діалоги. Найскладніше завдання гейм-менеджера – управління всім процесом створення гри.

Бізнес-тренери та тренери груп особистісного зростання. Сьогодні психологічні тренінги дуже популярні. Поряд із книгами про те, як стати щасливим і успішним, тренери-психологи допомагають людям добитися успіху у сфері бізнесу і розібратися в собі. Така робота буде цікава тим, для кого пріоритетним є особистісний ріст і бажання допомогти людям. Сучасній людині, схильній до постійного стресу, просто необхідна підтримка, тому так потрібні сьогодні тренінги. А чому б і ні? Адже є, наприклад, лікар-окуліст, тож повинні бути і лікарі наших душ, які допомагають долати страхи і сумніви, часто як в особистому житті, так і в бізнесі нам не вистачає просто впевненості. Для роботи тренером не обов'язково мати психологічну освіту, можна закінчити курси і пройти навчання в інших тренерів. До речі, тренінги коштують недешево, так що така професія принесе гарний прибуток.

Яких тільки професій не буває на світі! У комунальному управлінні з охорони тварин Нью-Йорка є спеціальний службовець, який рятує кішок. Щороку він дає друге життя майже двом тисячам цих домашніх улюбленців. Або мисливець за птахами і тваринами, що втекли в аеропорту Цюриха. Чи дресирувальник качок, який має мотивувати пташок мальовничо прогулюватися навколо готелю. Існують спеціалісти, які цілісний день розбивають тарілки, аби визначити їхню міцність.

У Лондоні в метро працює чоловік, який ліквідує з плакатів різні „прикраси” – домальовані кимось вуса, бороди... При великих універмагах у Чикаго протягом багатьох років існує особлива категорія службовців, таких собі „цапів відбувайлів”. Якщо покупець чимось незадоволений, завідувач секції викликає і шпетить такого клерка, а потім привселюдно заявляє, що звільняє його. Покупець, не сподіваючись на такий поворот подій, проймається співчуттям до бідлахи і просить залишити його на роботі. Коли покупець іде, гордий своєю великодушністю, клерк повертається на робоче місце і чекає наступного виклику.

Та найоригінальнішою, напевно, була діяльність шведки Ельфріди Карлсон, яка вивчила двадцять видів собачого гавкання. Її талант добре оплачувало фінансове управління Стокгольма. Чому? Виявляється, за утримання собаки треба платити податок, а чимало господарів приховують своїх чотириногих вихованців. Карлсон заходила до будинку і починала гавкати. І якщо там жила собака, то у відповідь чувся гавкіт. Тоді Карлсон записувала адресу і породу собаки, а власник отримував повідомлення про необхідність сплатити податок.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши нові професії, які з'явилися на ринку праці зовсім недавно, виявляється, що деякі з них навіть не внесені до національного класифікатора професій. А це означає, що таких професій на офіційному рівні не існує.

Професії, характеристики яких надані, вимагають вищої освіти, потребують знань та досвіду в багатьох сферах.

Професії майбутнього з'являються передусім у таких сферах: інформатика, зв'язок і засоби масової інформації; аналітика комп'ютерних систем, підключення, обслуговування інформативного обладнання, інформатика у засобах інформації, інженерія з'єднання, інформатика та мультимедіа, інженерія технічного сервісу, інженерія і теле-

комунікації. Управління: спеціаліст із фінансово-адміністративних питань, спеціаліст маркетингу і дистрибуції, спеціаліст із навчання та кадрів, спеціаліст організації, планування, розвитку продукції/послуг. Туризм, відпочинок, готельна справа: організатор туристичного обслуговування, менеджер туристичних турів, екскурсавод, повар, офіціант. Охорона навколишнього середовища: інженер охорони навколишнього середовища, спеціаліст аналітики середовища, технік охорони навколишнього середовища. Торівля, страхування: продавець, аквізитор, спеціаліст з митних питань, спеціаліст реклами і продажу, страховий агент, експедитор, інженер транспорту, інформатор пасажирського руху. Будівництво: інженер будівництва, менеджер продукції у будівництві. Охорона здоров'я і соціальна служба: працівник соціальної служби, посередник праці, опікун в інституціях соціальної допомоги. Освіта: це пов'язано з потребою перекваліфікації, отримання другої (чергової) спеціальності. Спостерігається тенденція попиту на тренерів різного роду навчання, консультантів та навчальних методик з використанням інформативно-комунікаційних (e-learning) засобів та Інтернету (webeducation). Біотехнології: це надзвичайно важлива сфера, де якість продукції постійно зростає, розвиток цієї сфери є пріоритетним для Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Закатнов Д. О. Довідник професій / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко. – К. : Українська книга, 1999. – 312 с.
2. Клименко О. Нові професії у сфері державного управління / О. Клименко // Кадровик. Трудове право і управління персоналом. – 2010. – № 10.
3. Лисенко Л. І. Ринок праці: Техніка пошуку роботи : навчальний посібник / Л. І. Лисенко, Б. В. Максимов. – К. : Профспілка, 2004. – 320 с.
4. Мир профессий : кн. 1-5. – М. : Молодая гвардия, 1985–1989.
5. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2005 (на заміну ДК 003-95). – Чинний від 01.04.2006 р.
6. Уніят С. Вибір професії, або задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. – Тернопіль, 1997. – 87 с.

УДК 316.614

М.Є. Лещенко, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Розглянуто соціалізацію як процес та результат розвитку особистості. Визначено, що виховання як цілеспрямований процес організації оволодіння соціальним досвідом є складовою процесу соціалізації, а також методом цілеспрямованої соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, виховання, особистість, розвиток, інститут соціалізації, соціальний досвід, соціальні норми, суспільні цінності, соціальна адаптація.

Рассмотрено социализацию как процесс и результат развития личности. Показано, что воспитание как целенаправленный процесс организации овладения социальным опытом есть составляющей процесса социализации, а также методом целенаправленной социализации.

Ключевые слова: социализация, воспитание, личность, развитие, институт социализации, социальный опыт, социальные нормы, общественные ценности, социальная адаптация.

The article considers the socialization as a process and result of the development of personality. Determined that education as a purposeful process of organization of mastering social experience is part of the socialization process and method targeted socialization.

Key words: socialization, education, personality, development, Institute of socialization, social experience, social norms, social values, social adaptation.

Постановка проблеми. У широкому розумінні цього слова поняття соціалізація означає розвиток людини як соціальної істоти, становлення її як особистості. По суті, соціалізація – це процес входження індивідів у суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей завдяки вихованню та навчінню.

Соціалізація належить до універсальних процесів, пов'язаних зі становленням людини та суспільства і, отже, притаманних будь-яким культурам [2, с.17].

Соціалізація стосується процесів, завдяки яким люди навчаються жити сумісно і ефективно взаємодіяти один з одним, а також якостей, яких індивід набуває в цьому процесі.

Актуальність теми зумовлена тим, що знання закономірностей та механізмів процесу соціалізації особистості потрібно для створення методологічних засад організації системи виховання, яка здатна була б у ситуації швидких соціальних змін управляти умовами формування особистості як тими формами діяльності, до яких залучається людина на основі потреб соціально-економічного розвитку суспільства та потреб самореалізації особистості в процесі освоєння будь-яких сфер людської життєдіяльності [3, с. 184].

Мета дослідження полягає у встановленні та висвітленні психолого-педагогічної проблематики соціалізації як процесу та результату засвоєння соціального досвіду та розвитку особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі термін «соціалізація» з'явився в 60-і роки ХХ століття. Одним із перших його вжив Б. Д. Паригін [6]. Важливе місце у розробленні концепції соціалізації займають теоретичні роботи І.С. Кона [2]. Для педагогіки ідеї І.С. Кона про цінність індивідуально-особистісного в процесі соціалізації означають звернення до життєвого самовизначення, вироблення навичок самовиховання, соціальної активності.

Деякі автори дотримуються саме такого розуміння, згідно з яким соціалізація особистості ширше за поняття «виховання». Так, А.А. Реан і Я.Л. Коломінський вказують, що виховання, по суті, являє собою керований і цілеспрямований процес соціалізації [7]. Автори підкреслюють, що не завжди в офіційних інститутах соціалізація має цілеспрямований характер. Можливе одночасне існування соціалізації і як цілеспрямованого, і як нерегульованого процесу.

У нашому дослідженні ми будемо виходити з визначення поняття соціалізації, запропонованого Г.М. Андрєєвою. «Соціалізація – це процес входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «залучення його до системи соціальних зв'язків» [1]. Автор вказує, що існує проблема «розведення» понять соціалізація, розвитку та виховання. Виховання, на думку Г.М. Андрєєвої, можна розуміти у вузькому сенсі слова – як «процес цілеспрямованого впливу на людину з боку суб'єкта виховного процесу з метою передачі, прищеплення йому певної системи понять, норм і т. ін. У цьому випадку соціалізація відрізняється за своїм значенням від процесу, який описується терміном «виховання». Спираючись на принцип діяльнісної сутності людини, її профе-

сійної активності, Г.А. Андрєєва визначає соціалізацію як двосторонній процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду за допомогою входження в соціальне середовище, а з другого – активне відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [1]. Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, з погляду принципу діяльності соціалізація – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності. Соціальність індивіда – це завжди конкретно-історичне явище, бо його основою є конкретно-історичні умови діяльності, які пред'являють свої вимоги до змісту та направленості якостей і властивостей індивідів.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація як активне входження людини в систему соціальних відносин відбувається як розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом.

Отже, зміст соціалізації визначається, з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів, з іншого – ставленням індивіда до всього цього. У цьому плані процес соціалізації можна охарактеризувати як поступове розширення індивідом завдяки набуттю соціального досвіду, сфери його спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і становлення самосвідомості та активної життєвої позиції.

Зміст соціалізації залежить від такого важливого параметра, як соціальні інститути – системи спеціально створених або таких, що природно склалися, установ і органів, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів, насамперед завдяки освіті і вихованню. До них належать сім'я, дошкільні установи, школа, неформальні групи, офіційні організації тощо. Ефективність соціалізації зумовлюється їх моральним, культурним та економічним станом.

Інститути соціалізації – це відносно стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки яким організовується процес соціалізації особистості в межах соціальної системи суспільства. Функціонування цих інститутів визначається, по-перше, системою норм, які регулюють певну поведінку індивіда; по-друге, наявністю засобів і умов, що забезпечують успішне виконання нормативних наказів і здійснення соціального контролю; по-третє, інтеграцією інституту в соціально-політичні, ідеологічні і ціннісні структури суспільства, що дозволяє узаконити формально-правову основу функціонування того чи іншого інституту.

Соціалізація – це результат взаємодії численних обставин. Саме їх сукупний вплив вимагає від людини певної поведінки та активності. Обставини, за яких створюються умови для перебігу процесів соціалізації, називаються чинниками соціалізації.

У вітчизняній і зарубіжній науці є різні класифікації чинників соціалізації. А.В. Мудрик виокремлює три групи чинників соціалізації:

- 1) макрочинники (космос, планета, світ, країна, суспільство, держава);
- 2) мезочинники (етнос; місце і тип поселення – регіон, село, місто; засоби масової комунікації – радіо, телебачення, газети тощо);
- 3) мікрочинники (сім'я, групи ровесників, навчальні, професійні, громадські групи тощо) [5].

Багатьма дослідниками поняття соціалізації розуміється як адаптація.

Соціальне пристосування є важливим елементом соціалізації, адже входження людини до будь-якої спільноти обов'язково пов'язане з певною соціально-психологічною адаптацією. Проте сама адаптація невіддільна від своєї протилежності – активності, вибіркового творчого ставлення особистості до середовища.

Соціалізація, будучи складним, діалектичним цілісним процесом розвитку і саморозвитку, постає як єдність двох суперечливих сторін. Не засвоївши умов середовища, не утвердивши себе в ньому, не можна активно впливати на нього. Разом з тим засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

Є певні взаємозв'язки соціалізації з вихованням – цілеспрямованим, свідомо здійснюваним впливом на особистість суспільства та його соціальних інститутів з метою організації та стимулювання активної діяльності особистості. Таким чином, виховання є методом цілеспрямованої соціалізації. Спочатку батьки знайомлять дитину з нормами і цінностями того суспільства, в якому вона росте. Наступні ланки системи виховання – школа середня та вища, де також опосередковано відбувається виховання і розвиток особистості, прищеплення їй соціальних норм, цінностей та суспільної моралі.

Виховання – це система цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих з дітьми, самих дітей одне з одним. Саме в такій міжособистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно-ціннісної системи особистості дитини, виникає можливість показати дітям соціально значущі норми і способи поведінки, оскільки виховання є одним з основних шляхів цілеспрямованої соціалізації.

Хоча поняття «соціалізація» за своїм обсягом збігається з поняттям «виховання», коли останнє розуміється в широкому сенсі, проте ці поняття відрізняються за своїм змістом. У понятті «виховання» акцентується увага на ролі зовнішнього впливу у розвитку особистості, мається на увазі відтінок односторонності.

Але виховання не є єдиним способом перетворення особистості. Багато навичок, здібностей та інших характеристик у дітей з'являються не в результаті виховання, а всупереч йому. Великі виховні можливості самого життя, в яке включена дитина, означає, що потрібно враховувати не тільки цілеспрямований педагогічний вплив на особистість, але й усю багатогранність соціальних впливів, оскільки в понятті «соціалізація» підкреслюється двосторонність процесу, взаємодія індивіда і соціальних умов життя людини і суспільства, внаслідок чого відбувається розвиток як окремої людини, так і людства в цілому.

Соціалізація є надзвичайно важливим процесом як для суспільства, так і для окремих людей зокрема. У ході його не тільки людина набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві, але й відбувається становлення всього соціального досвіду, тобто світу людини. Соціалізація забезпечує спадкоємність історичного розвитку.

Процес соціалізації особистості має три складові:

— соціальна адаптація – пристосування індивіда до соціально-економічних умов, рольових функцій, соціальних норм, соціальних груп і соціальних організацій, що виступають як середовище його життєдіяльності;

— інтеріоризація – процес включення (вбирання в себе) соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини. Характер переходу соціальних цінностей і норм до вну-

трішнього «Я», обумовлений структурою конкретної людини, сформованої попереднім досвідом;

— екстеріоризація – процес впливу особистості на соціальне середовище.

Успішною соціалізацією може вважатися ефективна адаптація людини до суспільства й одночасно здатність певною мірою протистояти суспільству, тому що заважає її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, у самому процесі соціалізації закладено внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації людини з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві. Під час порушення цього балансу можливі два варіанти «жертв соціалізації»: конформіст і правопорушник, девіант [3, с. 192]. З погляду соціалізації конформістом можна вважати людину, яка повністю адаптована в суспільстві і не здатна протистояти йому. Протилежним представником цієї позиції можна вважати людину, не адаптовану в суспільстві, яка протистоїть суспільству.

Несоціалізованих людей не буває. Асоціальна поведінка – результат упущень у ході соціалізації. Так нам говорить традиційне наукове знання. Але, оскільки соціалізація включає в себе процес освоєння соціальних норм, традицій, звичаїв, цінностей, то, в цілому, соціалізація – процес суперечливий, тому що норми суспільства не всі сприймають однаково, неоднаково підтримуються більшістю, бо не існує одного для всіх поняття справедливості, «добра» і «зла».

Коли норми суспільства однаково сприймають переважна більшість людей, то тоді ми можемо говорити, що ця меншість – це непристосовані, асоціальні індивіди.

Висновки. Отже, виховання як цілеспрямований процес організації оволодіння соціальним досвідом є складовою процесу соціалізації. Слід зазначити також, що виховання є необхідною складовою, оскільки у процесі соціалізації дитини неодмінно виникають явища та ситуації, що потребують певного узгодженого соціального впливу і реальної педагогічної та психологічної допомоги.

У вихованні як організації процесу засвоєння та формування соціального досвіду потрібно враховувати всю сукупність елементів соціокультурного, духовного середовища, тих відносин, в які реально включається дитина. В умовах сучасної інформаційної культури засобами виховання стають практично будь-які факти життя дитини.

Виховання полягає у встановленні зв'язку та взаємодії старшого і молодшого поколінь у різних ситуаціях. Не можна виключати дітей з «дорослого» життєвого простору, необхідно пропонувати їм партнерство, викликати потребу в співробітництві в загальному процесі соціалізації, адже вона триває протягом всього життя особистості. У цьому і є сенс виховання як механізму цілеспрямованої соціалізації.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1998. – С. 171–186.
2. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 234 с.
3. Лавриненко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриненко. – К., 2000. – 444 с.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К., 2005.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учебное пособие / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2004. – 304 с.

6. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971.

7. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.

УДК 364-781.5

Л.Ф. Лєскова, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Розглянуто сутність поняття «організація» в теорії соціального управління. Проаналізовано її загальні риси та соціальні властивості. Також актуалізовано питання розвитку організацій соціальної сфери як об'єкта управлінської діяльності.

Ключові слова: організація, група людей, соціальна цілісність, особливості організацій соціальної сфери, соціальна служба.

Раскрыта сущность понятия «организация» в теории социального управления. Проанализированы ее общие черты и социальные свойства. Также актуализованы вопросы развития организаций социальной сферы как объекта управленческой деятельности.

Ключевые слова: организация, группа людей, социальная целостность, особенности организаций социальной сферы, социальная служба.

The article reveals the essence of the concept of "organization" in the theory of social control. Analyzed its common features and social properties. Also aktualizovane issues of the development of organizations of social sphere as object management activity.

Key words: organization, group of people, social cohesion, especially the organizations of social sphere, social service.

Постановка проблеми. Передумовою здійснення менеджменту є наявність організації, у межах якої відбувається управлінський процес, оскільки менеджмент виникає там, де потрібно узгоджувати дії декількох осіб. Тобто спочатку потрібно мати організацію, а потім уже створювати механізм керівництва людьми, з яких складається організація.

На думку одного із видатних спеціалістів у галузі менеджменту середини ХХ ст. Честера Бернарда, людей спонукає об'єднуватись в організації і взаємодіяти в їх межах фізіологічні та біологічні обмеження, які властиві кожній людині окремо. В організації люди доповнюють один одного, реалізують свої здібності, що робить їх більш сильними в боротьбі за виживання. Без об'єднання в організації, самою примітивною з яких було, певно, первісне стадо, людський рід не зміг би вижити і створити цивілізацію.

На сьогодні організація як соціальна система, як об'єднання людей, що спільно реалізують певну загальну для всіх мету, відіграє визначальну роль для держави в цілому та для кожної особистості зокрема. Адже саме організації в процесі різносторонньої діяльності вносять вагомий внесок у соціальний, економічний та політичний розвиток. Пропонуючи суспільству продукти своєї діяльності, свої послуги, організації забезпечують задоволення матеріальних, духовних, соціальних потреб громадян.

Організація, будучи самостійною підсистемою суспільства, має свої характеристики, інтереси, цінності, цілі, пріоритети тощо.

Мета статті – стисло охарактеризувати сутність, загальні риси, особливості, складові елементи організацій, у т. ч. організацій соціальної сфери, як об'єкта управлінської діяльності та самостійної соціальної системи.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Поняття «організація» походить від давнього слова «органон», яке означає знаряддя або інструмент. Від нього пішло поняття «орган», а потім, як похідні, «організм» і «організація».

Термін «організація» має декілька значень. Найчастіше він означає:

- внутрішню впорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи);
- сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системи;
- об'єднання людей, спільна діяльність яких спрямована на реалізацію встановлених програм на основі певних правил і процедур [1].

Організації проектуються заздалегідь, вони моделюються для формування структури, яка підпорядковується інтересам досягнення поставлених цілей. Під час проектування організації використовується уявлення про неї як про організм, що діятиме раціонально й цілеспрямовано для досягнення поставленої мети та вдосконалюватиме методи її досягнення.

Проте, виникнувши, організації починають часто діяти за власною логікою і можуть більшою чи меншою мірою втрачати залежність від людей, які її створили. Люди прагнуть використати організацію для досягнення власних цілей. Зокрема, вони сподіваються, що організація дасть їм змогу вести цікаву й важливу діяльність, забезпечить певною інформацією, надасть необхідні права й самостійність, гарантує безпеку й соціальний захист.

Організація, у свою чергу, використовує можливості людей для власного зміцнення й розвитку. Тому вона очікує від своїх членів наявності певного досвіду, знань, кваліфікації, активної участі у справах, відповідальності, дисципліни, визнання своїх цілей і цінностей тощо.

Теорія організації налічує декілька концепцій. Класичні організаційні теорії обґрунтовані Ф. Тейлором та А. Файолем. Вони визначають такі основні риси організацій: загальна мета чи місія; розподіл праці; координація зусиль; ієрархія повноважень і влади. Для забезпечення ефективної діяльності організацій пропонувалось використання влади як головного координаційного і мотиваційного інструменту.

Честер Бернард запропонував нові ідеї щодо функціонування організацій: делегування влади знизу нагору; теорію сприйняття повноважень; ключове значення інформації в керівництві організаціями; готовність кожного члена організації бути корисним для інших членів. Особливий підхід полягає в тому, що розпорядження менеджера мають узгоджуватися з особливими потребами і можливостями підлеглих.

Складовими концепції М. Вебера є: розподіл праці; ієрархія влади; мережа (система) правил, безособовість управління, наголос на посаду. Основою для прийняття рішень мають служити правила, інструкції та процедури.

Сучасні організаційні теорії ґрунтуються на залежності організації від зовнішнього середовища і враховують синергію як результат діяльності.

У соціальному управлінні термін «організація» має три значення. Перше значення відображає різні державні, недержавні, громадські, комерційні, благодійні, міжнародні

та інші утворення, установи, підприємства, організації. Організація, з одного боку, проявляється в певних організаційних формах (міністерство, управління, комітет, центр, відділ тощо), а з іншого – в характері спеціалізованої діяльності (профспілкова, фінансова, благодійна тощо).

Організація проявляється як у виборі тієї чи іншої форми, так і в обґрунтуванні тієї організаційної структури, яка повинна відповідати цій організаційній формі, характеру цієї організації.

Друге значення поняття «організація» використовується в значенні сукупності дій, що дозволяють будь-що зробити, вирішити, систематизувати, підготувати і т. ін. для досягнення цілей, виконання завдань.

Третє значення відображає рівень (якість) взаємодії, взаємозв'язку, впорядкованості елементів і частин системи, який повинен бути досягнутий або вже фактично досягнутий. У цьому значенні організація – це, з одного боку, бажаний стан елемента, частини або системи в цілому, а з другого – результат їх упорядкування. Саме такий зміст часто вкладається в поняття «організація управління», «організація фінансів», «організація соціальної роботи» [3].

З погляду розгляду організації як об'єднання людей у науковій літературі є багато визначень цього поняття.

Організація – це група людей (не менше 2 осіб), діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної цілі або цілей (Честер Бернард).

Організація – це соціальна цілісність, яка направлена на певну мету, побудована як спеціально структурована та координована система, що призначена для деякої діяльності і пов'язана з оточуючим середовищем (Річард Дафт).

М. Акофф, Ф. Емері пропонують таке визначення: «Організація – це соціальна група людей, в якій існує функціональний розподіл праці, спрямований на досягнення загальної цілі». П. Пітере, Р. Уотермен так визначають це поняття: «Організація – це розумна система свідомо скоординованих видів діяльності, яка не має зайвих елементів». Автори підручника «Основи менеджменту» Б.М. Андрушків і О.Є. Кузьмін під терміном «організація» розуміють групу людей, діяльність яких координується (свідомо чи спонтанно) для досягнення певної мети, а організації із статусом юридичної особи називають підприємствами або фірмами. За висловом В.І. Терещенка, під організацією слід розуміти структуру, кістяк, у межах якого здійснюються певні заходи. «Як хочете, організація – це статика справи» [3].

З управлінського погляду, організація – це стійка форма об'єднання людей, які мають спільні інтереси, працюють в єдиній організаційній структурі.

Згідно з системним підходом організація розглядається як складний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих змінних, а члени організації – як одна із змінних складових системи [5].

Таким чином, незважаючи на варіативність визначень, щоб називатись організацією деяка група має відповідати певним обов'язковим вимогам, зокрема:

1. Наявність принаймні двох людей, які вважають себе частиною цієї групи.
2. Наявність хоча б однієї спільної мети.
3. Наявність членів групи, які свідомо працюють, щоб досягти значущої для всіх мети [1].

Отже, якщо у класичному менеджменті організація – це систематизоване, свідоме об'єднання дій людей для досягнення певних цілей, то організація соціальної сфери (соціальна система, організація, яка здійснює соціальну роботу, тощо) – це систематизоване, структуроване, публічне свідоме об'єднання дій людей для досягнення ефективного результату вирішення соціальних проблем [4].

У теорії соціального управління сутність організації характеризується такими загальними рисами:

- 1) головна мета, задля досягнення якої створюється організація;
- 2) відокремленість від інших організацій, наявність власного статуту, традицій, службового етикету тощо;
- 3) наявність ресурсів (людей, матеріалів, інформації, технологій тощо), які перетворюються в ході діяльності організації;
- 4) установлений порядок задоволення матеріальних і духовних потреб персоналу;
- 5) горизонтальний розподіл праці (виділення конкретних завдань, утворення підрозділів);
- 6) вертикальний розподіл праці спрямований на координацію роботи заради досягнення мети, тобто здійснення процесу управління;
- 7) наявність формальних та неформальних груп;
- 8) залежність від зовнішнього середовища (економічних умов, громадських організацій, законодавчих актів тощо);
- 9) наявність управлінського центру, який забезпечує як координацію спільної діяльності, так і стійкість організації до зовнішнього середовища.

Природа організацій є соціальною, оскільки завжди соціальні об'єкт та суб'єкт її діяльності. Тому в соціології організацій виділяють такі соціальні властивості організації:

1. Організація утворюється як інструмент вирішення суспільних завдань, тому на першому плані під час її вивчення стоять такі проблеми, як з'ясування її цілей, функцій, мотивації, стимулювання персоналу.
2. Організація формується як людська спільнота, тобто сукупність соціальних груп, статусів, ролей, відносин тощо.
3. Організація об'єктивується як безособова структура зв'язків і норм, що детермінована адміністративними і культурними факторами [6].

Управління в організаціях соціальної сфери суттєво залежить від їх характеристик і особливостей, зокрема:

- складність йде не від великої кількості компонентів, частин, а від складності взаємодії компонентів організації;
- кожен компонент соціальної служби є неподільним;
- кожен компонент у своєму зв'язку із зовнішнім середовищем діє як представник цілого;
- при змінах у зовнішньому середовищі та внутрішньому стані організації зберігається набір компонентів;
- вертикальні та горизонтальні зв'язки між елементами, компонентами системи та зовнішнім оточенням соціальної служби;

– орієнтація соціальної організації на попит і потреби ринку соціальних послуг, на запити конкретних клієнтів, які потребують конкретної соціальної допомоги, що сприяє виконанню цією установою кінцевої мети діяльності [6].

Серед інших особливостей організацій соціальної сфери можна також виділити безпосередній контакт виробників послуг з їх споживачами; значний вплив самих споживачів на ефективність тих послуг, що надаються; велика питома вага працездатності послуг при відносно невеликій фондоемності і матеріалоемності; високий ступінь індивідуалізації послуг; складність виміру якості послуг та визначення ефективності діяльності працівника, який надає відповідні соціальні послуги тощо.

У літературі виділяють чотири підходи до аналізу характерних рис соціальних служб.

Перший підхід полягає у сприйнятті соціальної служби як цілісної системи, первинної одиниці аналізу соціальної роботи з відповідним рівнем спрямування. У центрі аналізу та прогнозування діяльності соціальної служби, передусім, знаходяться відносини з оточуючим (зовнішнім) світом. Важливим є питання про цілісність організації, її місію у функціонуванні громади, організаційну роль серед інших соціальних інститутів та організацій соціального спрямування.

Другий підхід – це зосередження уваги на системі компонентів соціальної служби, що найбільше піддаються змінам. Акцент робиться на внутрішньому розвитку організації. У центрі уваги в цьому випадку є відносини між компонентами організації: структурними підрозділами, неформальними групами, окремими співробітниками та опонентами.

Третій підхід базується на гуманістичній позиції, коли основу аналізу та дослідження визначають соціально-психологічні погляди, а саме: відповідність мети діяльності соціальної служби цілям кожного спеціаліста з соціальної роботи; ступінь зацікавленості спеціалістів у досягненні мети соціальною службою; комбінація методів підвищення діяльності та мотивації праці спеціалістів тощо.

Четвертий підхід – формалізований або структурно-функціональний. Дослідника соціальної служби, передусім, хвилюють відповіді на запитання: наскільки нормативно визначені права, функціональні обов'язки, етичні правила та обсяг відповідальності кожного працівника, які форми та методи використовуються в організації для стимулювання організаційного порядку.

Необхідно також зазначити, що більшість організацій соціальної сфери відносяться до малих підприємств. У зв'язку з цим вони мають відмінні характеристики, які властиві малим організаційним формам, зокрема: пільгове оподаткування; можливість більш тісного, ніж у великих організаціях, контактування працівників, керівників, підлеглих між собою, що сприяє згуртованості колективу; більш висока, ніж у великих організаціях, інтенсивність інформаційного обміну із зовнішнім середовищем, необхідного для забезпечення ефективного зворотного зв'язку в процесі управління.

До факторів, що ускладнюють функціонування малих організаційних форм, слід віднести:

– обмежені можливості залучення і використання ресурсів, необхідних для розвитку діяльності цих організацій;

– більш висока, ніж у великих організаціях, ступінь ризику, що обумовлена динамічністю і невизначеністю середовища функціонування та обмеженими можливостями реагування на його зміни.

Саме існування організації соціальної сфери передбачає наявність певних орієнтирів діяльності, всю сукупність яких можна розділити на три групи:

- 1) ідеали – орієнтири, яких організація не розраховує досягнути на певному етапі, але допускає і намагається наблизитись до них;
- 2) цілі – загальні орієнтири діяльності на певному етапі, досягти яких необхідно в повному обсязі або значною частиною;
- 3) завдання – конкретні, кількісно виміряні орієнтири, серії конкретних функцій, завдань, досягти яких необхідно за конкретний період визначеними способами.

Будь-яка соціальна організація складається з елементів (відділів, служб, груп, окремих виконавців), їхніх ролей і відносин, визначених ієрархією, писаними і неписаними правилами кодексами) поведінки. Ці ролі, відносини, кодекси можуть мати офіційні та неофіційні аспекти або офіційну і неофіційну структури.

Протягом багатьох років вітчизняна наука і практика головну увагу приділяла формальній стороні організаційних систем, структурам, створеним за організаційними нормами, правилами, інструкціями. Офіційну (формальну) структуру становлять ділові зв'язки і відносини, що виникають між працівниками під час виконання службових функцій і мають офіційний характер.

Неофіційна (неформальна) структура виникає спонтанно, в результаті об'єднання працівників за певними позаслужбовими вподобаннями (спорт, художня самодіяльність тощо). Неформальні групи можуть утворюватись на основі виробничих відносин, дружніх стосунків, давніх зв'язків, за національним походженням тощо.

Дуже важливо для організації вчасно знайти баланс між її формальною та неформальною структурами через виборність керівників, кадрову політику, відбір персоналу, щоб запобігти виникненню дезорганізації та непередбачуваних наслідків.

Всі організації, у тому числі й організації соціальної сфери (відповідно до системного підходу), є відкритими системами, тобто такими, внутрішні елементи яких взаємодіють не лише між собою, але й із зовнішнім середовищем. Відповідно, вони характеризуються такими властивостями, як цілісність, перспективність, незалежність, спеціалізованість, централізація, циклічність розвитку та ін. [3].

Важливим також є зворотній зв'язок соціальної організації та її навколишнього середовища. Як відкрита система вона має безліч прямих і опосередкованих зв'язків зі своїм довкіллям, клієнтами, які, у свою чергу, є засобом, за допомогою якого організація постійно контролює і перевіряє адаптивність, ефективність власної діяльності очікуванням і вимогам зовнішнього оточення, а також зворотній зв'язок є засобом своєчасної корекції певного відхилення у діяльності організації.

Висновки. Отже, можна сказати, що будь-яка організація як соціальна система відіграє значну, особливу роль у суспільстві. Оскільки організації створюються для задоволення різносторонніх потреб (як державних, так і індивідуальних, особистісних), то вони, відповідно, мають різне призначення, несхожі цілі, неоднакову організаційну структуру, розміри, характеристики тощо.

Так, відповідно, організації соціальної сфери залежно від специфіки мети діяльності мають свої характерні властивості, які суттєво відрізняють їх від інших видів організацій. Вказані особливості організацій соціальної сфери знаходять відповідний відбиток під час формування системи управління.

І, насамкінець, організація – це частина суспільної системи, одна з найрозповсюдженіших форм об'єднання людей, необхідний елемент соціуму. Вона не може існувати поза суспільством і, у свою чергу, суспільство не може існувати без організацій, які воно створює заради свого існування.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б. М. Основи теорії та практики управління / Б. М. Андрушків. – Львів : Світ, 1993.
2. Гріфін Р. Основи менеджменту : підручник / Р. Гріфін, В. Яцура. – Львів, 2001.
3. Менеджмент социальной работы : учеб. пособие / под ред. Е. И. Комарова, А. И. Войтенко. – М., 1999.
4. Осовська Г. Основи менеджменту / Г. Осовська. – Житомир, 1998.
5. Социальный менеджмент : учебник / под ред. Д. Валового. – М., 2000.
6. Социальный менеджмент : учеб. пособие / под ред. В. Н. Иванова, В. И. Патрушева. – М., 2001.

УДК 364-78:37

А.Д. Мекшун, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК» У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЦЬОЇ СФЕРИ (зарубіжний та вітчизняний досвід)

Проаналізовано основні підходи до сутності поняття «соціальний працівник» із врахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду в процесі професійної підготовки фахівців цієї сфери. Наголошено на необхідності формування обґрунтованих вимог до програм професійної освіти, професійного відбору абітурієнтів, з іншого – вивчення досвіду зарубіжних країн у цій галузі та впровадження передових технологій навчання. Розкрито сутність основних зарубіжних моделей підготовки спеціалістів для соціальної сфери.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, професійна підготовка соціальних працівників.

Проанализированы основные подходы к сущности понятия «социальный работник» с учетом зарубежного и отечественного опыта в процессе профессиональной подготовки специалистов данной сферы. Акцентируется внимание на необходимости формирования и разработки обоснованных требований к программам профессионального образования, профессиональному отбору абитуриентов, с другой стороны – изучение опыта зарубежных стран в этой отрасли и внедрение передовых технологий обучения. Раскрыто сущность основных зарубежных моделей подготовки специалистов для социальной сферы.

Ключевые слова: социальная работа, социальный работник, профессиональная подготовка социальных работников.

This paper analyzes the main approaches to the nature of the concept of "social worker" with regard to foreign and domestic experience in the process of training specialists in this sphere. The author stresses the need to build and develop reasonable requirements for vocational education, professional selection of applicants, on the other – the study abroad experience in this industry and the introduction of advanced learning technologies. Researcher reveals the essence of the main foreign models of specialist training for social services.

Key words: social work, social worker, professional preparation of social workers.

Постановка проблеми. Більшість кадрів, зайнятих сьогодні у сфері соціальної роботи, на жаль, не мають спеціальної професійної підготовки, що в свою чергу, веде до труднощів психолого-педагогічного, правового, комунікативного, соціально-технологічного характеру. Саме тому професійна підготовка соціальних працівників представляє гостру проблему і вимагає, з одного боку, розроблення науково обґрунтованих вимог до програм професійної освіти, професійного відбору абітурієнтів, з іншого – вивчення досвіду зарубіжних країн у цій галузі та впровадження передових технологій навчання.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до сутності поняття «соціальний працівник» із врахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду в процесі професійної підготовки фахівців цієї сфери.

Питання розвитку та становлення освіти в зарубіжних країнах висвітлюються в роботах Н. Абашкіна, А. Джуринського, Б. Вульфсона, С. Малькової, Б. Мельниченко, Л. Пухівської, І. Тараненко та ін. Безпосередньо вивченню особливостей підготовки соціальних працівників в Україні та в зарубіжних країнах присвячені праці М. Глухової, М. Головатого, Г. Дмитренка, А. Капської, Т. Кремневої, Н. Кривоконь В. Курбатова, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Нечаєвої, Т. Сили, С. Харченко, Є. Холостової та ін.

Виклад основного матеріалу. У всьому світі сучасна система соціальної освіти вимагає суттєвих змін і потребує вдосконалення. Тому зупинимося на характеристиці зарубіжних моделей підготовки спеціалістів для соціальної сфери.

Із розвитком громадської і державної систем соціальної допомоги й підтримки у XIX столітті визріла необхідність професійної підготовки кадрів для її здійснення. Перші школи соціальної роботи виникли в Англії, Німеччині, США, Франції, Швеції наприкінці XIX століття. Однак активний їх розвиток почався лише у другій половині XX століття. Головними передумовами для цього стали, з одного боку, – зростання добробуту країн, з іншого – усвідомлення того факту, що для повноцінної роботи законів, які забезпечують права громадян, потрібно, щоб вони впроваджувалися в життя на рівні окремої людини з урахуванням її особистих життєвих обставин. Саме це стало найважливішим завданням і основним видом діяльності соціальних працівників.

Деякі країни, такі як Англія, Австрія, США мають добре розвинуті системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Якщо в Австрії, Англії і США склалися багаторівневі системи, які дають можливість отримати ступінь доктора в галузі соціальної роботи, то підготовка соціальних працівників, педагогів та аніматорів у Швейцарії йде в основному на рівні середнього спеціального навчання. Особливістю американської системи підготовки фахівців соціальної сфери є: висока якість навчальних програм, неперервність навчання, вузька спеціалізація, орієнтація на практику та відповідність сучасним умовам розвитку суспільства.

Якщо аналізувати сучасні тенденції і перспективи розвитку соціальної освіти у світовому контексті, то варто зауважити, що в 60-х роках минулого століття, з метою налагодження діяльності шкіл соціальної роботи чи поліпшення їх діяльності у країни, які прагнули розвивати цю сферу, були запрошені десятки американських, британських і канадських спеціалістів у галузі соціальної освіти. Одночасно працівники освіти із США проводили навчальні семінари для європейських спеціалістів. Стипендії та стажування, які надавались міжнародними агентствами, урядами різних країн і приватни-

ми особами, приваблювали у США, Канаду і Об'єднане Королівство соціальних працівників з усього світу. Це сприяло інтернаціоналізації професії, поширенню солідарності серед викладачів соціальних дисциплін, послужило посиленню впливу західних країн на підготовку соціальних працівників у країнах, які розвиваються. Оскільки підготовка соціальних працівників у цих країнах була справою новою – вони користувалися чужими досягненнями, і не завжди прагнули розробляти власні моделі, структури і форми соціальної освіти, які б більшою мірою відповідали місцевим умовам.

На початку 70-х років минулого століття Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи почала здійснювати у деяких країнах, які розвиваються, нову програму так званих "експериментальних" шкіл. На базі цих шкіл розроблялись і аналізувались програми підготовки майбутніх соціальних працівників. Головною метою цього широкомасштабного експерименту було обґрунтування принципів навчання, які були б адекватні кожному регіону і розроблення навчальних планів і програм, які б відповідали місцевим умовам. Складовим компонентом цього експерименту були міжнародні та регіональні семінари, на яких збиралися учасники з різних країн світу для вивчення нових моделей навчання соціальній роботі. Були створені Латиноамериканська, а згодом і Африканська асоціації навчання соціальній роботі; у середині 70-х років XX ст. створена організація, відома як Асоціація навчання соціальній роботі в країнах Азії і Тихоокеанського регіону, а з 1980 року діє Європейська регіональна група з навчання соціальній роботі. Різноманітність європейських умов і держав сприяла, по всій ймовірності, створенню декількох європейських моделей підготовки соціальних працівників.

На сьогодні залишаються актуальними питання про роль і місце соціальної роботи в суспільстві: чи виступає вона інструментом громадської думки, чи засобом лікування соціальних хвороб і вирішення особистих проблем? Зменшення урядової допомоги людям, які знаходяться у скрутному становищі, приводить до припинення функціонування окремих державних соціальних служб, що традиційно комплектувалися із соціальних працівників. Така ситуація у багатьох країнах призвела до падіння престижу професії соціального працівника, що слугує серйозною перешкодою для набору кадрів для цієї професії. Проте варто зауважити, що у переважній більшості країн світу спостерігається тенденція зростання привабливості як державної, так і приватної практики у соціальній сфері.

У змісті підготовки соціальних працівників спостерігається тенденція зростання значущості проблем прав людини й особливо прав національних меншин. Якщо проблема захисту прав людини в цілому найбільш актуальна для постсоціалістичних країн, то в розвинутих країнах особливо гостро стоїть проблема захисту прав національних меншин, що знаходить відображення в навчальних планах і програмах підготовки відповідних фахівців.

Цілком закономірно, що на сучасному етапі, аналізуючи закордонний досвід, фахівці виділяють дві основні моделі підготовки професійних соціальних працівників: американську та європейську.

Американська система навчання соціальній роботі являє собою експериментальну форму викладання і навчання, за якої студент отримує допомогу з творчого перенесення отриманих знань у практичні ситуації професійної діяльності; відпрацювання професійних навичок у вигляді початкового досвіду; сприйняття професійного етикету і

цінностей соціальної роботи; формування професійно важливих особистісних якостей і вироблення індивідуального стилю професійної діяльності.

Європейська модель практичного навчання фахівців у галузі соціальної роботи має суттєві відмінності від американської. У Великобританії студенти вивчають соціальну роботу на двох рівнях: коледжу та агентства (аудиторний і практичний курси).

Основні моделі практичного навчання соціальних працівників Ш. Рамон і Р. Саррі класифікують таким чином [2, с. 71]:

- модель особистісного росту і розвитку заснована на використанні терапевтичних моделей практики в моделях навчання: студент стає ніби "клієнтом" супервізора. Навчання в основному індивідуальне і спирається на психологічні теорії;

- "учнівська" модель, яку іноді називають "поруч з Неллі" за аналогією з моделями навчання в промисловості, де учні спостерігають за роботою на ткацьких верстатах досвідчених фахівців ("Неллі"). Ця модель спирається на теорії поведінки;

- управлінська модель, при якій відношення до студента нічим не відрізняється від ставлення до будь-якого співробітника агентства, а основна функція керівника практики – управління процесом практики. Ця модель спирається на теорії управління;

- модель структурованого навчання, заснована на використанні навчального плану в модульному вигляді, з блоками одиниць. Застосовуються різні методи викладання, особливо імітаційні та діяльні (навчання в "команді"). Студент працює під безпосереднім наглядом і контролем керівника практики. Модель спирається на модель навчання дорослих.

Як в американській, так і в європейській моделях найважливішою умовою доступу до підготовки працівників соціальної сфери є наявність певних особистісних якостей, мотивації, життєвого досвіду, які заявляються на спеціальному іспиті. Звертає на себе увагу той факт, що досить велика увага приділяється питанням загальної підготовки, здоров'я, фізичного і психічного стану. Підготовка соціальних працівників включає варіативну частину, що охоплює основи наук, широкі галузі знання, загальні методики та регіональні компоненти, які конкретизують різні аспекти підготовки і становлять основу для практики, проведення стажувань, тренінгів, вирішення реальних проблем, діяльності в конкретних ситуаціях. Значна частина підготовки фахівців зосереджена в регіональних центрах, агентствах, інститутах, спеціалізованих школах підготовки персоналу для соціальної роботи.

Система підготовки кадрів враховує ту обставину, що у практиці більшості країн світу соціальна робота загального профілю передбачає три сфери:

- соціальна терапія на індивідуально особистісному та сімейному рівні з метою соціальної адаптації та реабілітації індивіда і вирішення конфліктних ситуацій у контексті навколишнього його середовища;

- соціальна робота з групами, які можуть класифікуватися за віком (дитячі, молодіжні, групи престарілих громадян), за статтю, за інтересами або схожими проблемами (конфесійні, групи колишніх алкоголіків чи наркоманів і тощо). Часто соціальним працівникам доводиться працювати з угрупованнями асоціального або навіть кримінального характеру (дитяча або підліткова злочинність, бродяжництво, організована проституція, наркоманія тощо).

- соціальна робота у громаді, за місцем проживання, орієнтована на розширення мережі соціальних послуг, зміцнення общинних зв'язків, створення сприятливого соці-

ально-психологічного клімату в місцях компактного проживання людей, а також на сприяння різного роду локальним ініціативам, організацію взаємодопомоги тощо.

Як уже наголошувалось раніше, пріоритетними напрямками програми навчання соціальних працівників у США є: політика та послуги в галузі соціального забезпечення, людська поведінка і соціальне середовище, різноманіття людської природи, практика соціального обслуговування, дослідницька робота у сфері соціального обслуговування та практичне навчання.

На прикладі підготовки соціальних працівників у США стає очевидним, що тільки професіонали, здатні робити справу і відповідати за неї, можуть забезпечити виживання суспільства. Соціальна робота спонукає переглянути традиційні погляди на відносини між громадянами і представниками влади, а також на роль офіційних органів, співвідношення прав і обов'язків окремих громадян з правами та обов'язками держави, зв'язками між індивідами і їх найближчим соціальним оточенням, можливості і потенціал різних груп ризику, нерідко слабкий баланс раціональних та емоційних компонентів нашого існування, співвідношення турботи і контролю та на природу професіоналізму.

У багатьох країнах Європи, в тому числі і у Німеччині, у структуру соціальної роботи введені організатори вільного часу. Ці спеціалісти іменуються аніматорами. Термін цікавий тим, що він відбиває специфіку роботи такого керівника (фр. "animateur" значить надихнути, спонукати до якоїсь діяльності). Аніматор створює сприятливі умови для її вдосконалення і більш легкої інтеграції в суспільстві.

У Німеччині протягом останніх років діє єдина державна молодіжна програма, у межах якої працюють служби соціального захисту дитинства і молоді. Одна з них – Консультативна служба для підлітків і молоді, створена в 1978 р. у Дюссельдорфі, Геттінгені і Мюнхені.

Якщо говорити про Францію, то слово "соціальний" має представницький характер. Працівники є агентами суспільства, яких найняли центральний та місцевий уряд або добровільні громади. Соціальні працівники тут мають повноваження працювати як з групами та громадами, так і з окремими особистостями. Фахівець із соціальної сфери з певною базою навичок працює в різноманітних програмах, установах та інституціях з різними групами клієнтів, використовуючи методику соціального співробітництва різних напрямків та історичних періодів. Більшість з них базує свою роботу на концепції, що має назву "життєвий простір".

Що стосується Великої Британії, то соціальні працівники були б здивовані, якщо б їм довелося виконувати таку велику кількість різноманітних функцій. Вузька спеціалізація в цій галузі науки є специфічною рисою підготовки спеціалістів у цій країні [4, с. 78].

У навчальних закладах Франції існує диференційована багаторівнева система підготовки фахівців для соціальної сфери. Підставою цієї системи є своєчасна професійна орієнтація і допрофесійна підготовка, реалізовані в загальноосвітній школі. У Франції не прагнуть вдаватися до ранньої спеціалізації, вважаючи за краще її профілювання, диференціацію і глибоку загальноосвітню підготовку. Спостерігається тенденція поступового розширення і поглиблення загальноосвітньої підготовки як основи подальшої спеціалізації.

Система підготовки соціальних працівників у Франції є наскрізною і побудована за принципом безперервності освіти. Підготовка побудована за принципом почерговості

навчання, при цьому теоретичне навчання в навчальному закладі чергується з періодами цільової практики, стажування в різних соціальних службах, установах, організаціях.

Французька система підготовки працівників соціальної сфери є однією з найбільш ефективних у світі. Вона є також і однією з найстаріших, але в той же час однією з таких, які найбільш динамічно розвиваються, оновлюються, реформуються. Ймовірно, в цьому одна з причин її ефективності.

У Нідерландах згідно з новим законодавством, що набув чинності в 2002/2003 навчальному році, університети та інститути більш високої професійної освіти ввели систему бакалавра-магістра. Це дозволило їм посилити їх положення на міжнародному ринку освіти.

Під час підготовки фахівців із соціальної роботи в Нідерландах існує дві програми навчання: курс повного робочого тижня і курс часткової зайнятості. Обидва – по 4 роки навчання. Протягом року студентів знайомлять з різними теоріями, групами цілей, навичками, методами і професійними галузями. Програма навчання закінчується науковою роботою або заключним проектом.

В Ісландії соціальна освіта – офіційно визнана професія, дозволена Міністерством охорони здоров'я та соціального захисту. Соціальні працівники здійснюють свою діяльність головним чином з людьми різного віку з обмеженими можливостями, а також з їх сім'ями. Щоб працювати соціальним працівником, потрібно отримати свідоцтво, випущене Міністерством охорони здоров'я та соціального захисту. Свідоцтво видається тим, хто виконав вимоги на ступінь бакалавра (3-річна програма) відділом Соціальної освіти в ісландському університеті освіти або еквівалентної програми іноземного університету.

Що стосується Норвегії, то освіта соціальних працівників проходить у системі університетських коледжів, це 3-річне навчання, яке дає ступінь бакалавра. Всі спеціалізації соціальних працівників мають загальні предмети, певні структури національного навчального плану. Професіонали в цих галузях часто працюють на спільних робочих місцях, стикаються з подібними завданнями.

Не можемо оминати в нашому дослідженні також досвід соціальної роботи в Російській Федерації. Над цією проблемою працюють відомі російські вчені, про що свідчать наукові публікації С. Григор'єва, А. Панової, Є. Холостової, І. Зимньої, Ю. Березкіна, В. Сидорова, А. Пригожина, які присвячені питанням становлення соціальної освіти, розкриттю змісту та головних функцій професійної діяльності соціальних працівників, створенню моделей їх підготовки, дослідженням навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. У працях українських дослідників (Л. Коваль, А. Капської, В. Поліщук, Т. Семигіної, І. Григи, І. Зверєвої, С. Хлебика та ін.) досить докладно проаналізовано систему теоретичної та практичної підготовки соціальних працівників за кордоном, зокрема й у Росії. Позитивні надбання, творчі здобутки, апробовані спірні концептуальні чи методичні аспекти підготовки спеціалістів у кожній країні треба досліджувати найбільш детально. Вважаємо, що схожість суспільної проблематики, спільні риси у побудові системи освіти України та держав пострадянського простору, зокрема й Російської Федерації, отже, і пошук шляхів реформування, вирішення нагальних питань детермінують важливість та необхідність спеціальних досліджень.

На сучасному етапі у Російській Федерації формується багатоступенева, багаторівнева система підготовки і перепідготовки соціальних працівників [5, с. 179]. Ця система стикається з певними проблемами. Перша група труднощів характерна для закладів вищої освіти у цілому (репродуктивність навчання, його низька практична зорієнтованість, немає тісних міжпредметних зв'язків, застаріла система оцінювання знань студентів тощо), друга – пов'язана з тим, що немає історичного досвіду підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації.

Особливістю підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації є широкий спектр спеціалізацій, які розділяють за предметом (об'єктом) діяльності та за галузевою ознакою. З третього року навчання студенти мають змогу опановувати предмети з таких спеціалізацій: "організація соціального захисту населення"; "соціально-економічна підтримка населення", "соціально-правова підтримка населення", "медико-соціальна робота з населенням", "соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями", "соціальна реабілітація дорослих з обмеженими можливостями", "трудова терапія людей з обмеженими можливостями", "психосоціальна робота з населенням", "соціально-педагогічна робота з сім'єю і дітьми", "соціальна робота з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою", "медико-соціальна допомога людям похилого віку та інвалідам в умовах стаціонарних закладів соціального обслуговування", "соціальна реабілітація осіб без певного місця проживання і занять", "соціальна робота з людьми похилого віку", які належать до першої групи спеціалізацій. За галузевою ознакою виділяють соціальну роботу в закладах охорони здоров'я, у закладах освіти, службі зайнятості, в службі міграції, у пенітенціарних закладах, соціальну роботу на виробництві та з військовослужбовцями.

В Україні не до кінця є вирішеним як в теоретичному, так і на законодавчому рівнях питання сутності соціальної роботи і соціальної педагогіки, розмежування можливих сфер їх професійної діяльності, категорій клієнтів, специфіки послуг, особливостей підготовки фахівців та їх післядипломного навчання. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне зауважити, що в різних країнах і навіть у межах однієї і тієї ж країни наявні різні підходи. У німецькомовних країнах більш поширеним є вживання терміна "соціальна педагогіка", ніж "соціальна робота". Проте міжнародним стандартам більшою мірою відповідає вживання словосполучення "соціальна робота", що пов'язане з англо-американським терміном "social work".

Що стосується загальних тенденцій, то слід зазначити інтегративний характер і міждисциплінарні зв'язки під час підготовки фахівців із соціальної роботи. Найбільший вплив у процесі підготовки повинні здійснювати такі дисципліни: філософія, соціологія, психологія, педагогіка, антропологія, етика, медична підготовка, право. Характерною рисою слід вважати також широке впровадження сучасних теоретичних концепцій, заснованих на цій інтегративності. Як приклад, наведемо концепцію професора П. Кастнер [3]. Згідно з ним кожна людина – це носій біологічного і соціального. Виходячи з цього, діяльність людини в соціальному аспекті регулюється символами та нормами, які обумовлюють індивідуальну діяльність залежно від загальноприйнятих норм і цінностей. Однак вчинки людини завжди несуть у собі певну частку ірраціональності і незалежності від умов середовища, породжуючи залежність від суб'єктивних ситуацій. Виходячи з цього, П. Кастнер доводить, що соціальна робота – це не тільки теорія, а й

мистецтво взаємодії з іншими людьми, які страждають від складних психологічних проблем або перебувають у складних життєвих ситуаціях, що стали результатом неадекватного оцінювання власних можливостей, завищених вимог, перебільшених бажань тощо. Таким чином, соціальний працівник стикається з конфліктом, в основі якого лежить суперечність природного (індивідуальні бажання, плани, потреби) та соціального (регулювання зазначених потреб соціальними нормами і соціально обумовленими обставинами). У цьому контексті для соціального працівника важливо не тільки враховувати особливості внутрішнього світу клієнта, особливості обставин, що привели до критичної ситуації, а й усвідомлювати, що головним завданням є засвоєння клієнтом загальноприйнятих норм.

Інша спільна риса в підготовці соціальних працівників у зарубіжних країнах – це орієнтованість освіти на практичну діяльність. Практична складова відіграє важливу роль у підготовці майбутніх фахівців. Так термін виробничої практики у Великобританії, Данії, Німеччині та багатьох інших країнах становить від 9 до 12 місяців, при цьому більшість країн сприяють роботі своїх студентів за кордоном. Важливим фактором оволодіння професією є також участь у громадських організаціях, соціальних акціях, поєднання навчання і роботи в соціальних установах [1].

Важливу роль у підтримці світових стандартів і підготовці соціальних працівників у зарубіжних країнах відіграє Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW), однією з найважливіших функцій якої є експертне оцінювання національних програм навчання соціальних працівників. Асоціація тісно співпрацює з ООН та Міжнародною організацією праці.

Сьогодні в нашій країні, як і в інших країнах світу питання стоїть так: навчання соціальній роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, які з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і коректувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, які будують навчання на нових позиціях і враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні.

В Україні підготовка і перепідготовка соціальних працівників і соціальних педагогів здійснюється різними шляхами. Вона здійснюється в університетах, педагогічних інститутах та університетах, у педагогічних та інших училищах, коледжах, на різноманітних курсах підвищення кваліфікації. Терміни навчання різні: від декількох місяців до 4-5 років. Форми підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів можна умовно розділити на три рівні:

- курсова або допрофесійна підготовка (різноманітні курси, школи, ліцеї, коледжі);
- навчання в університетах, галузевих вищих навчальних закладах на денних, вечірніх, заочних відділеннях (4-5 років), на дистанційній, екстернатній формі навчання;
- післядипломна освіта (перекваліфікація на факультетах післядипломної освіти; особи, які мають вищу освіту, навчаються на них 1-1,5 роки, підвищення кваліфікації, оволодіння новою спеціалізацією).

Вища професійна освіта включає три ступені: підготовку бакалаврів (4 роки), спеціалістів (5 років) і магістрів (6 років). Останні, здебільшого, після отримання диплома мають право вести навчально-педагогічну або науково-дослідницьку роботу.

Професіоналізм як провідна складова соціальної роботи формується на основі особистісних та професійних рис, ціннісних орієнтацій, інтересів. Розвитку цих рис у студента, входженню в реальну модель майбутньої діяльності у вищому навчальному закладі сприяє розвиток особистого інтересу до обраної професії, формування професійно-мотиваційних установок на діяльність у певній галузі, а також професійно-особистісної „Я-концепції”. Час навчання у вищому навчальному закладі слід використати для визначення вектора професійних цілей, професійного самовизначення й адаптації [1].

Висновки. Розглянувши вітчизняні та зарубіжні джерела з професійної підготовки соціальних працівників, можна зробити висновок, що існує багато відмінностей в окремих моделях навчання соціальній роботі. Однак є й загальні підходи до форм підготовки соціальних працівників, у тому числі відбір студентів на основі певних вимог прийому відносно академічних стандартів програми та придатності претендента до соціальної роботи; підвищення ролі та пошук нових технологій практичного навчання соціальній роботі.

Список використаних джерел

1. *Кремнева Т.* Подготовка социальных работников за рубежом / Т. Кремнева // Социальная работа. – 2005. – № 1. – С. 46–49.
2. *Обучение социальной работе: преемственность и инновации* / под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри ; пер. с англ. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 71–72.
3. *Соціальний працівник – професія XXI століття* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://socio.rin.ru/cgi-bin/articlc.pl9id=655&pagc=1>.
4. *Теория социальной работы : учебник* / под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юристъ, 2001. – 334 с.
5. *Холостова Е. И.* Генезис социальной работы в России / Е. И. Холостова. – М., 1995. – 220 с.

УДК 35.073.515

Н.І. Тищенко, ст. викладач

Б.Ю. Піроцький, студент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

Зроблено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють організацію діловодства в установах соціокультурної сфери. Визначено роль регуляторної культури в ефективному веденні діловодства.

Ключові слова: діловодство, регуляторна культура, документообіг, документ.

Сделан анализ нормативно-правовых актов, регулирующих организацию делопроизводства в учреждениях социокультурной сферы. Определена роль регуляторной культуры в эффективном ведении делопроизводства.

Ключевые слова: делопроизводство, регуляторная культура, документооборот, документ.

The article provides an analysis of normative legal acts, regulating the organization of office work in institutions the social and cultural sphere. The role of the regulatory culture in the efficient conduct of proceedings.

Key words: clerical work, regulatory culture, document flow, document.

Постановка проблеми. Зміни у політичній, економічній та соціальних сферах життя України, її інтеграції у європейське співтовариство, впровадження інноваційних технологій зумовлюють необхідність реформування й удосконалення всіх напрямів інформаційного та документаційного забезпечення.

Розбудова нормативно-правової та методичної бази організації діловодства в незалежній Україні, адаптація її до міжнародних нормативних документів з керування документацією зумовлюють необхідність розглядати ці процеси комплексно в контексті формування національної культури діловодства як чинника підвищення ефективності функціонування установи.

Документаційне забезпечення є однією з форм управлінської діяльності, що здійснюється в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, установах та організаціях усіх форм власності. Ці зміни також торкнулися закладів культури.

Мета статті є висвітлення правових основ ведення діловодства в установах соціокультурної сфери та регуляторна культура в процесі ведення діловодства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Вивченням проблем розвитку нормативних документів, що регулюють діловодні процеси та розвиток регуляторної культури, займалися такі вчені, як: Г. В. Беспянська, Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш, В. А. Блощинська, С. В. Глушик, Є. К. Пашутинський, О. Я. Загорецька, І. М. Ломачинська та інші.

Виклад основного матеріалу. Необхідність нормативного забезпечення організації діловодства зумовила розширення та конкретизацію положень щодо керування цією сферою діяльності.

В Україні розроблена система нормативно-правових актів, що регулюють процес ведення діловодства.

В Україні нині діє Типова інструкція з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1242. Інструкція визначає порядок ведення загального діловодства, її положення поширюються на всю службову документацію.

На виконання цієї інструкції Міністерство культури України було затверджено Інструкцію з діловодства в апараті Міністерства культури України, затверджена наказом Міністерства культури України від 31 травня 2012 року № 553 [1].

Вона є основним чинним нині документом, що встановлює загальні правила документування управлінської діяльності в апараті Міністерства культури України.

У розділі «Загальні положення» визначається сфера поширення положень інструкції, зазначаються законодавчі та нормативно-правові акти, відповідно до яких її було зроблено, визначається керівництво та відповідальність за ведення діловодства і забезпечення збереженості документів в установах та їх структурних підрозділах.

У розділі «Документування управлінської інформації» визначені загальні вимоги до створення документів, встановлено класи управлінської документації та з'ясовані правила оформлення реквізитів і рекомендації щодо створення деяких видів документів.

У розділі «Організація документообігу та виконання документів» охарактеризовані вимоги щодо раціонального документообігу, визначено облік обсягу документообігу, а також розглянуто всі етапи документообігу.

У розділі «Систематизація та зберігання документів у діловодстві» визначено порядок складання номенклатури справ, порядок формування справ та їх зберігання.

У розділі «Порядок підготовки справ до передачі для архівного зберігання» передбачається проведення експертизи цінності документів, складання описів справ, їх оформлення та передачу справ до архіву установи.

Також в інструкції визначені вимоги до оформлення документів, що виготовляються за допомогою друкувальних засобів, документів, що затверджуються з проставлянням грифа затвердження, документів, підписи на яких скріплюються гербовою печаткою, документів, що не підлягають реєстрації діловодною службою Міністерства культури України та визначено строки виконання основних документів.

ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів» поширюється на організаційно-розпорядчі документи – постанови, розпорядження, накази, положення, рішення, протоколи, акти, листи тощо, що створюються в результаті діяльності:

- органів державної влади України;
- органів місцевого самоврядування;
- підприємств, установ, організацій та їх об'єднань усіх форм власності [2].

Цей стандарт установлює:

- склад реквізитів документів;
- вимоги до змісту і розташування їх;
- вимоги до бланків та оформлювання документів;
- вимоги до документів, що їх виготовляють за допомогою друкувальних засобів.

Вимоги його щодо оформлення реквізитів можуть бути поширені на всі класи уніфікованих систем документації. Цей стандарт не поширюється на процеси створення та обігу електронних організаційно-розпорядчих документів.

В Україні діє Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів, затверджений наказом Міністерства юстиції України 12 квітня 2012 року № 578/5 [3].

Перелік є нормативно-правовим актом, призначеним для використання всіма установами, підприємствами й організаціями незалежно від форми власності та фізичними особами – підприємцями.

Перелік включає лише типові документи: з питань організації системи управління, планування, фінансування, обліку та звітності, роботи з кадрами, адміністративно-господарського обслуговування, а також документацію, що створюється в результаті виробничої та науково-технічної діяльності організацій.

Переліком встановлено конкретні строки зберігання документів в організаціях: 75 років; 50 років; 25 років; 15 років; 10 років; 5 років; 3 роки; 1 рік.

Ці строки зберігання документів є мінімальними, їх не можна скорочувати. А от продовження в організаціях строків зберігання документів, передбачених цим Переліком, допускається, але лише тоді, коли ця потреба спричинена специфічними особливостями роботи конкретної організації.

Перелік призначений для використання:

- під час підготовки номенклатур справ;
- під час формування документів у справи;
- під час роботи комісій із проведення експертизи цінності документів.

Відповідно до статті 6 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” забороняється знищення документів без попереднього проведення експертизи їх цінності. Під час проведення експертизи цінності документів експертні комісії керуються типовими та галузевими переліками видів документів з нормативно встановленими строками їх зберігання, затвердженими відповідно до законодавства.

Підприємства, організації, установи культури (крім бюджетних установ) бухгалтерський облік квитків (абонементів) та їх бланків як бланків суворої звітності здійснюють відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291 та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291.

Інвентаризація квитків (абонементів) проводиться відповідно до Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 11.08.94 № 69 або Інструкції з інвентаризації матеріальних цінностей, розрахунків та інших статей балансу бюджетних установ, затвердженої наказом Головного управління Державного казначейства України від 30.10.98 № 90.

Одним із нормативних документів, що регламентує діяльність установ соціокультурної сфери в питаннях фінансово-господарського документування, є Інструкція з ведення квиткового господарства в театральньо-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах, що затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв від 7 липня 1999 року № 452 (у редакції наказу Міністерства культури України від 12.05.2011 № 34).

У ній визначено порядок ведення квиткового господарства в театральньо-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах та поширюється на всі театральньо-видовищні підприємства (театри, цирки, філармонії, концертні організації, професійні творчі колективи, музичні колективи й ансамблі тощо) та культурно-освітні заклади (культурні центри, музеї, художні галереї (виставки), виставкові зали, історико-культурні заповідники, парки культури та відпочинку, клуби, палаци і будинки культури, заклади освіти сфери культури, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри тощо) незалежно від підпорядкування, форм власності та організаційно-правових форм (далі – підприємства, організації, установи культури).

Також визначено, що етапами ведення квиткового господарства, є:

- виготовлення бланків квитків (абонементів);
- приймання замовником бланків квитків (абонементів);
- підготовка квитків (абонементів) до реалізації та їх реалізація;
- порядок зберігання квитків (абонементів) та їх бланків;
- знищення нереалізованих квитків (абонементів);

- бухгалтерський облік квитків (абонементів), їх бланків та звітність;
- інвентаризація квитків (абонементів) та їх бланків;
- контроль.

До господарських документів відносять: абонемент, квиткова книжка, квиток.

Квитки (абонементи) підприємств, організацій, установ культури є бланками документів суворої звітності.

Бланки квитків (абонементів) для підприємств, організацій, установ культури друкуються за формами № КГ-1 та № КГ-2.

Бланки квитків (абонементів) виготовляються відповідно до Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку, затверджених наказами Міністерства фінансів України від 25.11.93 № 98, Служби безпеки України від 15.11.93 № 118, Міністерства внутрішніх справ України від 24.11.93 № 740, на спеціалізованих підприємствах на замовлення підприємств, організацій, установ культури за встановленими зразками [4].

Процеси створення документів визначається регуляторною культурою організації процесу діловодства.

Порядок виготовлення документів залежить від знання працівником служби діловодства нормативно-правових актів та методичних розробок щодо підготовки документа, вміння його застосовувати уніфіковані форми документа.

Рівень культури під час створення документа відображається в якості створеного його тексту: його послідовність та стислість викладу, його достовірність і переконливість, етичність і естетичність, нормативності та правовій грамотності, правильному встановленні берегів, виборі формату паперу для фіксування інформації, виготовленні бланків службових документів, застосуванні друкувальних засобів.

Створення документів потребує від працівника служби діловодства певного рівня регуляторної культури, чіткого дотримання процедур погодження проекту тексту документа, його візування й подальшого затвердження.

Організації процесів документообігу та зберігання документів потребує не тільки культури дотримання таких нормативних документів, як інструкція з діловодства й номенклатури справ установи, переліки документів зі строками їх зберігання (типовий та відомчий), а також принципів ділової необхідності, однократної реєстрації документів та принципу паралельності.

Культура документообігу має передбачати пряме направлення документів виконавцю й однократний розгляд їх відповідальним працівником. Культура проходження документів має передбачати мінімум реєстраційних операцій і пунктів, де вони затримуються, а також скорочення періоду розгляду та оперативного вирішення справ за допомогою визначення обов'язків службових осіб і рівня їх відповідальності. Особливе історико-культурне значення в діловодстві мають процедури проведення експертизи цінності службових документів, коли визначається їх історична, соціально-правова, практична чи інша культурна цінність.

Є також інші документи у цій сфері. Хотілося б також зазначити про необхідність прийняття Закону України «Про діловодство» та підзаконних нормативних актів щодо регулювання організації електронного діловодства та зберігання електронних документів в архівних підрозділах. Це дасть змогу переглянути чинні нормативні документи з

діловодства з метою коригування їх окремих положень, а також дасть можливість доповнити їх тими положеннями, що стосуються здійснення електронного діловодства, оперативного зберігання електронних документів у діловодстві, проведення експертизи їх цінності, оформлення для передавання їх на зберігання в архівний підрозділ установи та подальша їх передача до державних архівів.

Такі заходи дають можливість для адаптації українських норм до міжнародних стандартів, зокрема, у контексті впровадження системи електронного документообігу, а також змін у зв'язку з цими актами основних нормативних документів, що встановлюють правила документування діяльності підприємств, установ, організацій та регулюють технологічні процеси роботи з документами.

Висновки. Підвищення рівня діловодства має відбуватись завдяки подальшому розробленню нормативно-правового та методичного забезпечення організації діловодства в країні, яке повинно ґрунтуватися на масштабних та багатоаспектних наукових дослідженнях. Установи культури також включені до процесу розвитку та функціонування діловодства. В Україні діє система нормативних документів, що регулюють організацію діловодства. Зокрема, необхідно звернути увагу на створення нормативно-правової та методичної бази, що має регламентувати і забезпечувати раціональне здійснення процесів документування управлінської інформації та організації роботи зі службовими документами в установі.

Список використаних джерел

1. *Інструкція* з діловодства в апараті Міністерства культури України [Електронний ресурс] : затверджена наказом Міністерства культури України від 31 травня 2012 року № 553. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/290526>.
2. *ДСТУ 4163-2003*. Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. – К. : Держспоживстандарт України, 2003.
3. *Перелік* типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів [Електронний ресурс] : затверджений наказом Міністерства юстиції України 12 квітня 2012 року № 578/5. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12>.
4. *Інструкція* з ведення квиткового господарства в театральних та видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах [Електронний ресурс] : затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв від 7 липня 1999 року № 452. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0483-99>.

УДК 347.61/.64-053.5

Л.В. Сіліч, магістрантка

Науковий керівник: Т.І. Коленіченко, канд. пед. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРОФІЛАКТИКА РАНИХ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Досліджено теоретичні аспекти поняття «ранні статеві відносини», «підліток», «підліткова вагітність», «статеве виховання». Проаналізовано основні причини раних статевих відносин і наслідки, які виникають із-за раних статевих відносин. Розглянуто основні технології соціальної роботи та програма щодо профілактики раних статевих відносин у молодіжному середовищі.

Ключові слова: профілактика, підліток, статеве виховання, підліткова вагітність, статеві відносини.

Исследовано теоретические аспекты понятия «ранние половые отношения», «подросток», «подростковая беременность», «половое воспитание». Проанализированы основные причины ранних половых отношений и последствия, которые возникают из-за ранних половых отношений. Рассмотрено основные технологии социальной работы и программа по профилактике ранних половых отношений в молодежной среде.

Ключевые слова: профилактика, подросток, половое воспитание, подростковая беременность, половые отношения.

The investigation interprets theoretical aspects of concepts "early sexual relations", "adolescent", "teen pregnancy", "sexual education". The main reasons and consequences of early sexual relations are analyzed. The article defines main technologies of social work and the prevention program of early sexual relations among young people.

Key words: prevention, adolescent, sexual education, teen pregnancy, sexual relations.

Постановка проблеми. На сьогодні неабиякої актуальності набуває проблема зниження віку початку статевого життя, що тягне за собою багато проблем: зростання кількості захворювань, що передаються статевим шляхом, збільшення кількості штучного переривання вагітності, поява в суспільстві такого соціального феномена як неповнолітня мама.

Соціальна та інформаційна ситуація, що склалася як в Україні, так і у світі загалом, впливає на систему цінностей і моральних норм не лише дорослої частини населення, а і молодого покоління в цілому. Так, деформаційного впливу зазнає така найуразливіша сфера людського життя, як статеві відносини.

Проаналізувавши наукову літературу та результати проведених досліджень щодо з'ясування віку початку статевого життя, ми дійшли висновку, що сучасна молодь досить рано вступає в статеві стосунки. Про це свідчать також результати опитування, проведеного Інститутом соціальної і політичної психології АПН України. За даними цього Інституту, середній вік початку статевого життя (показник, який в усьому світі вважається одним з найважливіших критеріїв ефективності освітніх програм із статевої просвіти молоді) становить 15,6 року. При цьому спостерігається помітна тенденція до його зменшення, в тому числі й серед традиційно менш емансипованої сільської молоді. Лише близько 20 % опитаних представників учнівської молоді говорять про важливість утримання від дошлюбних статевих зв'язків. Переважна ж більшість учнів, навпаки, орієнтовані на отримання сексуального досвіду задовго до одруження.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Теоретичне обґрунтування сучасних підходів до проблеми юного материнства та профілактики небажаної вагітності розкри-

то у дослідженнях А. Андрієвич, І. Братусь, С. Ліс, Л. Понтон, С. Хетчер. Починаючи з кінця XX ст., важливу роль у розробленні проблеми юного материнства відіграють російські дослідники, зокрема В. Брутман, Є. Брюхіна, Ю. Гуркіна, І. Каткова, А. Нагорна, Р. Овчарова.

Наявність наукової літератури, яка розглядає проблеми статевого виховання, статевої ідентифікації, стосунків між чоловіком і жінкою, профілактики ранніх статевих відносин, особливості сексуального життя, свідчить про існування основного потоку інформації з цієї проблематики, а також можливі форми боротьби з небажаною підлітковою вагітністю, але існує проблема недостатньої кількості та якості профілактичних заходів і програм, які розраховані на особливу категорію населення – підлітків.

Мета статті. Мета статті – теоретично обґрунтувати наслідки ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі та розглянути профілактичну програму щодо запобігання ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми профілактики ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі варто розпочати, на наше переконання, із розгляду наслідків, які виникають із-за недостатнього володіння підлітками інформації щодо: засобів контрацепції, хвороб, які передаються статевим шляхом, небажаної вагітності, наслідків штучного переривання вагітності та ін.

В усьому світі, незважаючи на вільний доступ до сучасних засобів контрацепції, йде омолодження ранньої вагітності, коли вік породіллі ледве сягає 14-15 років. Сьогодні у світі стають породіллями понад п'ятнадцять мільйонів підлітків, та ще 5 мільйонів вимушені вдаватися до переривання вагітності. Нині підлітки становлять одну з молодіжних груп ризику, і на відміну від минулого, вони більше відчужуються від сім'ї батьків, школи, макро- і мікросередовища загалом. Нагальною проблемою стало те, що неповнолітні матері зіштовхуються з проблемою непорозуміння абсолютно всього суспільства, вони залишаються без підтримки близьких і родичів, але з дитиною на руках.

Наявність у суспільстві категорії клієнтів, як неповнолітні матері, свідчить про низький рівень проведення профілактичних заходів щодо ранніх статевих відносин у підлітковому середовищі, щодо роз'яснення основних засад сексуальної поведінки між чоловіком і жінкою, засобів контрацепції, наслідків раннього статевого життя, ранньої вагітності та величезної шкоди при перериванні вагітності.

Доцільним, на нашу думку, є розгляд деяких ключових категорій і понять, що дасть можливість більш точно зрозуміти важливість і актуальність обраної теми.

Отже, підліток – юнак або дівчина в перехідному від дитинства до юності віці. Сучасна наука визначає підлітковий вік залежно від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 12-14 до 15-17 років). Він є органічним продовженням молодшого шкільного віку і водночас відрізняється від нього. Його називають перехідним, тому що відбувається перехід від дитинства до юності у фізичному, психічному і соціальному аспектах [4].

Підлітковий вік – період складних анатомо-фізіологічних змін в організмі людини. Фізичний розвиток підлітків характеризується великою інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням. У ньому виділяють три стадії: стадію, що передує статево дозріванню, стадію статевого дозрівання і стадію статевої зрілості [1].

Науковці підлітковий вік називають критичним, це пов'язано із тим, що цей період може стати важким у виховному відношенні, якщо батьки, вчителі не обізнані з особливостями розвитку підлітків, не зважають на них і продовжують діяти, як раніше, або, навпаки, ставлять до них такі вимоги, як до дорослого. Підлітки потребують особливої уваги, любові до себе. Труднощі зникають, якщо вихователі розуміють зміни, які відбуваються в психічному житті дітей, поважають нові його тенденції, сприяють реалізації підлітків, відповідно організовуючи різні види їх діяльності, взаємини в колективі, участь у громадському житті [4].

Отже, підлітковий вік – це період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Підліток усвідомлює себе дорослою особою. Зростає його активність, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Проте він поводить себе ще як дитина. Психічному його розвитку властиво багато суперечностей. Підліток є ще дитиною, і вже – не дитина, має певні риси дорослого, але ще не дорослий, намагається обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять дорослі, але своєрідно, по-дитячому.

Варто зазначити, що статеве дозрівання – процес досягнення організмом такого анатомічного та фізіологічного розвитку, що робить його здатним до розмноження. Основною біологічною ознакою статевого дозрівання є вироблення дозрілих статевих клітин – яйцеклітин у особин жіночої статі (дівчат) і сперматозоїдів у хлопців [3].

Доречним, на наше переконання, є аналіз поняття «підліткова вагітність». Отже, підліткова вагітність – це стан вагітності у неповнолітньої дівчинки-підлітка (зазвичай, у віці 13-18 років). Проблема підліткової вагітності виникає через невідповідність віку статевої та соціальної зрілості. Вік і критерії соціальної зрілості неоднакові в різних країнах світу і культурах [6]. Виникнення вагітності у дівчинки-підлітка має медичні, соціальні, економічні, психологічні та інші аспекти. Підліткова вагітність у розвинених країнах розглядається як соціальне питання через більш низький рівень освіти і більш високий рівень бідності матерів-підлітків та інших наслідків бідного життя у дітей матерів-підлітків. У розвинених країнах підліткова вагітність зазвичай виникає після заміжжя і в багатьох місцевих громадах і культурах супроводжується соціальним переслідуванням. У країнах Європи за згаданими причинами проведено багато досліджень і кампаній, які намагалися розкрити причини підліткових вагітностей і обмежити їх кількість. В інших же, особливо в країнах, що розвиваються, підліткова вагітність виникає в межах подружжя і не тягне жодних соціальних стиг [7].

Вагітність у дівчаток-підлітків з психологічного погляду деструктивно впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, ціннісно-сміслових орієнтацій, формування статевого та материнської поведінки. Це відноситься як до «неблагополучних», так і до «благополучних» (за факторами бажаності і «законності») вагітностей підлітків [8]. Репродуктивна сфера включає два компоненти: поведінка статевих і материнське прагнення задовольняти потреби репродуктивної сфери забезпечується потужними мотиваційними механізмами, що мають складний розвиток в онтогенезі. Особливістю «біологічного проекту» репродуктивної сфери є незв'язаність обох її блоків в суб'єктивній представленості. Тому і логіка розвитку цих форм поведінки в онтогенезі самостійна. Опредметнення мотиваційних основ ставлення до дитини забезпечується

реакцією на ключові дитячі ознаки, в результаті чого немовля набуває самостійну цінність. При розділеності в суб'єктивній представленості материнської та статевої сфер ставлення до дитини не піддається впливу з боку статевої поведінки [2, с. 29].

Вагітність у неповнолітніх провокує ускладнення в психологічному стані юної матері і в розвитку емоційного контакту з дитиною. У вагітних 15-16 років, які перебувають у шлюбі, відзначається тривожність, невпевненість в успішності виконання материнської ролі, орієнтація на обов'язкову допомогу старших, причому свої дії розглядаються, скоріше, як допомогу більш досвідченим родичам у догляді за дитиною. На чоловіка покладаються надії щодо забезпечення захисту, підтримки, організації всіх сторін життєдіяльності [6]. Це перешкоджає розвитку материнської інтуїції, впевненості у власній компетентності щодо інтерпретації поведінки дитини, рефлексії своїх почуттів. Останнє є одним з істотних факторів розвитку емоційного компонента материнської поведінки. Крім того, виражений конфлікт між актуальним процесом становлення власних ціннісно-смыслових орієнтацій, характерним для цього віку, і необхідністю усвідомити завершеність минулого життєвого етапу, переходу в нову якість [2, с. 31].

З огляду на складність і важливість цієї проблеми, доречним буде чітко обґрунтувати сутність профілактики ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі.

Так, суть профілактичної роботи, яка повинна проводитися в осередках освітнього середовища (загальноосвітні навчальні заклади, школи-інтернати, вищі навчальні заклади і т. ін.) являє собою цілий комплекс профілактичних заходів, які спрямовані здійснювати вплив на емоційний, психологічний стан підлітка, порушення якого може стати причиною відхилень у поведінці, які пов'язані з сексуальним вихованням і раннім статевим життям.

У роботі з підлітками доречним буде застосувати такі технології соціальної роботи, як:

- профілактика;
- корекція;
- адаптація;
- реабілітація;
- консультування;
- посередництво.

Відповідно до названих технологій соціальної роботи, які застосовує соціальний працівник щодо профілактики ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі, надаються такі соціальні послуги, як:

- консультаційні;
- освітні;
- соціально-педагогічні;
- профілактичні;
- посередницькі.

Перед соціальними працівниками, вихователями ЗОНЗ, кураторами груп у ВНЗ, які проводять профілактичну роботу щодо профілактики ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі, стоять такі основні завдання:

- 1) профілактика небажаної вагітності;

- 2) формування знань стосовно наслідків ранніх статевих стосунків, захворювань, які передаються статевим шляхом і наслідків переривання вагітності штучним шляхом;
- 3) формування відповідального ставлення до ранніх статевих стосунків;
- 4) психологічні підтримка неповнолітньої вагітної особи.

Перш ніж ознайомитися з прикладом профілактичної програми для роботи з підлітками, доречним буде зауважити, що під час вибору форм і методів роботи слід враховувати особливості підліткової сексуальності, а саме:

- 1) інтенсивність статевого потягу;
- 2) сексуальна активність має характер експериментування і відрізняється ігноруванням небезпеки;
- 3) невідповідальність необмеженої еротичної фантазії та обмежених можливостей її реалізації;
- 4) сексуальність відділена від почуття любові.

Організаційними формами профілактичної роботи можуть бути:

1) фрагменти уроків та окремі уроки в межах таких навчальних предметів, як біологія, література, суспільствознавство, історія; із цією метою необхідно вводити відповідні зміни в навчальні програми, підручники та навчальні посібники з названих предметів без порушення загальної логіки, структури та змісту їх як предметів базисного навчального плану;

2) факультативні заняття – необхідні навчально-методичні комплекти, що відповідають вимогам, які пред'являються до такого роду матеріалів. Бажано, щоб на вибір учнів були запропоновані різні варіанти предметів для факультативного вивчення, розроблені різними авторами й авторськими колективами;

3) семінари для батьків – тематика, зміст та організація таких семінарів повинні відповідати їхнім запитам.

Для прикладу, ми пропонуємо програму профілактичних заходів щодо запобігання підлітковій вагітності і сприяння якісного статевого виховання:

Програма включає в себе:

1. Цикл бесід з підлітками на теми:

- Основи сексуального виховання.
- Сексуальне життя: коли слід починати?
- Захворювання, які передаються статевим шляхом. Як від них вберегтися.
- Наслідки раннього статевого життя.
- Засоби контрацепції, як запорука твого здоров'я.
- Аборт і його наслідки в майбутньому.
- Чи готовий ти стати батьком (матір'ю)?
- Моя мама-дитина. Всі складнощі раннього материнства.
- Як попередити небажану вагітність?

2. Тренінги (є одним із способів підвищення компетентності учнів у сфері міжстатевого спілкування. При цьому вони вчаться самостійно аналізувати та усувати причини своїх труднощів, глибше пізнавати себе, однолітків і тим самим набувати певного досвіду спілкування з особами протилежної статі).

Тема тренінгу: «Вибір у твоєму житті».

3. Рольові ігри (та імітаційні ігри, драматизації тощо мають виховний потенціал для формування певних поведінкових правил, що, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня статевої вихованості).

Тематика ігор:

- Гра в тата і маму.
- Наша сім'я.
- Ми – дорослі.

4. Сюжетно-рольова гра (сутність її полягає в тому, що поставлена проблема вирішується учасниками за допомогою імпровізованого розігрування певної ситуації. Учасники гри мають знайти у діалогічному спілкуванні шляхи вирішення певних життєвих ситуацій).

Тематика ігор:

- Ми відповідальні за свої вчинки.
- Дитина – не іграшка.
- Всьому свій час.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз ситуації стосовно невинного росту кількості вагітних у підлітковому віці дає нам можливість стверджувати, що проблема профілактика ранніх статевих відносин у молодіжному середовищі досить актуальна і потребує негайного вирішення. Наявність у суспільстві феномена неповнолітньої мами свідчить про неефективну і неякісну систему профілактичних заходів у навчальних закладах. Тому необхідно посилити роботу спеціалістів (педагогів, соціальних педагогів, соціальних працівників) у напрямку профілактики небажаної вагітності, раннього статевого життя, соціального сирітства, збільшити рівень поінформованості підлітків про шляхи запобігання вагітності, особливості використання засобів контрацепції, наслідки раннього статевого життя і переривання вагітності за допомогою введення в програму навчання додаткових занять, позаурочних класних і виховних годин, які будуть проходити в ігровій, тренінговій формі для забезпечення більшої ефективності і зацікавленості в цьому самих підлітків.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Альфред Адлер. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998.
2. Алешина Ю. Е. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю. Е. Алешина, А. С. Волович // Вопросы психологии. – 1991.
3. Арканцева Т. А. Полоролевые представления современных подростков как действенный фактор их самооценки / Т. А. Арканцева, Е. М. Дубовская // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 147–155.
4. Бех І. Д. Проблеми методів виховання в сучасній школі / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 136–144.
5. Гаубас С. М. Особливості статевого виховання дітей різного віку в сучасних умовах / С. М. Гаубас // Все для вчителя. – 2006. – № 1. – С. 2–25.
6. Говорун Т. В. Стать та сексуальність / Т. В. Говорун. – Тернопіль : Богдан, 1999.
7. Гребенников И. М. Основы семейной жизни : учебное пособие / И. М. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
8. Квашенко В. П. Валеологічні основи сімейного життя / В. П. Квашенко. – Донецьк, 2000.

РУБРИКА “КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ”

У цій рубриці пропонуємо рецензію В.А. Малахова, доктора філософських наук, професора, головного наукового співробітника Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, на монографію “Історія української естетичної думки” за редакцією професора В.А. Личковаха.

Історія української естетичної думки : монографія / В. А. Личковах, Т. В. Андрійчук, Н. А. Ємець та ін. ; за ред. проф. В. А. Личковаха. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 388 с.

Серед найновітніших українських видань з культурології, естетики, мистецтвознавства, на жаль, бракує системних, цілісних, концептуальних досліджень історії власного предмета, як це здійснюється у монографії за редакцією професора В. Личковаха, що вийшла нещодавно друком. Досить численний авторський колектив (16 авторів!) спромігся виконати майже енциклопедичне завдання – аналіз естетичної рефлексії основних етапів розвитку вітчизняної культури і мистецтва, репрезентацій і репрезентантів української естетосфери.

Проблемам історії української естетики як науки присвячене хіба що єдине монографічне дослідження цієї теми за останні 30 років – книга проф. Л.Т. Левчук «Українська естетика: традиції та сучасний стан» (Черкаси, 2011), крім, звичайно, коротких історико-естетичних розвідок в наявних підручниках з естетики. На відміну від цих видань нова колективна монографія звертається до аналізу не лише естетичної науки в Україні, а й до історії всієї вітчизняної естетичної думки в її до-, поза- і суто теоретичних формах, на рівні донаукового і наукового дискурсу, часто «розчиненого» в текстах культури, мистецтва, літератури. Це надає комплексного, холістичного осмислення артефактів культури, літературно-мистецьких феноменів, духовно-релігійного життя України в контексті «онтології чуттєвості» й «феноменології виразних форм», як розуміється естетика в монографії.

Отже, об'єктом дослідження виступає вся естетосфера українського світовідношення – етнонаціональний естетизм, філософія чуттєвої культури, філософія мистецтва, так звана «протоестетика» та «імпліцитна естетика». У зв'язку з цим аналізуються українська міфопоетика, духовно-релігійні, світоглядні, філософсько-антропологічні засади становлення і розвитку вітчизняної естетичної думки. Так, досить детально розглядаються найдавніші джерела становлення елементів протоестетичної думки з часів палеоліту і трипільської культури, міфопоетичні засади українського естетизму, візантійська теологічна естетика як складова мистецького дискурсу Київської Русі. У монографії розгортається історичний процес розвитку вітчизняної протоестетики від Київської Русі до часів українського бароко, наводяться цікаві приклади з історії світу мистецтва в Україні в періоди його первинної етнонаціональної ідентифікації, зокрема християнізації та «барокізації».

Багато уваги приділяється зародженню наукової естетики XIX століття в контексті філософських і літературно-мистецьких практик, на основі розвитку українського мистецтва і літературознавства, академічної науки, критики і публіцистики. Особливо прискіпливо автори аналізують розмаїті художньо-літературні і теоретико-естетичні процеси в Україні XX століття, доходячи до найактуальніших проблем сучасного українського мистецтва в контексті постмодерністського художньо-естетичного дискурсу.

Імпонує звернення не лише до філософсько-світоглядних і теоретико-естетичних ідей, а й до осмислення живих процесів у художній творчості та арт-критиці. Буквально вся монографія насичена персонологічними та естетичними аналізами яскравих явищ українського естетико-мистецького процесу. Більшість розділів, особливо X, характеризується оригінальним тлумаченням творчості багатьох вітчизняних літераторів і митців (українських авангардистів, «неокласиків», «шістдесятників», транс- і постмодерністів), а також новизною теоретико-методологічних і концептуальних підходів до аналізу та оцінювання і досі дискусійних феноменів (співвідношення язичництва і християнства в Київській Русі, релігійного та естетичного в українському бароко, ідеї та форми в українському модерні, соцреалізмі, трансавангарді тощо).

Окремі розділи і підрозділи монографії апробовані в докторських і кандидатських дисертаціях з естетики, захищених авторами у спеціалізованій вченій раді Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Насамперед, це стосується дослідницьких позицій керівника авторського колективу В. Личковаха (методологічні і концептуальні засади, ідея світовідношення, естетика українського авангарду, соцреалізму і постмодернізму); Н. Доній (філософсько-естетичний аналіз масової культури); О. Колесник (архетипи міфопоезису); М. Ольховик («універсалізм» українського барокового мислення); В. Пуліної (українська естетична думка XIX століття, зокрема Пантелеймона Куліша); А. Царенка (святоотцівська візантійська естетика, естетосфера православної проповіді); Л. Чабак (естетика книжного слова в Київській Русі, естетичні компоненти староукраїнської культури). У монографії представлені матеріали і нинішніх аспірантів проф. В. Личковаха, які розробляють наукову програму з філософії мистецтва в українському естетичному дискурсі (втілення в художній творчості філософсько-антропологічних, ісихастських, бароково-містеріальних та етнокультурних ідей тощо). У написанні колективної монографії взяла участь і професор кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук Н. Кривда, яка висвітлила ідеї української діаспори, що має безсумнівну новизну і наукову значущість.

Рецензована монографія гідно репрезентує досить тривалу і складну історію вітчизняної естетичної думки у процесах становлення і розвитку її донаукового і наукового періодів.

Крім звернення до аналізу відповідних дискурсів «імпліцитної естетики», розчиненої в культурних, мистецьких і літературно-критичних текстах, автори досліджують і історію академічної естетики в Україні, зокрема її Київської, Львівської та Луганської школи. Тут, на мою думку, не завадив би і порівняльний аналіз деяких теоретико-методологічних позицій їх окремих представників (скажімо, у формі наукових дискусій і діалогів між естетиками КНУ імені Тараса Шевченка та ІФ НАН України). Можна було б більше уваги приділити естетиці українського фольклору, а також сучасному «неофольклоризму» в Україні, в якому так самотужно репрезентується національна модель так званого «етнофутуризму».

У цілому колективна монографія «Історія української естетичної думки» відповідає найвищим критеріям науковості й доступності, актуальності й теоретичної та практичної значущості. Вона суттєво доповнює наявні уявлення про історію вітчизняної естетики, культури, мистецтва, літературно-художньої критики. Видання стане в пригоді науковим бібліотекам України, допоможе студентам і викладачам, науковій і творчій інтелігенції в осягненні невичерпних джерел рідної етнокультури.

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ
ДО ЗБІРНИКА “ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ФІЛОСОФІЯ,
ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ”****Шановні колеги!**

Редакційна колегія збірника «Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія» запрошує науковців, науково-педагогічних працівників, практиків у сфері соціальної роботи, соціальної педагогіки та споріднених галузей до висвітлення результатів наукових пошуків, практичних та методичних розробок на сторінках нашого видання.

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 приймаються до друку статті, які містять такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор;
- виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок.

Зазначені елементи можуть бути відокремлені рубриками (як підрозділи) або не виділятися в тексті.

2. Вимоги до наукової статті. Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника.

Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття подається як у роздрукованому вигляді, так і в електронному варіанті на оптичному диску CD (DVD) або надсилається електронною поштою на адресу: problems_of_social_work@mail.ru. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

3. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Відступ від верхнього та нижнього колонтитула – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

4. Вимоги до анотації. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (обсяг до 8-10 рядків). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською.

**КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ
АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ
СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!**

5. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

УДК – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

Автори – *ініціали та прізвище* кожного автора починати з нового рядка (шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по лівому краю, без абзацного відступу, напівжирний), *науковий ступінь або посада, якщо немає ступеня* (шрифт Times New Roman (кегель 12), звичайний). Скорочення наукових ступенів подавати згідно з ДСТУ 3582-97 “Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні правила та вимоги”.

Назва організації – місце (я) роботи автора (-ів) (вирівнювання по лівому краю без абзацного відступу, шрифт Times New Roman (кегель 10)). Після назви організації через кому вказуються місто та країна розміщення організації.

Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал.

Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал.

Основний текст – текст статті з заголовками, вирівнювання по ширині, абзац – 0,63 см, шрифт Times New Roman (кегель 12), одинарний інтервал (Додаток А).

6. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

6.1. Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт назви рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив.

Рисунки позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно в межах статті (один рисунок не нумерують). Номер рисунка, його назву, пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією.

Наприклад:

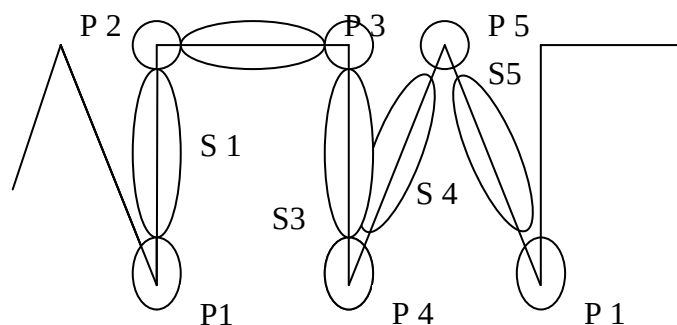

Рис. 1. Елементи одного періоду графічного патерну

6.2. Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться в статті, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці повинні мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці (по центру, кегель 12, курсив).

Наприклад:

Таблиця 1

Психокорекційні механізми, які задіяні в груповому тренінгу відповідно до основних компонентів батьківського ставлення

Компонент батьківського ставлення	Тип психокорекційного механізму	
	Специфічний	Неспецифічний
Поведінковий	Відпрацювання нових прийомів та способів поведінки	Експериментування з новими формами поведінки; міжособистісне навчання (наслідування інших, отримання порад членів групи щодо поведінки, зворотній зв'язок); допомога іншим учасникам (відчуття власної значущості, необхідності, корисності)
Когнітивний	Розширення сфери своєї проблеми; розуміння сутності симптому, проблеми; усвідомлення власного батьківського досвіду; гармонізація, збалансування рис та якостей особистості; отримання нових знань; досягнення почуття контролю над власними виховними діями	Пізнавальне навчання; допомога іншим учасникам (відчуття власної значущості, необхідності, корисності)

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: “Продовження табл. 1”.

7. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 5, 2009). Розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті.

Заголовок “Список використаних джерел” слід розміщувати посередині рядка, шрифт Times New Roman, кегель 12, напівжирний, а список джерел – 11 кегель.

8. Публікація наукових статей у збірнику «Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія» є платною. Вартість публікації однієї сторінки становить 15 грн. Оплата підтверджується квитанцією (Додаток Б).

9. Контактна інформація. Матеріали необхідно надсилати на адресу: м. Чернігів, вул. 50 років ВЛКСМ, 1а, кафедра соціальної роботи (к. 407).

Контактна особа: Ревко Альона Миколаївна.

Роб. тел.: 0462-72-40-77.

Моб. тел.: 066-719-67-90.

E-mail: problems_of_social_work@mail.ru.

Звертаємо увагу! Наукові статті студентів, магістрантів та аспірантів приймаються до розгляду за умови наявності позитивної рецензії наукового керівника.

Редакція залишає за собою право на редагування і скорочення матеріалів.

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.

Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад оформлення статті

УДК 316.614

О.В. Кропивна, канд. психол. наук

Є.Ю. Коваленко, магістрант

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ»

Проаналізовано міждисциплінарні підходи щодо поняття «ресоціалізація». Ресоціалізацію розглянуто як теоретичний концепт, сферу практичної діяльності, соціально-психологічний феномен, процес, мету і результат, систему цілеспрямованих впливів на особистість.

Ключові слова: ресоціалізація особистості, міждисциплінарний підхід, соціально-психологічні особливості.

Проанализированы междисциплинарные подходы касательно понятия «ресоциализация». Ресоциализацию рассмотрено как теоретический концепт, сферу практической деятельности, социально-психологический феномен, процесс, цель и результат, систему целенаправленных воздействий на личность.

Ключевые слова: ресоциализация личности, междисциплинарный подход, социально-психологические особенности.

Multidisciplinary approaches to the term of resocialisation are analyzed. Resocialisation is seen as the theoretical concept, sphere of practical activity, socio-psychological phenomenon, process, aim and result, system of the purposeful influences towards the personality.

Key words: resocialisation of the personality, interdisciplinary approach, socio-psychological particularities.

Постановка проблеми. ...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ...

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...

Виклад основного матеріалу. ...

Висновки і пропозиції. ...

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 364 с.
2. Корнев М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. 304 с.
3. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін. – К. : Либідь, 1999. – 533 с.
4. Поліщук О. М. Вплив ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення [Електронний ресурс] / О. М. Поліщук, А. Ю. Банарь. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>.
5. ...
6. ...

Додаток Б

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки	Дт	1002	Ідентифікаційний код		
	Кт	31259203106996		05460798	
	Одержувач платежу <u>ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ</u>				
	Дата здійснення операції _____				
	Дата валютування _____				
				Код установи банку	
				853592	
	Найменування установи банку <u>ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області</u>				
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника _____				
	Адреса платника _____				
Касир	Призначення платежу _____		за видання у збірнику		
			25010100		
				Сума	
	Загальна сума _____				
	(словами)				
	Підпис платника _____				
	Квитанція	Дт	1002	Ідентифікаційний код	
		Кт	31259203106996		05460798
		Одержувач платежу <u>ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ</u>			
Дата здійснення операції _____					
Дата валютування _____					
			Код установи банку		
			853592		
Найменування установи банку <u>ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області</u>					
Прізвище, ім'я, по-батькові платника _____					
Адреса платника _____					
Касир	Призначення платежу _____		за видання у збірнику		
			25010100		
				Сума	
	Загальна сума _____				
	(словами)				
	Підпис платника _____				

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК
№ 1 (4) 2014

Головний редактор	Н.І. Кривоконь
Відповідальний за випуск	Т.І. Сила
Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Сметлова
Комп'ютерна верстка і макетування	А.М.Ревко
	Т.В. Коваленко
	В.М. Олефіренко

Підп. до друку 04.08.2014. Формат 60х84/8. Друк різнографія.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. – 22,3.
Тираж 300 пр. Замовлення № 241/14.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського державного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 840 від 04.03.2002 р.